

БОТИРХОН АКРАМ

ЮРАК ЙЎЛЛАРИ

(Рауф Парфининг ижод олами)

МУНДАРИЖА
Биринчи китоб
Илоҳий гўзаллик қасидаси

I

Етти хайрат

Дебоча

1. Истеъдод ижодий қисмат демакдир.
2. Табаррук қалам масъулияти.
3. “Тархи тоза ва беандоза” истиоралар.
4. “Абадий мавзулар сеҳри”.
5. Оламнинг зиддиятли моҳиятига назар.
6. Ботиний-руҳий дунё рағбати.
7. Бадиият ибдитоси — самовий ҳодиса.

II

Шеър — илоҳий бутунлик тимсоли (“Бир шеър таҳлили” туркумидан)

1. Шоирнинг ёруғ юлдузи (“Чўлпон”).
2. Мажнуншиор қисмат (“Шоир”).
3. Мукаррам хотирот (“Туркистон ёди”).
4. Муборак саждагоҳ (“Ватан”).
5. Илоҳий гўзаллик қасидаси (“Муҳаббат”).
6. Юрак йўллари (“Юрак”)
7. Диёнат шевасининг қасоскор тимсоли (“Ҳамлет”)

1.(I).Истеъдод ижодий қисмат

демакдир

Айниқса, шеърий истеъдод нафақат камёб, балки ғойиб бир бахт, аниқроғи илоҳий бир иноятдир. Унинг чин маъно-моҳиятини яхшироқ идрок этмагунча, шеър яратмоқ йўлидаги уриниш-изланишлар ижодий дардга, охир-оқибат шавқу ғурурга айланмоғи қийин, албатта. Эҳтимол барча илму ҳунару ижод аҳлининг, шу жумладан шоирнинг ҳам ўзлигини англаб етиши, қолаверса, давомли изланишлар жараёни ҳақида ҳазрат Навоий шундай ҳадимсонанд мисралар битади:

Тенгри эҳсонига шод ўлғон қилур —

Ўзни шоду меҳнатидин элни ҳам...

Вожаб! “Тенгри эҳсони”— истеъдоддек улуг салоҳиятнинг инсонга нима учун — қандайин муроду мақсад билан берилганини, бунингдек, муборак насиба — ижодий қисматнинг ўзи асли нима эканлигини зийрак ва закий фаросат назари билан мушоҳада этиб, чуқур фаҳмлаб, англаб олган ижодкор, фақат “ўзни”— хосу бетакрор табиати — хилқатини, ўз шаъни — “нангу номи”ни улуғламоқ билангина кифояланмасдан, “элни ҳам”, биринчи навбатда, ижод маҳсулининг гули сара асарлари билан қуворнтирар экан! Яъни, шоир саъжиясига хос безовта-уринчоқ, шайдой, ҳам азобли-машаққатли, ҳам ўзгача шавқу рағбат ила йўғрилган “меҳнати” билан тукқан элини, юртини рози қиларкан! Хусусан “элни ҳам... шод қилмак” — шеърий ижодни қисмати илоҳий ҳамда имон-эътиқод иши деб билган қалам аҳли учун бундан ортиқ бахт борми ўзи?.. Бас, эл ва юрт абадиятга мансуб, уни рози қилишдек муборак юмуш — ижоди билан “шод ўлғон” шоир сўзи ҳам ўлмаслигига шубҳа йўқ...

Рауф Парфи – ана шундай комил хислат – эътиқод билан бу олис, уқубатли, айна чоғда, башарий йўлга кирганини тийрак англаб олган, шунинг учун ҳам ҳар бир сўз-ташбеҳ, тимсол-истиора, йўл-сатр қадрини эъзозлаган, “килки сунъ” – “хомаи тақдир” (Навоий иборалари) ўзининг рўзи насибига айланганидан “шод ўлғон” чиндан-да, толеи баланд шоирлар тоифасидан. Буни, масалан, “Шоир”, “Усмон Носир”, “Шеърят” каби шеърларида ёрқин ифодалаган. Унинг сарлавҳасиз битилган бошқа шеърларидан айрим сатрларни келтириб мушоҳада этиб кўрайлик:

Излайсанми сен-да бир паноҳ,
Ҳеч тинарму бу куй, бу оғрик,
Эҳтимолки, бекордир, э воҳ,
Ўртанишинг, бу қадар бағрим?!

Ҳақиқий истеъдод соҳибига хос тоза-бокира туйғулардан йўғрилган – фақат ўз хаёлот дунёси, шеърӣ тимсоллари дунёси билан танҳо қолган зоҳиран бизга ёлғизликдай туюлган (эҳтимол, баъзан чиндан ҳам ёлғизликдан изтироб чекаётган), гоҳ чуқур ишонч, гоҳи иштибоҳ, иккиланиш ҳолатларини кечираётган, тўғриси, шоирнинг ўзигина биладиган оламнинг табиӣ таровати-ла чизилган манзараси. Бу қадим дунёнинг моҳият ва сабабиятига дохил бошқа ҳодисоту ҳолатлар каби шоир қисматиға битилмиш, ўзлиги билан юзма-юз қолган кезларға хос зиддиятли кечинмалар тасвири унинг шахсиятини озми-кўпми билиб олишимизға ёрдам берса, ажаб эмас. Кейинги мисраларда, айниқса, шеърӣ истеъдод ниҳолчаси илк нишона бериши, амалланиши учун ўзгача эътибор – руҳӣ ва маънавий парвариш нақадар зарурлиги “меҳр” тимсолида ифодаланади:

Ўйчан кеча, тун ичра танҳо,
Рауф Парфи, қолдик икковлон...
Биз меҳрга тўймадик асло,

Меҳр-меҳр иштаймиз ҳамон.

Хусусан, сўнгги икки мисра (“Биз меҳрга тўймадик асло, Меҳр-меҳр иштаймиз ҳамон”) руҳига жойланган дард-ҳасрат, умид-илинж, армон туйғулари ҳақида шоир қаҳрамони кечирган ҳолат, кайфият даражасида бўлмаса-да (уни бутун ва аниқ шарҳлаб бериш имконсиз...), ҳар қалай, умумий тасаввур ҳосил қилиш мумкинки, ижодкорнинг ўзи, ўзлиги билан қилган дил суҳбати шеърят дунёси, истеъдод табиати, унинг биз ўйлагандан кўра зиддиятлироқ, мураккаброқ қисмати ҳақидаги билим-тушунчамизни тиниқлаштиради, чуқурлаштиради... Яна ўйга толдиради, фикр-баҳс қўзғотади: эҳтимолки шоир ва шеърят учун фаол ижтимоий дард, курашган ғоялар асосий мақсад ва матлаб бўлолмас. Зотан, шоир шахсияти учун, унинг ижодий қисматига айланган шеърят учун чин инсоний дард, умид, армон туйғулари бегона эмаски, моҳиятда бу маънавий эҳтиёжнинг ўзгача ҳолати – руҳий, ҳиссий бир кўриниши эмасми?.. Не ажабки, шахсий ва ижтимоий муносабатлар жабҳасида муштарак ё бир-бирини тўлдирувчи ва, аксинча, бир-бирини инкор этувчи қадриятлар, ҳақиқатлар мавжуд. Чунончи, “Тўзаллик дунёни ҳалос этади” (Достоевский) сўзларида мужассам ифодасини топган олижаноб ғоя – юксак бурч туйғусини “Тўзалликнинг ўзи ҳимоя – муҳофазага муҳтождир” (Франк) пурдасида драматик жумласида мухтасар ифодаланган чуқур руҳий эҳтиёждан, балки, илоҳий бир маъно-мантқдан холи тасаввур этиб бўлмайди.

“Усмон Носир” шеърида шоир ва шеърят қисматида битилган мутлақо ноҳақ маломат, жабру ситам, сўнгсиз алам, армон, изтироб, исён, ниҳоят муқаддас тазарруъ туйғулари ифодасига айланади.

Шеърят, йўлларингда сенинг,

Эҳ, кимлар зору зор кезмаган.

Эҳ, кимлар чок этиб кўксини,

Қалбини ғижимлаб эзмаган.

Мен билурман сени, шеърият,
Юрагимнинг сенсан улфат.
Лекин эй воҳ, шу эдими, айт,
Шу эдими шоир қисмати?

Она Шеърият, ўйлайсанми,
Қўйдинг-ку, шоирни қақшатиб.
У қурбони бўлди дейсанми,
Сўқир замонанинг ваҳшатин?..

Қандай аянч, бу надир ахир,
Кечирмасман сени ҳеч қачон.
Вужудимни ғижим—лар оғир,
Руҳим ичра яланғоч виждон...

2.(II). Табаррук қалам масъулияти

Истеъдод соҳибининг миллий адабиёт (хусусан, бой мумтоз шеърият)га мансуб бўлган қадим туркий тилга (эндиликда тарихнавислик, исломий фалсафа, ахлоқ, ҳуқуқ, “илми бадеъ”, “илми синоеъ” билан боғлиқ, арабий, форсий тилдаги аслиятга мансуб ё таржима асарлар – солномалар, рисоалар, тазкиралар, бошқа илоҳий ва қомусий илм манбаларига) мутлақ ўзгача, фавқуллодда чанқоқ, эҳтиёткор муносабат, қисқаси, юксак масъулият туйғуси...

Бу – она тилинининг тарихий илдизлари – азалий сарчашмаси – дастлабки манбалари, тоза унсурлари, табиий ирмоғу наҳрларидан ҳосил бўлган тил уммонидан баҳраманд, фақат буюк шоирларга насиб этадиган нуқтадан, рангин, нозик маънолар маърифати... Умуман, арабий, форсий ва бошқа руҳий-илоҳий, бадий илдизлари билан бой туркий тилимиз хазинасининг закий билимдони – ҳикматшуносининг хаёлоту хотирот дунёсини унинг сўз бойлиги – шеърий луғатидан билиб олса бўлади. Бу маънида Бобурнинг мухтасару мўътабар нақли бор: “Сўзимни ўқиб англағайин ўзимни”. Бас, шеърий ижоддан хосу тансиқ соҳа қутлуғ ва ғоят машаққатли машғулотнинг биринчи омили миллий тил сарзаминидир. Шу маънода Рауф Парфи “Ота тилим” шеърида ҳазрат Навоий номини камоли ифтихор билан тилга олиши бежиз эмас:

Шоир, шеър айтмоққа сен шошма фақат

Улуғ Алишернинг қутлуғ тилида.

Чиндан-да, жаҳон шеъриятининг заминий меҳварлари, самовий буржлари аро, эҳтимол, нисбати йўқ. Алишер Навоийдек даҳо мансуб бўлган адабий-бадий тилнинг поёнсиз ҳудудларида кезмоқ, Навоий кўтарилган сўз аршида қалам сурмоқ учун “тенгри эҳсони” бўлмиш истеъдоднинг ўзи кифоя қилмас. Бу – даставвал қадим туркий тилимизнинг миллий ва умубашарий миқёси ҳақида теран ва кўламдор тасаввурга эга бўлмоқлик тақозо этилади. Масаланинг мураккаблиги,

хатто, дард-аламли жиҳати шундаки, даҳрий-моддиюн шўро мафкурасини пухта режалаштирган дастури – ҳукмфармо тазйиқи таъқиблари муҳитида, айниқса, унинг машъум “оқибату асоратлари” туфайли “улуғ Алишернинг қутлуғ тили” – Навоий шеърий луғати хазинасида мўътабар мақом тутган қудсий калимот – минг йилдан зиёд давр мобайнида миллий тилимизнинг қон-қонига сингиб кетган (фақат генезиси араб заминидан силқиб келган) жамики пурмаъно, нуқтадан сўзлар, шунингдек, неча минг йиллик Эрон – Турон маданий-бадий робиталари самари бўлмиш форсийзабон фасоҳат тимсоллари, саҳиҳу фақиҳ истиоралар, рамзу мажозлар қанчалар маломатга, “ҳақорату сафолатлар” (Чўлпон)га гирифтор этилмади! Афсуслар бўлсинки, бундай маҳдудлик фожиасидан бир неча авлодга мансуб адибу шоирларимизни мустасно тутиб бўлмайди. Хулласи калом, Навоий “якқалам қилган”, улуғ аجدодлардан мерос туркий тилимизнинг муқаддас эҳромини имкон қадар қайта тиклаш, таъмирлаш йўлидаги хайрли саъй-ҳаракатлар фақат сўнгги икки-уч ўн йиллик давомида ўзининг дастлабки самараларини бера бошлади. Бундай ижодий жасорат майдонида буюк жафокашлар Қодирий, Чўлпон, Фитратлар анъанасини давом эттирган Э.Воҳидов, А.Орипов, О.Матчон каби ноёб истеъдодлар шеърий қаҳқашонида Рауф Парфининг тимсоллари осмони ажралиб туради. Илло, шоир “улуғ Алишер” номи тилга олинган юқоридаги байтдан кузатилган эзгу ният – муддаога мунтазам амал қилиб, сўз қадрини, ташбеҳ-тимсол, истиора-мажоз қадрини баланд тутмоқликни нафақат ижодий шиор, анъанавий шеърий таомил, балки собит қонуният деб билади. Мана унинг биринчи исботи – шоирнинг ҳам маънавий, бадий-эстетик принципини ҳайратомуз мухтасар ва ёрқин ифодалаб берган байтларидан бири:

Эҳтимол, ноҳақман, эҳтимол, ҳақман,
Лекин мен муқаддас сўзни изларман.

Қанийди “муқаддас сўзни изламоқ” ўзини шоир деб билган ҳар бир қалам соҳибининг шеър яратиш меъёри ва мезонига айланса, бундан шеърят ҳам, у мансуб бўлган халқнинг бадиий маданияти ҳам чиндан манфаат кўрган, унинг шаъни, эътибор-мартабаси ҳатто миллий сарҳадни базўр ёриб чиққан бўларди!

Шоирнинг “Она тилим” шеърида ҳурфикрлилик ғояси дахлсиз юксак, халқнинг ўзидан мангу ҳақиқат рамзи сифатида тараннум этилади:

Сен-абдийсан, эй, она тилим,
Сенда аён бўлган шафқатим, қаҳрим.
Ҳеч қачон, ҳеч кимса ололмас юлиб,
Ҳақиқатни юлиб ололмас, бағрим...

Банднинг аввалги икки сатрида нафақат шоир қаҳрамони мансуб бўлган халқнинг барҳаётлиги ғояси орифона ишонч билан улуғланади, аини пайтда, “она тили” ўз моҳиятига кўра миллиятнинг қиёфаси – ўзлиги, шаъни, мустақиллигининг рамзий ифодаси, мужассам тимсоли эканлиги айрича таъкидланади: “Сенда аён бўлғай шафқатим, қаҳрим”. Ажабо, шоир ўзаро муқобил маънодаги икки ташбеҳни “она тили”га нисбат бериш билан қандай мақсадни кузатди экан? Эҳтимолки, “шафқатим” эл-улуснинг миллат сифатида ҳақ-ҳуқуқини топиши, йўқотган маънавий қадриятларини, унутилган руҳий, маданий-маърифий меросини тиклаш билан алоқадор ёки бевосита ҳозирги даврнинг турфа ташвишлари, оғриқли муаммолари, эрталиқ тақдири – навқирон насллари истиқболига дахлдор армон, орзу-умид туйғулари зухур этар... Ва аксинча, “қаҳрим” ташбеҳи она халқнинг, она тилининг турфа қиёфадаги ғанимларига, жумладан империя сиёсатида қулларча хизмат қилган, “тилидан, элидан кечганлар” кўрқоқ сотқинларга, маънавий қулларга қаратилгандир. Ниҳоят, учинчи-тўртинчи мисраларда барча софдил кишилар эътиқоди – ҳуррият, миллий истиқбол, жумладан она тилининг софлиги, дахлсизлиги йўлида ёвуз маломатлардан, ҳатто шарафсиз

(кафансиз, жанозасиз, мозорсиз) ўлимдан ҳам кўрқмаган халқнинг асл фарзандлари – шаҳид кетганлар ва фақат мўъжиза билан тирик қолганлар, ҳар қалай, ишонган, букилса ҳам синмас, йўқ бўлмас – “ҳеч қачон, ҳеч ким юлиб ололмас ҳақиқат”... безовта-туғёнли сўзлар такрори (“ололмас юлиб”, “юлиб ололмас”) тарзида умулаштирилади.

Бундай исёнкор рух бошқа бир шеърда анчайин мунгли оҳангда ифодаланади:

Ҳеч нарса юпатмас, шоир, ҳеч нарса,

Ғариб бахтиёрлик энди юпатар.

Биз неча-неча йиллар давомида сталинча-ждановча сохта оптимизм (“Дунёвий ғусса – бизнинг фалсафа эмас”) ақидасига мутеларча топиниб, даврнинг шафқатсиз ҳақиқатидан, замондош қисматига битилган драмалардан, ҳатто мисли кўрилмаган фожиалардан гумроҳларча кўз юмиб яшадик. Ҳолбуки, ҳақиқий ижодкор, жумладан мустақил фикрлаш, сўз эркинлиги туйғусини йўқотмаган Рауф Парфининг ҳатто катта истеъдодлар ижодида ўз асоратини қолдирган машъум маддоҳлик, ғофиллик шароитида ҳам ҳеч кимдан, ҳеч нарсадан ҳайиқмасдан: “Ғариб бахтиёрлик энди юпатар” дея ўзининг руҳий ҳолатини рўйирост ифодалаши ҳаёт мантиқига ҳам, шеърият ҳақиқатига ҳам ҳилоф эмас. Айниқса, ҳақсизлик хуруж қилганда на юртнинг раҳнамоларидан, на дўстлардан бирон-бир юпанч, умид, нажот топмаган шоир қаҳрамони (бундай ҳазин танҳолик кайфияти ҳақпараст одамлар учун бегона эмас) ғариблик қисматини ҳаттоки бахт ўрнида қабул қилиши унинг сабру сабот туйғусидан далолат берувчи ўзига хос сабоқ сифатида талқин қилса бўладиган бир ҳолдир.

Баъзан рост сўзга ишонч-иймон ҳисси билан эришиш имконияти топилмаганда иштибоҳли ҳолатни кечириш мумкинки, бу ажабланарли эмас. Шоир такрорлаган “эхтимол” ташбеҳи чиндан ҳам шундай хусусиятга эгами ёки унинг сўзларида маълум киноя оҳанги бормикин?

Зеро, “лекин” сўзи орқали муддао аён бўлади: хоҳ шоир ўзининг ҳақлигида оғишмай турсин, хоҳ иккилансин (тўғрироғи, унинг бундай ҳуқуқи шубҳа остига олинсин), унинг кузатган мақсади ягона ва дахлсиз: “муқаддас сўзни излаш”. Тўғри, бу – ҳар бир иқтидорли шоир учун эзгу армон, юксак ҳаёл. Лекин Рауф Парфи ўйидаги “муқаддас сўз” қачондир юртга чекиниш: муроса йўлини тутиш, танг вазият юз берганда ҳатто баъзи валинеъмат-рахнамолардан нажот кутиш, баъзан унвону мукофот тамаъида халққа қарши ҳақиқат йўлида ҳамду сано ўқиш каби таҳқирли уринишу тамойиллардан мутлоқ узоқ, том маънода ҳақ ва комил сўз, шоирнинг ўз ибораси билан айтганда, “куюниб айтилган” сўздир. Бугина эмас, “муқаддас сўз” шахсан ўзининг, бошқа бегуноҳ заҳматкашларнинг, чорасиз-қурбсиз “ижрочилар”нинг тоталитар тартибот зўрлиги билан йўл қўйган хатолари учун чин дилдан тазарру қилиш – руҳий изтироблар ўтида ўзлигини поклаш маъносини ифодалаши эътибори билан ҳам “муқаддас сўз” деб аталишга лойиқдир.

3. “Беандоза тимсоллар қайғуси”

Шеърӣй тимсол – образнинг бетакрорлигини ҳақиқий истеъдод, унинг ижодий изланишларига хос бетакрор аломатлар билан муштарак деб англамоқ керак. Зотан, том маънода, янги, бадий кашфиёт даражасидаги поэтик образ истеъдоднинг оламга эҳтиросли (эмоционал) ҳолатда – унга беихтиёр шайдолик кайфиятида, баайни икки ошиқ кўнгилнинг ажаб сархуш лаҳзаларида (“На хуш бўлғай иковлон маст бўлсак васл боғинда” – Навоӣй) яратилиши мумкин...

Бас, бу – шоир истеъдодининг дардмандона шавқ-рағбати, ҳаёлнинг илҳом фариштаси парвоз эттирган самовий ҳолатлари бетакрорлиги; бу – яратиш азоблари ва сурури билан нафас олган шоир нигоҳининг мусаввирона рангин, тиниқ, беҳол чизгилари бетакрорлиги; бу – оламнинг ботиний товуш-оҳанг тўлқинларини, тебранишлари мутрибона уқиб олиш бетакрорлиги; бу – азалдан то абад ҳудудсизу тинимсиз фақат шоир идрокига хос орифона теранликлари, нуктадонликлари бетакрорлиги; бу – асли илоҳий яратилиш – табиатнинг мўъжизаларидан бўлмиш шоирона хуштаъблик, кўнгилнинг хос кечинмалари, шахснинг маҳрам сирлари, нозик ҳаёллари, ардоқли хотиралари бетакрорлиги (“О менинг қалбим! Сен менинг яккаю ягона ва даҳлсиз мулкимсан, ғуруримсан. Ёлғиз сен менинг тасарруфимдасан” – Гёте)

Сўз санъатининг инжа соҳаси – шеърятга, шеърӣй тимсолга ана шундай синалган, бирдан-бир матлубу мумтоз мезон билан ёндошмоқ лозим. Айниқса, сиёсий, мафкуравий ақидаларнинг мислсиз зўровонликларидан, зуғумидан эндигина халос бўла бошлаган ҳозирги фикр ва сўз эркинлиги муҳитида муҳим вазифа – шеърнинг азалий, тоза хилқатини белгилашдан, унинг чин баҳосини, сўз-образ қадрини ўрнига қўйишдан, уни муносиб мақомга кўтаришдан иборат деб саналмоғи керак. Билъакс, шеърятдек қутлуғ сўз-фасоҳат даргоҳи турфа тусдаги

ёлғондан, зўрма-зўракиликдан, алдов-риёдан, жўнлик-косибчиликдан холи, муқаддас бир эҳром эканини унутмасинлар...

Рауф Парфи: “Эҳтимол, ноҳақман, эҳтимол, ҳақман. Лекин мен муқаддас сўзни излайман!”, деганида ёки “Шоир, шеър айтмоққа сен шошма фақат улуғ Алишернинг қутлуғ тилида” дея хайқирганда бадий сўзнинг кадрили, ғасоҳатининг чин баҳосини дахлсиз юксакликка кўтаргани ва санъат, нафосат қонунларининг бу талаб-эҳтиёжларига шахсан ҳамиша амал қилишига шак-шубҳа йўқ...

Санъат, жумладан, шеърятда классиклар ананасига ижодий муносабат – меросга ўзига хос дахлдор ворислик амалда синалган, авлодлар сабоғига айланган таомилдир. Мана Чўлпон шеърининг таъсирида туғилган (бунинг эҳтимоли ҳақиқатга яқин) “Бинафша”нинг умид ва ғусса унсурларидан йўғрилган мисралари:

Бинафша, исмингиз умидли.

Нафосат тўла – Бинафша !

Яна бир йил, оҳ, бир йил ўтди,

Эй, умр, сен бунчалар шошма!

Масалан, бойчечак қир-адирлар бағрида баҳор олди эпкинлар энди кўтара бошлаган сўнгги қор чойшаблари – “муз соябонлар” остидаёқ униб-амалланган биринчи довюрак гул-лола сифатида халқона ўланга, аниқроғи, болалигимизнинг ҳар йили наврўзда жўровоз бўлиб қуйланадиган хайрли алёрига айланган-ку!.. Лекин бинафша она заминга – бултурги чаманзорлар саҳифасига “тараб (қувонч) сўзини яшил хат била ёзиб” (Навоий) улгурган баҳор малагининг тўнғич қизи – эрка, нозли фарзанди сифтаида ғамсиз болаликдан кўра, айниқса, илк бор ишқ ғаслига кирган мастона ёшликни ошиқиб-энтиқиб муборақбод этувчи ҳайрат ва умид чечагидир. Шоир навбаҳорий тароват рамзи – “нафосат тўла – Бинафша”ни нафақат табиатга хос ўзгариш – уйғонишнинг том маънода латиф ва солим даракчиси сифатида. Балки инсонни умрнинг

“бунчалар шошма”... яна бир йили”дан огоҳ этувчи ҳам шукрона, ҳам армонли туйғулар тимсоли тарзида таърифлайди. Бунда табиатга ва шеърятга хос нозик мантиқ уйғунлиги мавжуд: умрнинг инсон ихтиёрига боғлиқ бўлмаган “шошма”лиги, айникса, ҳар гал Наврўзда – табиат ва йилнинг янгиланиш жараёнида ажралиб кўринади. Шу маънода шоир талқинидаги бинафша қувонч, ҳайрат, соғинч, умид, армон, ўкинч, шукрона, ҳасрат каби зиддиятли туйғуларнинг мужассам иқодасига айланади:

Хафа бўлманг юракдан кулсам,

Хафа бўлманг йиғласам тошиб...

Шоир қаҳрамони – эҳтимол, ошиқ, ориф ё ижодкор дунёсини, эҳтимол, оддий ўзбек жафокаши – деҳқон ё косиб, эҳтимол, жаҳонгашта дарвеш (қаландар) – турли шўру ғавғолар тазйиқи ва таъсири туфайли узлатгоҳга чекинган бир ғариб баногоҳ бинафша очилганини кўриб дам йиғласа, дам кулса, табиий хилқатнинг бу шаффоф ва мўъжиз чечагига озор етмасмикин?! Қаҳрамоннинг “хафа бўлманг” каби илтижо сўзлари билан бинафшага муножот айтиши ўз зиддияти билан гўзал эмасми? Шеърнинг кейинги мисраларида кечинмалар, хаёллар зиддияти чуқурлашади – теран хазинлик касб этади:

Чунки шодликларим Сиз – танҳо,

Аламларим Сизсиз менинг...

Ажабо! Ғаройиб, ҳатто фожеъ маънолардаги зиддиятни қарангки, шоир қаҳрамони учун бу ёруғ оламда, балки шу лаҳзада бинафша инъом этган қувончу ҳайратдан ўзга “шодликлар” бегона. Шунинг учун унинг “аламлари” ҳам ёлғиз – бинафша (шеърини мантиқнинг кучини кўринг!). Бас, инсон баъзан шундай умидсиз ва нажотсиз ҳолатларни кечириши мумкин экан, бинафшанинг маъною баҳоси чегара билмаса не ажаб:

Сиз тилсимот каби бир дунё,

Сиз дунёси – сизни кўрганнинг.

Афсусу надоматлар бўлсинки, бу дунёда шундай лоқайд – дардсиз, худписанд кимсалар бор, улар Наврўзда на бинафшанинг шукрона муждасию мўъжизасини сезади, на ундан таъсирланиб кула ё йиғлай олади. Шоир эса, инсонга Тангри инъоми бўлган хаёлот ва шеърият қонунларига таянган ҳолда, классик муболағанинг афрот усулини қўллаб, буни мантиқан асослай олгани билан фахрланишга ҳақлидир: “Сиз дунёси – Сизни кўрганнинг”.

Рауф Парфининг ижодий индивидуаллигини таъмин этувчи бадиий омиллар ҳақида равшанроқ тасаввурга эга бўлиш учун шоирнинг адабий ўйлариغا мурожаат қилиш мумкин. Ойбек шеъриятига бағишланган қайдларида Р.Парфи ёзади: “Шеър мукаммал шаклини топган бир бутунлик намунасидир. У сўз орқали ифодаланганда атрофимизни ўраб турган моддий дунё бир муддат ўзлигидан қочаётган каби енгил ва ҳафиф оҳанглар дунёсига айланади... Дунёда боқий нарса оз. Оҳанг – боқийлик рамзи. Аммо шеърий оҳанг ҳам эскиради. Шоир учун муҳими уни унутилишдан сақлайдиган ғоявий оҳанглар яратиш. Шу оҳангда сўз уйғонади, образ яралади, инсон ўзлигини танийди, Ватанини топади. Рухнинг муроса билмас туғёнлари, эҳтиросларининг олов шиддати – бу оҳанг...”

Шоирнинг товуш-оҳанг рамзларига кўчган ўзига хос олами ҳақидаги кузатишларга “Оҳанг” сарлавҳали шеър таҳлили билан тамсил қилсак бўлади.

Менинг ўйчан, меҳрибон онам –
Ер шаридан олинган тасвир...
Йўқ, сен оҳанг эмассан, ёлғон,
Сен қалбимда эшилган нидо.
Сен ҳам менга ўхшаган инсон,
Сен ҳам дунё, шу ёруғ дунё!

Ҳассос шоир сабр бобида тенгсиз, “ўйчан” она сиймосидан унсиз нидоларни – рухий садоларни тингламаганида унинг беминнат заҳматларини, таърифдан ташқари меҳру саховатини, тўзимсиз бардошини ер куррасининг “тасвири”га муқояса қилармиди? Маълумки, тасвирий санъат асарларида лаҳзали ҳол сувратланади, шеърятда эса ўша оний бир ҳолат муайян вақт, давр ё асрлар садосигина эмас, балки абадийт тимсолига айланиши мумкин (гениал рассомлар яратган асарларнинг боқийлик сири уларнинг вақт изчиллигига муносабати билан эмас, бадий образли бетакрорлиги билан изоҳланади). Шунинг учун бўлса керак, Р.Парфи гоҳ оҳангнинг “соф” мусикий-интонацион хусусиятидан рухий ҳолат образини яратади (“Сен қалбимда эшилган нидо”), гоҳ унга конкрет ижтимоий маъно беради (“Сен ҳам менга ўхшаган инсон”), гоҳ фалсафий меъёр билан ёндошади (“Сен ҳам дунё, шу ёруғ дунё!”). Умуман, Рауф Парфи яратган ўзгача товуш-оҳанглар символикаси ижодий стихияга айланган деса бўлади: “Ўт ичидан термакдаман товушни куйиб бўлган нарса куймас қайтаан”, “Абадий бир наво сингари само”, “Бу – ой тўккан шуъла эмас, йўқ, бу навога айланган сўзлар”, “Аста тўхтар бу куй оғир. Куй бўлиб қолдинг ёдимда”, “Товушга айланди ҳар бир ғишт ранги”, “Бунда у кўзларни тингламоқ керак...” Бу мисраларда товуш-оҳанг символикаси оламнинг нафақат интонацион тебраниш ҳолатларини ифодалашга хизмат қилади, балки унинг рангин, ҳарир қирраларини инкишоф этиш орқали асли инсон туйғулари, рухий кечинмалари, қалб хотиралари қанчалик нафис, нуктадон, кўп қиррали эканини, умуман, шеърят, шеърӣ образ имкониятлари битмас- туганмас эканини боз таъкидлаб туради...

Шоир сарлавҳасиз шеърларидан бирида ёмғирли тун манзарасининг қаҳрамон кайфиятига таъсирини шундай ифодалайди:

Деразамдан боқар зулумот
Зулмот билан жанг қилар ёмғир,

Юрагимга оқар зулумот,
Оқиб фикримни тилар ёмғир.

Бу шеърий манзаранинг ўзига хослиги – шоир кашф этган мажозий нисбатнинг жонлилигида: айниқса, осмон яксара қора булут билан қопланган, ёмғир эзиб ёғаётган тим қоронғи (демак, ойнинг иккинчи ярмидаги) кечанинг деразадан ичкарига боққан шубҳали, кўрқинчли одамга қиёс этилиши билан туннинг мубҳам-хаос ҳолати маълум конкретлик ва тартиб касб этади; зим-зиё тундаги ёмғир турли предметларда турли тарзда, турли даражада ҳосил қилган шарпа-шовқин, унинг акс-садолари жанг айни қизиган паллага нисбат берилиши сирли манзарани аниқроқ тасаввур этишга имконият яратади. Кейинги икки мисрада бу ғаройиб кечанинг қаҳрамон кайфиятида қолдирган ҳазин асорати чизилади. Шу тарзда табиатнинг тунги вазияти ва инсоннинг руҳий ҳолати фақат Рауф дастхатига хос оригинал метафора ва истиоралар (“зулмотнинг боқиши”, “юракка оқиши”, “ёмғирнинг жанг қилиши”, “фикрни тилиши”) воситасида сувратланади – тутилмаган ҳиссий лавҳа-образ яратилади. Шоир “Рассом” шеърида табиат ва инсон образига янада ўзгача поэтик усуллар орқали ёндашади.

Қорларига қоришди осмон,
Элай кетди нурли чангини.
Қайдин олсин бечора рассом...
Кўзларида маъюс севинч рангини...
Осмонларга тикилар бекор.

Дастлабки икки мисрада акс этган табиий манзара, хусусан, мусаввир ижодхонаси учун асосли натура ҳамда ранглар колоритининг бой арсенали сифатида етарли қулайлик яратиш керак эди (рассмо бошқа санъаткорлардан фарқли равишда, табиий ландшафтлар билан билвосита эмас, бевосита муносабат боғлай олади). Лекин гўзаллик қонунлари тақозосига кўра, мусаввир муайян имтиёзларидан қатъи назар, шоир ё

композитор каби ўзига ҳаммадан яқин, ошно, сирдош бўлиб кўринган ўша азалий хилқатни ҳар гал қайтадан кашф этиб, бу ҳолдан ҳайратга тушган тақдирдагина унинг таассуроти санъат асари сифатида шаклланиши – янги образ яратилиши мумкин. Шеърда рассомнинг ана шундай қизгин ижодий ҳолати – табиий гўзаллик ва ундан ҳайратланиш жараёни санъаткорона аниқлик билан чизилган: қор роса маромида ёғаетган палладаги осмоннинг кўрини – “маъюс севинч ранги” бўлиб рассомнинг шавқу рағбат тўла кўзларига ўтган... Зеро, табатга бевосита яқин турган тасвирий санъат ҳам табиат, унинг шакл-шамойил, моделларидан, рангларида тайёр андоза-нусха кўчириш орқали эмас, балки янги, шакллар, ранглар, оҳанглар, садолар, манзаралар – турфа бадий қирралар, тимсол-лавҳалар кашф қилиш тарзида майдонга келади. Манзара лавҳаларида билвосита оламнинг фалсафий моҳиятига, азалий “жозиб қонунлари”га бир лаҳза бўлсин “назар айлаш”. Рубоий шеъриятнинг доимий мотивларидан. Рауф Парфининг назаридан ўтиб, шеърий сайқал топган ўзгача рангин манзара лавҳаларидан бир намуна:

Шундай жимжит зангори осмон –

Заминларнинг нидоси бекор.

Эҳ, нақадар ахир бепоён...

Сукунат деб аталган диёр!..

Фақат “теран сукунатни тинглаган” (Блок) шоирнинг қалб қулоғи, кўнгил нигоҳи воситасида ана шундай ҳиссий-жозиб лирик образ шаклланиши мумкин.

Сарлавҳасиз бир шеърнинг гўё шамол воситаси-ла чизилган, ғаройиб-завқнок кайфият уйғотувчи манзара лавҳасидан бир мисол.

Япроқларда шамол ўйнар,

Сув мавжида ўйнар шамол.

Сарин шамол нима сўйлар,

Юрагида қандай хаёл?..

Табиат ҳодисаси гўё сездирмасдангина “инсонийлаштирилади” – туйғулар, кечинмалар оламига ўтади, яъни шамол одамларга хос уч ҳолатга киради (аслида тўрт қиррада кўринади): япроқларда ўзгача, сув мавжида яна ўзгача “ўйнайди”, ўзича нималарнидир “сўйлайди”, унинг “юрагида” аллақандай “хаёл” кезинади... Тўғри, дастлабки икки қиррали ташбеҳ (шамолнинг “япроқларда”, “сув мавжида” ўйнаши) халқона анъанавий истиоранинг янгиланган, қайта кечирилган шакли. Лекин “сўйлаши”, “хаёл” суриши нафақат мажознинг жозиб-нафис кўриниши, айтиб чоғда, бу “фикрловчи”- ҳиссий образ намунаси. Кейинги мисраларда шамол сирли кечанинг аллақандай афсуски, кўринмас ʼруҳий кучига айланади. Лекин бу фарштасифат қанотли меҳмон шоир кузатган ниятни аниқ ва бутун очиқ беролмаган бўлса керак, шамол тунда бедор кезувчи ошиқ куйчи қиёфасига киради:

Сочларига қўнар шамол,
Шамол қўнар кўзларига.
Қўшиқ, эртак айтиб хушҳол,
Сўнгра қайтар изларига.

Бу қайси минтақанинг шамоли, дерсин. Тунги чўл шамоли ёки тоғу тош, қир-адирлар шамоли бундай нозик тасвирга асос бермаса керак. Шубҳа қўйки, бу заҳматкаш юртдошлар боғу чаманлар ошиғи миришкор ва соҳибкор деҳқон-боғбонлар бунёд этган водий, лоақал кичик бир воҳанинг ўзимизга ошно, дилга яқин, оромбахш, тунги насимлар манзараси. Сўнгра, бу –музаҳҳиб ва мутриб табиат шоир қаҳрамонининг фақат чаманзор кечаси бағридаги “хушҳол” (не тонгки, бундай хушнуд кайфият Р.Парфи шеърларида кам учрайдиган ҳодиса), эркин, озорсиз хаёлларининг билвосита-рамзий ифодаси (шамолнинг “сочларига”, айтиб, “кўзларга” кўниши қанчалик ғаройиб бўлса, унинг ўзи гўё “қўшиғи” ва “эртаги”ни айтиб бўлиб)яъни маълум муддатга тиниб) “изларига қайтиши” шунчалик табиийдир...

Бошқа бир сарлавҳасиз шеърда шамол орифона хаёллар елканинг дарғасига айланади:

Йўлни дарға шамоллар олди,
Мана судраб борар кемани.
У томонда нималар қолди,
Бу томонда не кутар мени?..

Дастлабки икки сатр баайни лирик ибтидо – шеърый экспозиция вазифасини ўтайди: эътиборимизни муайян замон ва макон доираси томонга йўналтиради, яъни бизга кечинма-образ объекти ҳақида махсус информация беради; бундай шеърый ахборот – оригинал мужданинг ўзиёқ шавқ-хайрат уйғотади: елканли кеманинг ихтиёри (аслида ҳаёт уммонида кезувчининг қисмати) “дарға шамоллар” амрида. Бу – инсон эрки, ўй-хаёллари, орзулари азалий стихия, аниқроғи, илоҳий қудрат билан чуқур руҳий алоқада деган сўз. Кейинги икки мисрада чиндан ҳам ҳеч ким аниқ жавоб беролмайдиган “мангу саволлар” (У.Азим) дан бири ўртага ташланади. Айниқса, кечаги карахтлик ва мудроқлик, қўрқув ва ҳадик-гумон муҳитидан аста халос бўлиб, уйғониб бораётган тафаккур эгалари: адиб-публицистлар, мунаққидлар, файласуфлар, муаррихлар, заковатли, илғор руҳонийлар босиб ўтилган йўлимизнинг драматик, ҳатто трагик манзиллари баҳсида, шунингдек, жамият тузуми, шахс дунёси, унинг ривож, халқ дардлари, маънавий қадриятлар табиат муҳофазаси каби муаммолар баҳсида “азобли ўйлар” (А.Мухтор)га тақалиши ажабланарли эмас. “У томонда нималар қолди?” Бундай зоҳиран оддий, моҳиятда ўйчан-тагдор саволнинг чуқур маъносини, сабабий илдизларини ким англаб етади ва унга бирдан-бир одил, комил ва солим баҳо бера олади? Ёйинки: “Бу томонда не кутар мени?” саволи эндигина ўзлигини таний бошлаган инсон-замондош учун янада ортиқроқ мушкулот бўлиб, унинг “жавоби”ни фақат илоҳиёт қонунларига ҳавола

қилиш мумкин. Шу тариқа, “шамоллар” тимсоли фавқулодда фалсафий мушоҳадалар воситасига айланади.

Энди бир мунаққид талқинича, “булутлар ҳақида” (аслида булут ташбеҳи воситасида) яратилган шеърдан “руҳий манзара” (Блок) акс этган мисраларни кузатайлик.

Кулранг булут кезинади жим,
Кулранг булут ўхшар уйқумга...

Бу – булутли осмоннинг аниқ шакл-шамойилисиз бир кўриниши заминида ўзининг хос аломати, маълум қиёфасига эга бўлган, жонли-жисмли, ҳис этилган лирик манзара яратиш намунаси. “Кулранг булут”нинг биринчи осмон буржидаги ҳаво тўлқинлари таъсирида бир минтақадан иккинчи минтақа томон аста силжиб бориш “жим кезинар” ҳолатда, эҳтимол, изтиробли, қийноқли ўйларни кечираётган қай бир бахтсиз ё исёнкор одам тимсолида сувратларини ўзиёқ ҳапр қалай, бизни лоқайд қолдирмайди. Кейинги мисра яна ўзгача оҳанрабога эга: сезилмас-сокин оқиб бораётган булут менинг “уйқумга ўхшар” тарзида таърифланиши шоир кузатган ният анъанавий манзара чизиш доирасини ёриб чиққанлигини кўрсатмайдими? Бундай тахминимизни кейинги икки мисра бир қадар ойдинлаштиради:

Ғамгин-ғамгин кўринар дунё –
Ўйларини қийнайди ўйлаб.

Аён бўладики, шоир қаҳрамонининг “уйқуси” биз тасаввур қилган уйқудан ўзгача экан!.. Зоҳиран “жим кезинган”, эҳтимол, шоирлару ошиқлар уйқусига “ўхшар” булут асли булут эмас, балки “ғамгин-ғамгин кўринар дунё” тимсолига айланади. Р.Парфи наздида дунёнинг ғам-ғуссалари, дарду оғриқлари шунчалар узундирки, ҳатто “ўйларини қийнайди ўйлаб”. Демак, булут кенг маънода ўз ғам-ташвишларига эга бўлган дунёнинг фалсафий-рамзий ифодаси бўлса, конкрет маънода

қахрамоннинг руҳий ҳолатини кўрсатувчи анъанавий усулдир. Кейинги шеърӣ бандда “кулранг булут” парчаланади – ёмғирга айланади:

Қалқиб-қалқиб қўяди қараб
Табассумлар ёзилган тупроқ.
Чапак чалиб, сочини тараб,
Бош ювади бир ҳовуч япроқ...

Бу гал манзара объекти ҳам, унинг ранг-оҳанглари ҳам янгиланади, ҳатто туғилган таассурот характери ўзгаради; илк ёмғир томчилари тушган тупроқнинг ранг-рўйига назар солинг: “табассумлар ёзилган”, унинг ҳаракат-ҳолатига эътибор қилинг: “Қалқиб-қалқиб қўяди қараб”. Япроқлар-чи? Улар ёзнинг кўркам табиати бағрида эркаланиб, гоҳ чапак чалиб ўйнаган, гоҳ бош ювган, соч тараган қизалоқларга ўхшайди. Шундай қилиб, “ғамгин-ғамгин кўринган дунё” – булутли осмон тугуни очилгандан кейин қахрамоннинг руҳий ҳолати ҳам ўзгаради – умидворлик, сафарбахшлик касб этади:

Нафасларга тўла бу осмон
Узилмайди асло кўзимдан...

Ёмғир қатралари боғу чаман ичра ҳосил қилган, сафоли унсуврлар билан тўйинган шаффоф ҳаво нафаслардан нигоҳларга ўтса – кўзлар уйига борса не ажаб?! Ҳаёт билан нафосат уйғунлиги қанчалик ҳаққоний ва жозибали чизилган! Мана шу азалий тароват – “нафисларга тўла” хилқатдан баҳраварлик ҳисси – “кўздан узилмаган... осмон” қувончдек шукрона кайфиятнинг ўзи гўзал, эзгу эмасми?

Навбат ўша мунаққид фикрича, “қор ҳақида” ёзилган (йўқ, қор сабаб бўлиб уйғонган кечинмалар акс этган) сарлавҳасиз бир шеърга:

Ёғар оппоқ, паға-паға қор,
Дардим қорлар каби сочилар.
Хув, йироқда гуллаган баҳор
Бўйлари кўксимга санчилар...

Қорнинг табиат наққоши яратган мўъжизалар кристалл заррачалари ҳаво тўлқинида турфа айланалар ясаб, гўё муаллақ ўйину рақслар кўрсатгандай учиб-елиб, чор атрофга таралаётган эртаксимон бир манзара... асли изтиробли кишининг паришон ўйларига, қўнимсиз дард-ҳасратларига муқояса этилиши қанчалик мунглигу қанчалик жозиб! Бу тирик қорли манзара камлик қилгандай, лирик қаҳрамон ошиқ ё дарвеш (қаландар)нинг тахайюл боғида – “хув, йироқда гуллаган” бўстоннинг олис жилваси, алдамчи жозибаси бамисоли оғули наштаб бўлиб “кўксига санчилар бўйлари” – Масиҳодай ҳаёлий нафаси етгандай жони-жаҳонини ўртайди. Эҳтимол, табиатнинг мўъжизавий биллур қатралари – “паға-паға қор” айланиб ёғмаганда эди, қаҳрамон ҳаёлини ўша васлсиз муҳаббат баҳори, сеҳр-жодули гўзалликлар маскани банд этмаган бўлурди... Айниқса, “баҳор бўйлари кўксимга санчилар” лавҳа-образи Р.Парфи қаҳрамонининг характерини ёрқин очиб бериши билан нафис ва жозибдир.

4.Абадий мавзулар жозибаси

Ғарб шеършунослари “абадий мавзу” деганда шеъриятда узок тарихга эга бўлган анъанавий интим лирикани (шарқда) асосан ғазалиёт доирасидаги дунёвий ва илоҳий муҳаббат қўшиғини тасаввур этадилар. Биз азалий зиддият кутблари бўлмиш фалсафий тушунчалар силсиласидан шартли равишда айрим халқалар – бандлар атрофида мубоҳаса юритиш билан кифояланамиз (зиддиятлар моҳиятининг шеърий талқини навбатдаги бандга мансуб). Чунончи, ҳаёт ва ўлим (тасаввуф шеъриятида фано, бақо), ҳақ ва ҳақсизлик, рост ва ёлғон, ҳалол-поклик ва ҳаром-хариш, саҳо ва бадбинлик, муҳаббат ва нафрат, жавонмардлик ва мутелик (Навоийда “йигитлик ва итлик”), ҳидоят ва залолат (тўғри йўл ва йўлдан озиш), иймон-этиқод ва тавба-тазарру... Рауф Парфи 60-йиллардан эътиборан шеъриятга янги руҳият, янги мазмун, янги оҳанглар олиб келган ёш, лекин журъаткор авлод (Э.Воҳид, А.Ориф, О.Матжонлар) сафида юқорида қайд этилган ва этилмаган мавзуларга муносабатда, табиийки, ўз йўлидан борди, “қадимги сўзлар”га қайтадан жон, рух, юрак, саъжия, қиёфа бағишлай олди. Шоир анъанавий мавзуларда нафақат кучли, жасоратли, лозим бўлганда туғёнли-исёнкор ё аламон-изтиробли овозини, руҳий нидосини ифодалаган янги ташбеҳ, истиоралари билан мухлислар эътибори ва ишончини қозонди, балки баъзан “ақл боши айланар” (Навоий) шеърий рамзу мажозлари билан ҳайрат, баҳс-мунозара қўзғатди. Биринчи тамсилларни келтириб ўтамиз (сўнгра, мулоҳаза-мубоҳасаларимизни яна давом эттирамиз): «Ғамли уйда қирқ кун ёнар шам, ўйимда ёнурсан абад. Қайта туғиладир дунё ҳам, Сен дунёга келмайсан фақат... Йигирма беш ёшимни қўшдим, йигирма беш ёшинга сенинг, Ҳаддан зиёд бу алам, дўстим, Бу кун эллик ёшим бор менинг...” (“Абдуллажон марсияси”); “Буюк севги рангин излаб юрарди. Ёзар мовийликка рангин қасида. Бироқ ҳайрат ичра қалқар юраги. Яхшилик, ёмонлик чегарасида. Билмоқчи бўлди у: бу қандай замон?

Юрагин рангини кўрмоқчи бўлди” (“Ван Гог”). “Фақат виждон билан ўртанар Ҳамлет. Дониё зиндонга қараб турар лол. Биз ҳам шу сахнага тикиламиз тек. Шундайин ўртайди қадимий савол” (“Ҳамлет”).

Шоирнинг “Абдуллажон марсияси” шеърида трагизм бу кўхна дунёнинг жавоби мушкул саволларидан бири – тинчлик кунларида содир бўлган аскар йигит ўлимнинг фалсафий таҳлили тарзида ифодаланади:

Наҳот, дўстим, шу қабр сенми?

Сенми ёзилмаган шу китоб?

Кўмиларми ҳеч қачон севги?

Мен жавоб истайман, жавоб!..

Шоир қаҳрамонининг қийноқли сўроқлари замирида инсон бахти ва фожиасига бефарқ, гунгу лол табиат билан ички руҳий мунозара ҳам, шунингдек, қай даражада алоқадор бўлмасин, муайян ижтимоий шароит, реал вазиятнинг қаттол талаблари – “шафқатсиз ҳақиқат”ига ққарши исён туйғулари ҳам зухур этади. Наҳотки “сўқир ўлимнинг тилсиз, совуқ гувоҳи – “шу қабр” олами “йигирма беш ёшида... тарк этиб” кетган дўстининг абадий хобгоҳи бўлса? Наҳотки, энди йигитлик кучига тўлиб, орзулари етилиб бораётган тенгдошининг “ ҳеч қачон кўмилмас” муҳаббати, ҳаёт, умр ҳақидаги “ёзилмаган китоби” шу ғариб гумбаз қаърида абадий пинҳонлигича кетса?.. Айниқса, “Мен жавоб кутаман, жавоб!” сатри орқали ўрнини ҳеч қачон, ҳеч нарса билан тўлдириб бўлмайдиган тўзимсиз – жудоликнинг маълум ва номаълум сабабкорларига, кенг маънода, ҳозирги мураккаб воқеликнинг турли адолатсизликларига, кутилган ва кутилмаган фожиаларига нисбатан азоби ҳам, ғазаби ҳам ўлчовсиз туйғулар ифодаланади.

Р.Парфи “Нозимнинг садоси” шеърида машҳур турк шоирининг “ҳасрат янглиғ, жаннат янглиғ” дунёсини кўп қиррали “овоз” образи орқали инкишоф этади:

Кетди Нозим! Келар Нозим овози:

Ҳасрат янглиғ, жаннат янглиғ
Менинг дунём фикрларим соқчилигида.
Атрофимда айланар энг дардли,
Энг бахтли тириклик сайёраси,
Мен унинг ўртасида...

Бу сатрларда ҳали ёш шоирнинг анчайин мураккаб мушоҳада тарзи кўзга ташланса-да (шеър 1963 йилда ёзилган), поэтик фикр, ҳаёл масштаби, барибир ўзига тортади: “Нозим овози” – исёнкор шоирнинг руҳиятга, ўлмас шеърятга ўтган олами шундай космик қудрат касб этадики, гўё “Нозим кетгин” дунё – “энг дардли, энг бахтли тириклик сайёраси” энди унинг теварагида “айлана” бошлайди: “Мен унинг ўртасида” ...Нозим Ҳикматдек эрксевар шоир ўз “мен”лигини она сафёранинг “ўртаси”, юраги деб билиши чуқур рамзий маънога эга. Бу фавқулодда поэтик нисбат руҳан Г.Гейненинг: “Оламнинг дарзлари менинг қалбимдан ўтган” сўзларида ифодаланган ғоят пурмаъно рамзий образ билан ҳамоҳангдир. “Нозим овози” образи шеърнинг кейинги мисраларида янги бадиий қирралар кашф этади:

Кетди Нозим! Қолди Нозим садоси
Садонинг акс-садоси.
Акс-садонинг акс-садоси.
Садога ўралашиб борар тобора
Бу дунё.
Садо кенгликлари теран боқар менга
Нозим Ҳикмат кўзлари ила.

Нозим Ҳикматнинг том маънода ижодий жасорат ва фидойилик тимсоли бўлиб қолган тақдири поэтик ифоданинг бундай масштаби, силсиласли усулларга етарли мантиқий асос беради: шоир-курашчи овози нафақат ўзи яшаган муҳит – реал дунёнинг, уни катта шахс сифатида шакллантирган даврнинг акс-садоси бўлиб янграши, балки билвосита –

ички садолари, пинҳоний тебранишлари билан инсоннинг руҳий оламига таъсир этиши мумкин. Бундай руҳий-ботиний кирралари кашф этилган “садо” образи кутилмаганда Нозим Ҳикматнинг бошқа ҳеч кимникига ўхшамаган “теран боқувчи” кўзлари тимсолига айланиши (эътибор беринг: ўқиш-эшитиш нигоҳга, товуш эса, ёруғликка кўчирилади) Рауф Парфининг мушоҳада тарзи учун ажабланарли ҳол эмас.

“Муктибодҳ” шеърининг бир бандини олайлик:

О, кутлуғ калима, о, мағрур инсон,
Маҳрингга тушмишдир оқ тонг, қаро тун.
Инсон орзусидан иборат осмон,
Бори замин узра ёймиш қанотин.

Холиқи кудратнинг ўзи инсонга шундай тафаккур – заковат ато этганки, у хаёлотнинг сеҳрли қанотида арзнинг етти иқлими, самонинг етти (баъзи манбаларда тўққиз) буржда сайр қилганда баъзан шаккок хаёлларга борса, ўзига сиғмаганда кеча ҳам, кундуз ҳам менинг амримда, “осмон –орзуимдан иборат” деб юборса не ажаб? Баъзан кўнгил амрига берилиб, ақл, мантиқ сарҳадларидан четга чиқиш, кейин изтироб чекиб, тангрига тазарру айтиб илтижо қилиш не-не улуғ шоирларга хос қисмат, Рауф Парфи учун ҳам тангри илоҳийдан, тавбаи комил ҳидоят айлашни тилаймиз-да (ҳақни, ҳақиқатни куйлагани, инсон эрки-ҳуқуқини мардона ҳимоя қилгани учун ҳам Оллоҳ таоло шоирнинг шаккоклигини кечирса ҳеч ажаб эмас), унинг шеърӣ иқтидори – образли тафаккур кучидан қойил қолганимиздан, у яратган шеърӣ лавҳаларнинг мазмунан теранлиги, бадӣий юксаклиги олдида ўз ҳайратимизни яшира олмаймиз. Қаранг: осмон гумбази Семурғ янглиғ илоҳӣй қушдирким, унинг “Бори замин узра ёйилиш қаноти” сеҳридан “оқ тонг қаро тун”га ва яна тун тонгга айланади. Демак, шоирона хаёлнинг бундай самовӣй парвози учунгина эмас, балки бу хаёл-фантазия моҳиятида – образ-тимсоли

руҳида, барибир, илоҳий тушунча яширин эканини фаҳмлаб, боз ҳайратланамиз.

Лирик шеърятни “абадий мавзу” – муҳаббат қисматининг ҳаётӣ-дунёвӣ ва самовӣ-илоҳӣ маънолари таҳқиқига бағишланган дарднок, соҳир шеърлар, бир-биридан рангину жозиб образларсиз тасаввур этиш қийин. Беихтиёр Навоийнинг: “Ошиқ ўғлон кечди нангу номдин, Миллату иймону дини исломдин” каби зоҳиран исёнкорона байти ёдга тушади. Не тонгки, ислом динининг аркону аҳкомларидан бўлмиш улуғ валиуллоҳ зот сўз даҳоси сифатида ошиқлик қисматини энг юқори – муқаддас каломлар мезони билан баҳолайдики, бундай нисбатлаш усулини идрок этолган (маълум маърифатга эга бўлган) киши учун ҳақиқӣ, демак, илоҳӣ маънодаги комил ишқ фақат “иймону дини ислом” билан мунозара қилишга матлуб ва муносибдир. Рауф Парфининг ошиқона шеърларида ана шундай юксак маснад (мақом, мартаба)даги мунозара руҳи, фақат теран мушоҳада, заковат соҳибларига мушарраф бўладиган ёруғ иштибоҳ кайфияти аён сезилиб туради.

Шоирнинг бамисоли ҳаёт моҳиятини, инсон руҳиятини инкишоф этишга даъват этилгандай таассурот қолдирадиган мушоҳада тарзи, ҳамиша ёниб куйлаш – “куюниб сўзлаш”ни ижодӣ таомилга айлантирган ўйчан-безовта табиати, “абадий мавзу”даги шеърларида янада чуқурроқ очилгандай туюлади. Шоирнинг сарлавҳасиз бир манзумасидан характерли сатрлар:

Бу ёруғ оламда мен сени топдим,
Сенинг излаганинг мен эмас, эсиз...
Ўпиб ҳаёлингни қонайди дардим,
Йиғлар хотирамнинг ғариб боғлари.
Сени тушларимда сўраб, ахтардим,
Қайтариб бўлмас ҳеч ўша чоғларни...

Фақат фидойи эътиқод ва эътимод эгасигина ҳаётда бирон-бир чора-илож топишга умид қилиб бўлмайдиган бахтсиз муҳаббат қисматиға рози бўлиши, унинг тузимсиз озору ситамларини руҳ озиғи, кўнгил эҳтиёжи ўрнида қабул қилиш, тақдир насбаси деб билиши мумкин. Бу интим лирика тарихида мўътабар ғоялардан бўлиб, “васли мумкуни йўқ” (Навоий) муҳаббатнинг ҳасрат оҳанглари ошиқ аҳлини зинҳор таҳқирламайди, аксинча, бу руҳий қийноқлар муҳаббатнинг ҳаётий моҳияти ва зиддиятини (“...мен сени топдим, Сенинг излаганинг мен эмас...”) очиб беришга, кутилмаган лирик-трагик образларнинг туғилишига хизмат қилади. Юқоридаги мисралар ҳақиқий интим шеър учун дард, алам ноталари нафақат бегона эмаслигидан, аксинча, ҳазин оҳанглар фузунлиги, муҳаббатнинг ҳеч бир “табибига ошкор этиш” (Фузулий) имкони ва давоси йўқ дард эканлигидан, шунинг учун уни фақат саботли одамлар – фидойи ошиқ аҳлигина кечири олишидан далолат беради.

Мана “Соя” шеърининг, биринчи қарашда оддийгина туюладиган икки сатри:

Муҳаббат, сен менга вафо қилмадинг...

Мен сени билардим, мени билмадинг.

Шоир “муҳаббат” сўзини инсонийлаштириш, тирик гавдалантириш орқали кутилмаганда ўз зиддияти билан жозиб лирик лавҳа яратади: ҳаёт, умр, бахт нима эканини теран англаган, шунинг учун ҳам муҳаббатдек илоҳий туйғуга ўз қалбидан жой берган, уни тақдир инъоми, эзгулик ва поклик, руҳий-маънавий гўзаллик тимсоли деб билган диёнатли одам учун маҳбубнинг “вафо қилмаслиги” шеърият тарихида янги гап эмас. Демак, авваллари дунёда муҳаббатнинг борлигига шунчалар қаттиқ ишонган, уни ардоқлаган (“мен сени билардим”) кўнгилни ишқ фариштаси абадий тарк этган (“вафо қилмадинг... мени билмадинг”). Бундай бахтсиз қисматнинг сабаби нима-

ю, сабабкорлари кимлар?.. Р.Парфи бу гал фавқулодда ташбеҳларсиз, оддий сўзларнинг бадий-мантикий силсиласи орқали бизни қийноқли саволларга тутеди... Шоир муҳаббатнинг бахтсиз қисматини, не ажабки, “дард аҳли” бахт ўрнида кўриб, бу васлсиз мушкул насибани сўфиёна ризолик – шукроналик деб қабул қилишдек фидойилик ғоясига шундай шеърий нисбат беради:

Ойдан, юлдузлардан нарида –
Кўзим ичра сенинг юлдузинг...
Бу ерларга беҳуда келдим,
Сувга чўккан чўғдек сўзларим.
Гўзалликнинг мен қули эдим,
Сен – хунхора малак, гўзалим.

Шоир қаҳрамонининг руҳан нажотсиз ҳолати билан маҳбуба раҳм-шафқатидан умидворлик оралиғи рўёдек олислигини бунчалар ўзгача ва аниқ ифодалаб бериш учун ҳудудсиз хаёл масофаси – абадий ҳижрон дунёсини шахсан кечириш, дил-дилдан ҳис этиш, унда яшаш тақозо этилади. Юқоридаги шеърий парча, шубҳасиз, шундай таассурот қолдиради – азобли ўйларга толдиради...

5.Оламнинг зиддиятли моҳиятига назар

Асли бу – доврӯғи машриқдан мағрибга таралган буюк ҳукамою фузало – ориф зотлардан мерос фалсафий тафаккурга сабабият ва моҳият дунёсини шеър санъатининг махсус усулу воситалари-ла тадқиқ этиш, унинг хос образли тажаллиёти, ўзгача бадиий инъикоси. Бу ўзига хос бадиий ҳикматшунослик бобида ҳам, биринчи галда, адабий-бадиий тилимиз муассиси, миллий маданиятимиз раҳнамоси, маънавиятимиз даврасининг улуғ сарқалқаси Алишер Навоийга мурожаат этамиз.

Назар айла бу коргоҳ вазъига –

Ки ортар тамошосида ҳайратим...

Ҳа, бу – Навоий каби неча-неча “маликул-калом”га орому ҳаловат бермаган ўша муборак туйғу-ҳайрат дунёси!.. “Тенгри эҳсони” — шеърӣ истеъдод ва фасоҳат мулки асли нима эканлигини, унинг жозиба қудрати нималарга қодирлигини қалб идроки-ла англамоқлик қувончини, ниҳоят ўз руҳияти ва сажияси-ла ҳамжинсу жондош бўлган қадим туркий тилдек даҳлсиз миллий қадриятга самовий элчи, шижоаткор посбон-ҳимоячи, забардаст ҳомий мақомида улуғ улуспарвар, улуғ мураббий шоир қалами (“ҳомаи тақдир”)нинг илоҳий қудрати-ла бу азалий хилқатнинг моҳияти ва сирли-сеҳрли ҳолати – “коргоҳ вазъи”га ўзгача “назар айлаш”, бундай ғаройиб “тамошо...” дан ортиқ даражада тахайюр ҳолатини кечириш... Ҳа, бу – Навоий шеърӣяти билан озми-кўпми ошно бўлган мухлислар учун ажабланарли ҳол эмас... Чиндан-да не чоғлиқ ҳайратбахшу қанчалар ўйга толдирувчи машғулоти бу –самовот гумбазининг остию устидаги ададсиз чексизлик! Токи тафаккур эркинлиги берилган ҳар бир комилу солим инсон бу руҳий хилқат фан таҳқиқ этолган буржларини баҳоли имкон қайта идрок этишга интилар экан, нечун “барчадин шариф” (Навоий) инсон зотининг санъаткор бир вакили бўлган шоир “бу коргоҳ вазъи”ни гўё имконга сиғдириб бўлмас мезону меъёрлар орқали тимсол-истиора қатига жойлай билмасин?! Ахир

шоирни нафақат унинг муҳиблари, мухлислари, балки у мансуб бўлган халқ (ҳатто бошқа халқлар ҳам) айрича эъзозлашлари бежиз эмасдир...

Не ажабки, Рауф Парфи – истеъдодли ҳамқурлари сафида –бу ҳайрат дунёсини янада ўзгача нигоҳ билан сувратлайди: унинг кутилмаган, аниқроғи, бошқа шоирлар назари бориб тушмаган теранликларини пинҳоний қатламларини орифона хаёл –қудрати-ла аниқ рангин манзаралар тарзида интиҳосига етказгандай бўлади... Мана азалий мавжудоту унсуриятнинг ўзига хос шеърини сувратларига баъзи тамсиллар: “Қуёшнинг ёғдуси қорадир, Юлдузлар музлардир тўкилган. Бу дарё узанган ярадир, Дарахтлар эгилган, букилган... Булутлар фалакнинг оҳлари, Ингроғи, сингроғи учадир. Тубанда мусибат тоғлари, Қора қон ичиндан кечадир... Тошлардек қотмишдир туманлар, Билгисиз очуннинг асари, Тубанда гуноҳлар, иймонлар, Адашган Рух кезар сарсари...” Ҳазрат Навоийни ҳайратга солган “Қоргоҳ ваъзи” – бечораи хилқатнинг тарзу ҳолатини фақат Рауф Парфи шундай хаёл қила олишига, шоир хаёлхонаси зухур этган руҳий манзара лавҳаларини фақат Рауф Парфининг қаламигина шунчалар рангин, бетакрор тимсоллар орқали ифода эта олишига амин бўламиз ва биз ҳам шоир ҳайратидан баҳравар бир кайфиятни кечирамиз. Мана шоирнинг 1965 йили ёзилган илк шеърларидан бирини олиб шарҳлаб кўрайлик-чи.

Ҳайрон, мағлуб бу коинот,
Ўйнар гуллар, ўйнар насим...
Айтинг, кимга этмиш насиб,
Бу кимнингдир ширин ҳаёт,
Ҳайрон, мағлуб бу коинот?..
Садолар бер, бахтли жаҳон,
Унда йўқми ёвуз ўлим?
Сарбон, қани кетдим, сарбон,
Ёшлик сари карвон йўли

Ассалом, эй бахтли жаҳон!..

(“Ҳайрон, мағлуб бу коинот...)

Сарлавҳасиз бир шеъридан олинган бу ғаройиб (ҳа, чиндан-да, ғаройиб) мисраларда маъсум болалик дунёси, бола тафаккури ва таҳаййюрига хос, фақат биз учун эртак, афсона бўлиб туюладиган туганмас бахт, қувонч, боқий, заволсиз, сафоли ҳаёт орзу-хаёллари шеърият табиатига хос “чиройли ёлғон” каби, майли, алдамчи, афсунли мантиқи, сирли-жозиб оҳанрабоси билан ва, майли, лаҳзалик ором, тасалли, хуш кайфият бағишлайди (гарчанд, бу фоний дунёнинг шафқатсиз ўйини – “ёвуз ўлим”ни ёд этиб, бирданига кайфиятимиз ўзгарса-да!). Яшириб нима қилдик: умр ва тақдир инъом этган энг саодатли дамларда: иқбол ва шодлик паймонаси лиммо-лим бўлган, кўнгил фақат ҳаёт нашъу намоси, бениҳоя лаззати-ла обод, ғам-ташвишлардан фориғ, фақат кулги, ором, шукрона, ифтихор ҳислари оғушига чўмган кезларда, нечукдир ғофиллик ва гумроҳликнинг қасддан қилган хуружиданми, нафақат ўлимни, ҳатто ҳаётини ғам-ташвишларни ҳам унутамиз. Шу маънода, эҳтимол, орзуга айб йўқ, деган халқ ҳикматига таяниб, ўзимизча қандайин қандайин гўзал орзу қасрини бунёд этмаймиз, ўзимизга сиғмасдан, қандаин юксакк, сарбаланд даражалару самовий-ҳавойи буржларни эгаллашни кўзламаймиз! Тўғри, ўша орзуга айб йўқ, деган халқ ҳикматининг бир яхшимумтозу комил жиҳати бор: агар орзу моддий манфаатлар сарҳадини ёриб чиқиб, маънавият нафига хизмат қилса!.. Илло, маънавий мақсадга йўналтирилган ҳар қандай яхши ният, эзгу ҳаёл, саъй-ҳаракат, интилиш, жасорат – аъмол (хоҳ илмий, ижодий кашфиёт, хоҳ бошқа давомли, заҳматли, бунёдкорлик изланишлари) оқибат-натижада боқий неъматлар мулкига айланиши, шу тариқа ўткинчи умрнинг самимий умид-армонлари руҳий қиммат касб этиб, боқийликка айланиши мумкин. Асли шоир яратган шеърий тимсолларни ҳам – санъатнинг –бошқа

сарҳадларида яратилган бадий кашфиётлар қаторида (хоҳ улар хаёлий-романтик, хоҳ хаётий-драматик, ҳатто трагик мазмунда бўлсин) мангу барҳаёт ҳақиқатлар тарзида баҳоламоқ лозим бўлади.

Менда “Ҳайрон, мағлуб бу коинот” сарлавҳасиз шеър шоирнинг аксарият ҳазин оҳангдаги асаларидан фарқли ўлароқ, кутилмаганда ҳузурбахш-хушнуд бир кайфият бағишладики, бундай таассуротни асал ва абад ҳақиқатининг инсон руҳиятидаги оний жилваси – инъикоси деб тушунмоқ керак.

Шоирнинг “Ҳамлет” шеърида сўз даҳоларини чуқур ўйга толдирган –“рубъи маскун” – кўҳна дунёнинг ибтидою интиҳоси бу гал маънавият муаммосининг энг оғриқлиги қирраси – “виждон шеваси” атрофидаги изтиробли хаёллар ифодасига айланади.

Бош эгиб тонглардан тонгларгача то

Виждон шевасига ташбеҳ излаймиз.

Одамда виждон ҳам бўлмасми ҳатто!

Сўзлаймиз, жигархун бўлиб сўзлаймиз.

Ҳаётнинг моҳияти, инсон умрининг мақсади ҳақида теран безовталиқ, дил-дилдан куюнчаклик ҳисларидан йўғрилган, ўзгача киноявий оҳангдаги бу сўз тимсоллар замирида ҳаётдаги қанча ечими мушкул муаммолар – ҳақиқат сабоқлари зухур этганини фаҳмлаб олса бўлади. Шеър сатрлари руҳидан мислсиз йўқотишлар, маҳрумликлар, хатоликлар бадалига эришилган, демак, ҳам аламдийда, ҳам нурли бир манзилда – неча-неча авлод орзу-хаёл қилган моддий фаровонлик, майли, нисбий маънода бўлсин, турмуш тарзига айланган бир шароитда... нечук инсонлик унинг рўшнолиги шаънига бунчалар номуносиб ҳол – маънавий сўқирлик, бориб турган ношукурлик, нонтепкилик ҳоллари юз бериши, худбин-маҳдуд тамойиллар авж олиши керак?.. Киши виждонидек буюк ҳакам нега ўзининг дахлсиз мавқеини тарк этиши, мудроқ ғафлат домига тушиши, ожизлик, ночорлик қисматига рози

бўлиши керак деган исёнкор савол-нидо— рух хайқириғи эшитилади. Шоир сатрларининг мубоҳаса-кинояли оҳанги (асосий ташбеҳ-тимсол такрори: “...сўзлаймиз, жигархун бўлиб сўзлаймиз”)дан одамнинг асл моҳиятини белгиловчи маънавий қадриятлардан бири ва балким биринчиси бўлмиш “виждон шеваси” шунчалар қадрсиз ҳолга келтирилгани қаҳрамонни руҳий қийноққа солганини англаб олиш қийин эмас. Рауф Парфи инсонлик шаъни, орияти ва диёнат шевасининг тимсоли мужассами Ҳамлетнинг таърифидан ташқари изтироблари тасвири орқали икки қутб – эзгулик ва разолат –ўртасидаги азалий курашга ўзига хос муносабат билдиради:

Кимларга– ишониб кетасан, дўстим,
Наҳот етар сенга ёвузлик кучи?!
Йўқ, сени ўлдирди шоирнинг ўзи...

Бу оддий сатрларда – шоирнинг гениал Шекспир билан ғойибона мунозарасида лафзан бирор рамзий-мажозий маъно ташимаган сўзларнинг лексик имкониятлари доирасига сиғдириш қийин бўлган қанча ўй-хаёллар теранлиги, руҳий-ҳиссий туғён мавжуд! Ҳолбуки, фавқулодда истиораю мажозлар–символика ва метафоризмлар усули (бу бадий умумлаштириш санъати учун характерли) Рауф Парфининг ижодий стихияси деса бўлади. Лекин сўзга истеъдод эҳтироси, санъаткор хуштаъблиги билан муносабат туфайли шоирнинг зоҳиран оддий сатрлари буюк исёнкор Ҳамлет ўзгача-илоҳий маъно берган муҳаббат туйғуларидан фузунроқ ҳақиқат – ҳаёт ва ўлимдан кучли бўлган номусу виждон каби бебаҳо инсоний сифатларнинг мужассам поэтик тимсоли — ўзига хос –чуқур тағзамин (подтекст)га эга бўлган лавҳа-образларга айланади.

Рауф Парфининг “Бетховен” шеърида кўп қиррали “стереоскопик” (Храпченко) характердаги рамзий образнинг бағоят оригинал намунасини кузатамиз.

Шивирлар, ҳайқирар бепоён денгиз
Мен уни сипқормоқ истайман танҳо.
Фақат сен кўзингни бағишла, Зиё,
Фақат сен, Жасорат кўлингни бер тез.
Балки бу Осмон – Орзу садоси,
Денгиз – хаёлларин садосидир бу...

Шоирнинг хаёл уфқлари, хаёл теранликларини нозикликлари билан, эҳтимол бадиий ижоднинг турли соҳасига мансуб санъаткорлардан фақат гениал композиторлар дунёси рақобатга киришса, ажаб эмас. Шу маънода, башариятнинг Бетховендек титан сиймоси ҳақида ёзишга, унинг умумлашма-полифоник образини яратишга журъат этиш катта масъулиятни тақозо қилади. Ҳассос шоир чиндан ҳам Бетховендек мусиқа даҳосининг бадиий тафаккур ва туйғулар оламини шеърӣ образ оламига кўчира олган: осмон –осмон эмас, балки Бетховеннинг– дунёда нисбати бўлмаган мусиқӣ Орзулари садосидир... Гоҳ сокин шивирлаган, гоҳ ҳайқирган бепоён денгиз –Бетховен хаёлларининг сирли-сеҳрли (фақат унинг ўзигина теран уқадиган) садосидир... Бадиий нисбатлашнинг бундай фавқуллодда-самовий масштаби фақат соҳир ижодкорларгагина муносиб, мавзун бўлиши мумкин. Лекин Р.Парфи гениал санъаткор образини яратишда бундай нозикхаёл нисбатлар ўзи кифоя қилмаслигини билиб, ўша космик кўламга монанд бадиий-мантиқӣ замин ҳозирлайди: шоирнинг қаҳрамони табиатнинг Зиё, Жасорат отлик икки боқӣ қудратидан мадад сўрайди. Зеро, Бетховеннинг сеҳргар мусиқага айланган оламини фақат азалнинг Зиё сўзи билан кўриш, фақат абаднинг Жасорат кўли билан инкишоф этиш мумкин... Шу тарзда Рауф Парфига хос умумлашма характердаги ассоциатив образлар силсиласи туғилади...

Шоир жаҳон халқларининг турли даврга, турлича дунёқараш, эътиқод ва ғоявий-эстетик принципга мансуб санъаткорлари ҳақидаги

шеърларида махсус лирик портретлар: Яссавий, Навоий, Микеланжело, Шекспир, Ван Гог, Бетховен, Лермонтов, Блок, Маяковский, Пабло Неруда, Нозим Ҳикмат, Тавфиқ, Фитрат, Чўлпон, Усмон Носир, Ойбек, Ғафур Ғулом, Миртемир, Абдулла Орипов, Луис Моран, Бернд Иеншц, Виктор Хара, Егише Чаренц, Николай Рубцов, Чингиз Айтматов ва бошқа образлар галереясини яратади. Чунончи, шоир “Ван Гог” шеърида XVII асрда яшаган буюк голланд рассомининг лирик портретини чизар экан, гўё тасвирий санъат воситаларини сўз оламига кўчиради.

Буюк севги рангин излаб юрарди...

Ёзар мовийликка рангин қасида

Бироқ ҳайрат ичра қалқар юраги

Яхшилик, ёмонлик чегарасида.

Бунча ғариб, разиллар кўп дунёда?!

Уни англамади кибор оломон...

Билмоқчи бўлди у, бу қандай замон?!

Юрагин рангини кўрмоқчи бўлди...

Айниқса, ижодкор-мусаввир дунёсига монанд унинг характери билан ҳамжинс ифода изланишлари, поэтик мушоҳаданинг бу гал кўпроқ азалий ранглар билан уйғунлигига эришиш тамойили бетакрор образларни кашф этади (“буюк севги ранги”, “мовийликка рангин қасида”, “юрагин ранги” кабилар). Лекин шеърнинг қаҳрамони – гениал мусаввирнинг ҳар қандай ғубордан, эҳтимол, иштибоҳлардан холи бўлган бокира қалби ҳаётнинг доимий зиддиятлари давр фожиалари билан тўқнашади. Аввалги гўзал романтика – лазиз хаёллар оғушида, илҳомнинг илоҳий қанотида –ҳаволанган нозиктаъб рассом бор-бора ҳаётнинг аччиқ синовларини кечириб, “уни англамаган кибор оломон” – маънавий сўқирлар муҳитида ўзини ўғай ҳисоблайди, алам, изтироб, таҳқирланиш, ғазаб, нафрат ҳислари исканжасида қолади (“Бунча ғариб, разиллар кўп дунёда?”). Оқибат шунга бориб етадики, қаҳрамон ўша

совуқ, бегона муҳитдан бош олиб кетишга рози бўлади Шу тарзда, ажойиб санъаткорнинг, асосан, ранглар символикаси, қисман, характерли турмуш тафсилотлари билан йўғрилган образ-портрети чизгилари трагик рухдаги “юрагин ранги” шеърий нисбатида интиҳо топгандай бўлади.

Ботиний-руҳий дунё рағбати

Кўнгил мулки, дил меҳвари, руҳият буржлари... Бу – кўхна дунёнинг буюк шоирлари – сўз даҳолари ҳайратини, шавку рағбатини, армонларини ўзида мужассам этган ғаройибот олами. Унинг сир-синоатини даҳриёна-синфий мафкура домидан халос бўлган фанимиз ҳам тан ола бошлади. Шеърятнинг фавқулудда имконият ва имтиёзлари, макон ва замон меъёрларига сиғмас (эҳтимол, сиғдириб бўлмас) теранликлари-ю, самовий кенгликлари ҳақида (махсус бафуржа) сўз юритамиз.

Шоирнинг хосу бетакрор мажозлари, рангин рамзу истиоралари. Сўз – тимсоллар лавҳасида ҳассос санъаткор қалами-ла битилган кўнгил мулкининг бири биридан зарифу ҳарир сувратлари, руҳий оламининг ўз мақомига монанд ҳайратбахш манзаралари...

Бу – қалб тафаккури нури-ла йўғрилган, бизга таниш назаргоҳдан холи ҳиссий ҳаёлот (одатий ақл-зако ўлчамларига сиғмас), пурдард хотирот тажалласи, эҳтимол, мумтоз шеърятимизга хос дунёвий ибтидою илоҳий интиҳонинг шеърий шарҳлари... йўқ, чинакам бадий таҳлилидир... Хос тамсилларга навбат берайлик, “Аста қора кийди мудраган жаҳон. Руҳимнинг асрлик музлари синди... Надир бу?! Қўлимда қора лоладир, ул кўздан ғойибдур, тирик ноладир” (“Бир замон...”)

“Дўсти ғариб, хуш қол бу кеча. Юлдузларга сени топширдим” (“Мен ғолибмен”) “Минг йил кимни изладингиз, Минг йил сизни изладимми мен?! (“Юлдузларнинг раҳми келади...”) Во ажаб! “Дўсти ғарибни юлдузларга топшириш” – бу шеърятнинг ғаройиб мантиқи сиғдира оладиган, фақат шеърий тил орқали шакл-шамойилга солиш мумкин бўлган бетакрор образ-лавҳадир. Ёки шоирнинг қаҳрамони ҳаёлидаги маҳбуб билан ошиқ кўнгил бири бирини “минг йил излаши”, “бир зумда айрилмаги” фақат руҳият дунёсига хос сирли-пинҳоний жараёнлар ифодаси эмасми?

Бошқа бир мисолни мушоҳада этиб кўрайлик. “Тонггача суҳбат курдим дарахтлар билан, тушларимни сувга айтдим. Кел, йўқолиб кетма, дедилар” (“Ёдингдами, қандай тун эди...”) Танҳолик кечаси ёлғиз “дарахтлар билан” мулоқотда бўлиш, дил розини “сувларга айтиш” – табиий хилқат унсурларининг жафокаш ошиққа ҳамдардлиги – озурдаҳазин руҳ– аломати (биз ўзимизча шундай хаёл қиламиз: бу “дарахтлар”, “сувлар” аввалроқ, қачондир бахтиёр дақиқалар – икки шайдо кўнгил бирга кечирган фарахбахш учрашув лаҳзаларининг шоҳиди бўлган). Балким, тун сукунатидан бу галги тилсиз мулоқот мажнунсифат ошиқ учун биз ўйлаганчалик нажотсиз эмасдир.

Сабаби, аҳли ҳол – вали зотлар сингари аҳли дард ҳам нафақат одамлар жамоасидан балки ўзлигидан – шахсий ҳаёт эҳтиёжларидан узоқ хилватгоҳни ихтиёр этса не ажаб? Билъакс, ошиқ ўзининг бундай аҳволидан руҳан ҳаловат топиши, тақдири илоҳийга шукрлар келтириш мумкин... Шу маънода, шоир қаҳрамонининг тунги сукунатда якка-танҳо қолишини халқимизнинг “Ёлғизнинг ёри Худо” нақли нуқтаи назари-ла фақат ноиложлик, шикоят ифодаси, деб талқин этиш бирёқламалик бўлмасликин?.. Менинг назаримда, дарахтлар, сувлар тилидан айтилган: “Кел, йўқолиб кетма” илтижосида теран маъно зуҳур этади; унда истанг – ёлғизлик, ғариблик фожиаси қанчагача (қачонгача) давом этиши мумкин деган ҳазин нолавор руҳ, истанг – юқорида қайд этилган қисматга розилик аломати мужассам аксини топган.

Энди “сўз лавҳи”га чизилган образ-тимсолларни мушоҳада этайлик: “Бу – навога айланган сўзлар, “Бу ерларга беҳуда келдим, сувга чўккан чўғдек сўзларим”, “Хотирамнинг тасбеҳлари тизилди, Қайғулиман, дардга қоришган сўзим”; “Ўзимдан узоққа бормадим, Сўзимдан узоққа бормадим”; “Сўзлардир пешонада тўпланган ажин, Кўзларимиз фикрчан сўзлардир”... Рауф Парфининг санъаткорона

тарашланган, куйма бандлари, мисралари “тоза ва беандоза” (Навоий) аломатлари билан, ўзгача оҳанги-садо, акс садолари; руҳий нидо – ўйчан паузалари, нуктадон жилолари билан ажралиб туради.

Шоирнинг сарлавҳасиз бир шеърида тун зулмати бағрида ўзгача қўшиқ бўлиб янграган, одамзотнинг қадимий кашфиёти – шамчирок ўйчан мажозий образга айланади:

Чирок. Чирок ёнар бўзариб...

У бир қўшиқ айтар, дўстларим,

Саҳаргача айтар куйиниб...

Чирок ёнар – севимли орзу.

Айниқса, узун кечалар шамчирок ёруғида мутолаа қилган, тадқиқот билан банд бўлган, бирор янгилик, кашфиёт иштиёқида ёнган ёки ижодий изланишлар шавфи ва қийноғида на вақт ўлчовини, на уйқу оромини билмаган “тунги заҳматкаш” тоифасидаги одамлар назарида чирок фақатгина ёруғлик воситаси бўлмаса керак... Шоир эса уни жонли, руҳли, фидойи бир куйчи тимсоли – махсус мажозий образга айлантиради; у тунги ҳамроҳига фақат ёруғлик қувончини бахш этмайди, балки жисман тўлғониб, “бўзариб ёнади”, шамнинг ҳаво тўлқинида ҳосил бўлган безовта ҳаракат-ҳолати, то “саҳаргача” ўз манбаи – қувватини аямай “сарф этиши” унинг жон нисор этиб, “куйиниб қўшиқ айтиши”дир, шу сабабдан ҳам чирок инсон учун “севимли орзу” (қўшиқсиз, орзусиз яшашда маъно йўқ). Айни чоғда, ҳаёт орзудангина иборат эмас. Чирок рамзи ҳам шундай.

Чирок ёнар – сўнгги йўқ ҳасрат...

Сизни куйлар у тонгга қадар.

То навбатни олгунча қуёш,

Чирокни тинглангиз, одамлар.

Том маънода, дарднок руҳият образи! Шубҳасизки, шоир “одамлар” деганда онгли равишда тунни уйқусиз кечирган (уйқуни

ғафлат деб билган), қалби, закоси, руҳияти билан уйғоқ, ҳаёт ва умр отлиғ буюк неъматга ўзича қиммат берган алоҳида тоифани назарда тутаетгани англашилиб туради... Чиндан ҳам чироқ ўз нури ёрдамида шуури ва заковатингизга олам-олам мўъжиз муждалар, бебаҳо руҳий баҳралар етказиши, қалбингиз уйини равшан этиши билан баробар, эҳтимол, ўзингиз истаб ё истамасдан кимнидир ёдга солиши, эскирган дардни янгилаши, кўнглингизни эҳтимол, дарду ҳасратлар, армонлар гирдобига тортиши мумкин... На чораки, киши ҳаётда шамчироғ билан танҳо, юзма-юз қолиб, унинг мунгли қўшиғини ҳам “тинглаши” муқаррар бўлган, тунларни тонгга улайдиган руҳий ҳолатларни кечиришга рози бўлади. Зеро, “навбатни қуёш олишига” умид боғлаб, унғача садоқатли ҳамроҳ, самимий мусоҳиб, аниқроғи, шабчироқ куйини тинглаш ҳар кимга ҳам муяссар бўлавермайди. Шу тариқа, ҳассос шоир чироқни ўзича хос восита билиб, ёлғиз кишининг тунги хаёллари ҳақида янги, бетакрор лирик қўшиқ-лавҳа яратади.

Мана, яна бир тур тамсиллар мажмуи “кўз уйи” воситаси-ла чизилган лирик манзаралар: “Кўзларинг қаърида синиқ бир нола, балким, қафас ичра уйғонган наво”; “Кўзинг осмонидан учган юлдузлар. Мангулик осмони – бу теран кўзлар”; “Нафасларга тшла бу осмон узилмайди асло кўзимдан”; “Юлдузларнинг нурлари оғрир кўзларимга келиб санчилиб”; “Эзилган юрагин эзиб тўймайдир, Гулим, Кўзларингга беркинган жаҳон”; “Қора ёрқинликда шивирлар оят, Кўзларингни тинглаяпман энтикиб”... Лоақал шу сўнгги байтни таҳлил қилиб кўрайлик. Аллоҳ таолонинг мўъжизаларидан бўлмиш, борлиқ жонли мавжудотга (демак, ички сезги орқали наботот дунёсига ҳам), аввало, ёруғ дунёнинг олти жиҳатини таниб, билиб, илғаб олмоқ, сўнгра ундан турли даражада фойдаланмоқ, шу жумладан ўзини муҳофаза қилмоқ учун ато этилган кўриш сезгисида, шубҳасиз, муайян илмий ҳақиқат ётади. Алалхусус, инсоннинг кўриш салоҳияти нафақат зоҳирий, балки

ботиний дунёни идрок этиш учун қанчалик зарурлигини шоиртабиат халқимиз: “Кўз – кўнгилнинг кўзгуси”, “ақл кўзи”, “ишнинг кўзи”, “кўз гавҳари”, “кўзнинг оқу қораси”, “нури дийдаси” каби зарифу доно нақллар, иборалар билан ифодалайди. Ҳассос шоир Миртемир “қора ёғду”, –“қора оташ” деб таърифлаган кўзнинг қорачиғи таратган– зиёга Рауф Парфи кутилмаган тарзда илоҳий маъно беради: маҳбуба кўзлари “шивирлаб оят” ўқиётган обида (“ибодат қилувчи”) муслимага муқояса этилади; ошиқона нигоҳли кўзлар муҳаббат нури-ла мунтс ҳабибига “қора ёрқинлик” бахш этиш билан кифояланмайди, балки умид, нажот рамз бўлган руҳий савдо бергандай, сас ила ғамнок кўнгилга сафо бахш этгандай бўлади...

Бадиият – самовий ҳодисалардан

Том маънодаги бадиият – “образли тафаккур” кадри, сўз, санъат, фасоҳат кадри олдинги сафга ўтганда (ғоявий, маънавий қадриятлар, мазмундорлик бўйича бадиий образлилик замирида) кўпинча, пинҳоний, парда ортида, ботиний – руҳий теранликлар катида ётган бўлади. Ана ўшанда бир неча (ўнларча десак ёлғон бўлади) ҳақиқий шоирлар, “шеъриятни қисмат деб билган, ўз ёғида ўзи қоврилган” (А.Орипов) туғма истеъдод соҳиблари сафида Рауф Парфининг ўрни, барибир алоҳида ажралиб туради, ҳақиқий баҳосини ҳам топади.

Бадиий ижод оламида мазмун тушунчасининг бирламчи омиллиги қадимдан эъзозлаб келинса-да, (“ҳар кимсани сўз демак шиорида дурур. Маъни гули нутқининг баҳорида дурур” – Навоий), ҳар қандай санъат асарининг жозиба сири, инсон шуури ва ҳиссиётига кўрсатадиган таъсир кучи, даставвал, унинг нафис бадиияти билан белгиланади (биринчи таъсир – сувратдан бўлади, кейин сийрат идрок этилади). Бас, ҳар қандай талантли асарнинг “маъни гули” – мазмундорлиги жозибадор, нафис шакл замирида, маълум даражада пардалаб, “яшириб” берилади (билъакс, бадиийлик – сувратга хос биринчи жозиба – сеҳрли таъсир кучидан маҳрум асарнинг санъатга алоқаси йўқ). Сир эмаски, шеърият қонунлари – мумтоз, “саноеъ нафиса, мезонлари ўзининг келиб чиқиши, такомил йўли, хос манзил-босқичлари эътибори-ла кўпроқ мусиқа санъатига яқин туради. Шеърий, мусиқий рисолааларнинг муаллифлари (“илми балоға”, “илми бадеъ”, “илми аруз”, “илми саноеъ”, “илми мусиқа”, “илми адвор” – ижро, арконнависилик илми назариётчилари) ҳар икки санъатнинг пайдо бўлиш сабабиятини самовий қудрат – илоҳий ибтидо билан боғлайдилар.

Академик Иззат Султон танқидий матнини тайёрлаб нашр этган “Мезонул – авзон” рисоласида шундай қудсий шарҳнинг гувоҳи бўламиз: “Андоғки, Ҳақ субҳонаху ва таолонинг “Қаломид мажид”ида кўп ерда

назм воқеъ бўлубтурки, аруз кавоиди (қоидалари) била ростдур. Ул жумладан бри оятдурки...” – дейилади-да, аслият (араб) тилида келтирилган икки оят арузнинг рамал ва музореъ баҳрларида “воқеъ бўлгани” қайд этилади. Ҳазрат Навоий давом этиб ёзадилар: “Ва расулу соллаллоҳу алаҳи васаллам аҳодиси (ҳадислари)да дағи бу тарих тушубтур...” Жаноби Расулиллоҳнинг на хат-саводдан, на илми аруздан беҳабарлигини эътиборга олганда, Навоийнинг муборак шаҳодатли сўзларидан бадиият, фасоҳат қонунлари осмондан нозил этилгани очик аён бўлади. Хулласи калом, шеърият бадиияти ҳам (хоҳ аруз, хоҳ ҳижо-бармоқ, хоҳ сарбаст вазнларга мансуб шеърлар санъати), “тенгри эҳсонӣ” бўлмиш истеъдод салоҳияти каби қудсий тушунчалар сирасига киради (беҳуда зўр бериш, ҳунарманд-қосиб уринчоқлиги билан чинакам санъат, бадиият яратиб бўлмайдӣ). Шу маънода, нодир истеъдод соҳиблари бўлмиш шоирлар даврасида ўз ўрни, ўз мавқеи, хос мақомига эга бўлган Рауф Парфи қўлига қалам олибдики, бадииятнинг илоҳий меъёрмезонларидан холи асар яратганига шубҳаланмаса бўлади. (Навоий “Бадоеъул – бидоя дебочасида ўз шеъриятига танқидий ёндошиб (!) қайд этгани ташқи – вазият ёки турлича руҳий кайфият таъсирида шаклланган баъзи “хом ва нотаом” сатрлар истисно ҳоллардир). Хоҳ шеър санъатининг илоҳий сеҳр-жозибаси, мумтоз, “бадоеъул-саноеъ”, “илми балоға”дан мерос юксак ва нафис бадиият намунаси бўлган шеърлар, яъни билвосита: бири биридан теран, нуктадонун рангин тимсоллар, рамзун мажозун истиоралар бўлсин, хоҳ бевосита: кундалик ҳаётдан олинган, яъни шеъри нисбат тарзида эмас, балки асл маъносида, тафсил-детал сифатида танлаб, саралаб олинган, воқелик ҳақиқати унсурига бадиий мантиқ, бадиият эликсири (аслиятда арабча “ал-аксир») билан йўғрилган, “ташбеҳларсиз образлилик” мисоллари бўлган ўйчан, курашчан сатрлар бўлсин– Рауф Парфи ижодида манаман деб ажаралиб туради. Мана билвосита ташбеҳли ва бевосита нисбатларсиз бадиий ифода намунаси

бўлган тамсиллар: (1) “Абадий бир наво сингари само”; “Инсон орзусидан иборат осмон, Бори замин узра ёймиш қаноти”, “Талпинади яшил далалар – Совутади асов отини”; “Аламларга тимсол ўхшайди. Тонг чоғида очилган ғунча”; “Заъфарон куз янглиғ хаёлим тақир”; “Жунжиктирар ойнинг ноласи” ваҳ. (2) “Наҳот, дўстим, шу қабр – сенми?.. Кўмиларми ҳеч қачон севги? Мен жавоб истайман, жавоб!”; “Замондошим менинг, жафокаш Ҳамлет. О, дўстим, дунёда хунхорларни кўр. Ожиздир бу қалам, ожиз тасаввур. Қонлар оқмоқдадур, сўқмоқдадир нур. Турибсан-ку, давр билан бетма-бет! Наҳот изтиробда доим тафаккур?!” ва ҳ. Бас, Рауф Парфи учун бадиият – ижодий стихия, образли тафаккур – ёзиш, шеър яратишнинг туғма эҳтиёжи, ҳаёти, сўз-ташбеҳни санъат даражасига, бетакрор тимсол мақомига кўтариш – маънавий позиция, руҳий зарурат, ижодий қонуният...

1. (II) Шоирнинг ёруғ юлдузи (“Чўлпон”)

Муҳаббат осмонида гўзал Чўлпон эдим, дўстлар,

Қуёшнинг нурига тоқат қилолмай ерга ботдим-ку...

Чўлпон

Деярли кўпчилик ёзувчилар – дунёга машҳур санъаткорлар фожеъ оҳанглар – трагизмни бадиий ижод оламининг баравж нуқтаси, инсоннинг изтиробли кечинмалари кульминацияси, руҳий ҳолатлар драматизми тарзида талқин ва таҳлил қилишлари бежиз эмас. Илло, оқибат-натижа қанчалик беомон озорли, ҳазин-мунгли бўлмасин, инсон қалби, руҳияти – умуман хилқати фақат фожеона кечинмалар оташида покланиши мумкин. Бошқача айтганда, ҳақиқий бахтнинг маъноси, қадри, айниқса, бахтсизлик билан юзма-юз келганда, ҳаётнинг чин моҳияти, умрнинг лаззати ўлимнинг беомон ҳукми, ваҳшати олдида чорапсиз қолган дақиқалардагина тўла, бутунликда англашилиши мумкин. Ҳар бир имони бут одам ўзи учун азиз кишининг бахтсиз қисматини ёки ўлим мусибатини нечоғлик руҳий қийноқ, ботиний изтиробларда кечирази, қанчалар сабру сабот кўрсатади – фақат унинг ўзига аён (шахсан бахтсизлик, ғариблик, бедаво дард, бевалик, фарзандсизлик ёки кечирилмас, тузатиб бўлмас хато, муҳаббат фожеаси янада шахсий, пинҳоний бир олам). Санъат, шеърият ўша туб сабабияти номаълум бўлгани учун ҳам ўзга бир кишида лозим даражада дарддошлик кайфиятини уйғота олмайдиган бахтсиз ҳодисага кутилмаган тарзда инсоний илиқлик, дилга мунис ва ҳамроз маъно, ларзакор фожеъ саъжия (характер), эмоционал жозиба бағишлайди. Акс ҳолда, биз мусиқа, рассомлик, сахна ё сўз санъатининг энг яхши асарларини (улар аксарият трагик мазмунда) қайта-қайта тингламаган томоша қилмаган, ўқимаган бўлардик. Шубҳа йўқки, Рауф Парфининг фожеъ оҳангдаги шеърлари инсон драмаларининг моҳиятини, руҳини таҳқиқ этишга қодир эмоционал жозибага эгадир.

Ҳозирги маънавий янгиланиш, покланиш шароитида адабиёт ва санъатнинг халқимиз азалдан мукаррам билган инсон хотирасига ҳар қачонгидан дадил, дахлдор муносабатда бўлиши, уни ларзакор, қизгин-ўйчан мисраларда, бутун, ёрқин умумлашма образларда ифодалашдек халқ кўпдан орзу қилган маънавий миссияни ўтаётгани таҳсинига лойиқдир. Эндиликда, Файзулла Хўжаев, Акмал Икромов, Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдулла Қодирий, Усмон Носир каби ўлмас сиймоларнинг бадиий (шеърӣ, насрий, саҳнавӣ, тасвирий) образлари ёнига... Абдулҳамид Чўлпоннинг дастлабки шеърӣ тимсоли келиб қўшилди.

Рауф Парфи қаламига мансуб “Чўлпон” сарлавҳали бу шеър монолог усулида – ўша суронли йилларнинг забардаст ҳурфӣкӣр шоири тилидан битилган.

Дунё оқ эмасдир, йўқ, қора бардош.

Куйиб, ёдимиздан кечганлар айтсин.

Сўзларида заҳар, кўзларида тош.

Тилидан, элидан қочганлар айтсин.

Тунлар босиб келар дунё ҳасрати,

Кунлар гизли туғён, босиб келар шеър.

Нечук қисмат эрур, шоир қисмати?!

Тушларимни бузар ҳазрат Алишер...

Бу сатрларнинг алампнок оҳангида дафъатан, шоир қисмати она халқининг тарихӣ тақдири билан, унинг азалий орзу-армонлари, дардлари билан узвий боғланган, деган теран маъно ётади. Лекин халқимизнинг нафақат гениал шоири, балки умуминсонӣ фазиларларининг мужассам тимсоли бўлган Навоийнинг муборак номи тилга олинishi бежиз эмас. Тарихда беназир зот, доҳӣ санъаткор, улуғ мураббӣ номи ва руҳи билан чамбарчас боғланган халққа, унинг номуси ва шаънига муносиб, шеърӣятга, фидойи шоирларга нисбатан, эрк, адолат, ҳақиқат, эзгулик қонунларига хилоф равишда қилинган турли

усулдаги ноҳақликлар, ҳатто қатағон даражасига бориб етган мудҳиш ёвузликларни ўйлаганда, шеър ва шоир зоти ҳақидаги безовта ҳаёллар туғёнга келса, нежаб? “Чўлпон” шеърида нафақат ҳазинлик, балки исёнкор рух бунчалар шиддатли, пурмавж даражада эканининг боиси ҳам шунда эмасмикин?.. Рауф Парфи ўзи кўзлаган ниятни, зоҳиран қараганда, Хурриятимиз шоирининг мураккаб ҳаёт йўли, унинг фожиали интиҳоси тақозо этган оғир-ҳазин оҳангда ифодалаётгандай бўлади. Аслида, ўша безовта, аламли оҳанг замирида, мисралар моҳиятида бир киши драмасина нисбатан кенг ва теран ижтимоий дард бор. Шоир қисматининг бутун зиддиятларини – унинг шахсиятида машрабона ҳурфикрлилик билан халқона шикастаҳоллик; ҳаёт қувончларига ошиқона шайдолик билан дард-аламларига куюнчак муносабат; умумбашарий ташвишлар – “дунё ҳасрати” билан кўнгилнинг хос, сирли-маҳрам кечинмалари омухта эканини – булар битта тирик вужудга, бир бутун оламга айланганлигини ким тушунади, ким қадрлай олади?.. Шоир қисматидек муборак ва масъул тушунча, халқ, унинг зукко вакиллари қадимдан дахлсиз маъно берган, музейнинг не-не ҳокими мутлақлари ғазаб ўтини сўндира олган бу мўъжизакор қудрат ўзи нималигини... “тилидан, элидан кечганлар” қаердан билсин?!

Маълумки, Чўлпон катта иқтидорли шоиргина эмас, қаламини саҳнавий ва насрий жанрларда ҳам тарашлаган, Абдулла Қодирий мақомидаги сўз усталаридан эди. Бежиз эмаски, Р.Парфи мазкур шеърини ўз қаҳрамонининг кўҳна ва бой она тилига, унинг тимсолида қадим жафокаш халқига мурожаатидан, аниқроғи, саною муножот, илтижою фахрия, дарду ҳасрат, армон ва умид ҳислари йўғрилган шоирона дил сўзларидан бошлайди:

Она тилим! Сен руҳимнинг қаноти,

Абут турк нафаси, Олтой чечаги...

Урхун бўйларида тошга айландинг,

Кўкларга санчилдинг, Турон бўлдинг Сен.

Мангулик сафарга қачон шайландинг?

Қачон бу аламга – кучга тўлдинг сен?

Чўлпон каби маърифат ва заковатида бутун, ҳаёл уфқлари кенг, бадий-образли сарзамини бой ва теран шоир учун она тилидан муборак тушунчанинг нечоғлик азизтутилганига шубҳа қилмаса бўлади. “Она тилим! Сен руҳимнинг қаноти”. Шоир халқ ўзлигининг ёрқин тимсоли, кўҳна тарихининг баҳосиз ҳужжати, қадим маданиятининг тирик хазиналари, ижодий даҳосининг рангин рамзи, миллий ўзига хослигининг ёрқин нишони бўлмиш она тили ҳақида ёниқ дил сўзларини айтиши керак эди. Бундай мўъжиз имконият, комил ва солим восита орқали халқ шаънини улуғлаш, унинг бағоят зиддиятли тақдири, эрки ҳақида қайғуриши, жамики армон-умидларини, дард-ҳасратларини қаламга олиши керак эди. Чўлпон айна шу йўлдан бориб, “руҳига қанот” излади, уни топганидан рағбатланди, аммо ёвузлар қанотини қайирдилар... “Мангулик сафарга қачон шайландинг? Қачон бу аламга – кучга тўлдинг сен?” ...Шеърӣ мантиқнинг ғаройиб сеҳри, қудрати билан шоир “руҳининг қаноти” бўлган она тили зоҳиран сезилмас, илоҳий-руҳий ришталар орқали халқнинг тарихий йўли, манзиллари билан боғланади, аниқроғи, “мангулик сафар”нинг суронли манзилларида тобланиб “кучга тўлган” халқ тимсолига айланади. Табиий, ўз тарихини таниш, англаб етишдек қонуний ғурур туйғуси – фахрия оҳанги яна иложсиз мунг билан алмашади:

Порлоқ осмонингда қузғунлар учди,

Э воҳ, ёғийларинг солди яғмони.

Ёғийларинг жигар-қонингни ичди,

Жигар-қон жаранги тутди жаҳонни.

Онасен. Кечирдинг. Қонидан кечдинг,

Бироқ кечирмадинг ёлғонни.

Лунёда энг мукаррам она халқи, она юрти кечирган жами бедодликлар, хўрлик ва ҳақоратлар интиқоми учун, уларнинг ҳақиқа қилинган барча хиёнатлар, ёлғонлар учун диёнатли фарзанд, аламноқ, дарддош шоир сифатида дилида қатланиб ётган, охири туғёнга келган оташин ҳисларини тилига кўчириши керак эди. Чўлпон ўзи каби заковати теран, эътимоди бутун қаламқаш дўстлари қаторида шундай йўлни тутди. Тарихий ҳақиқат қанчалик аччиқ, шафқатсиз бўлмасин, уни баралла айтиш керак эди ва шундай қилди, жафоқаш она халқи учун ёнди-ўртанди. Унга эрк, тараққиёт йўли очила бошлаганини кўриб қувонди, бу йўлдаги қийинчиликлардан, биз бугун англаб етган юмшатиб айтганда, қинғайишлардан, тойилишлардан, уларнинг туб сабаблари – ёмонлик илдизларини билолмай тўлғонди, зорланди ва эҳтимол, ўша тор-танглик муҳитида айрим субъектив тамойилларга, иштибоҳларга борди, бундан қаттиқ изтироб чекди. Лекин ҳеч қачон виждонига ҳилоф иш тутмади, ёлғон сўзламади, айна чоғда, қаллоб демагоглар маломатидан кўркмади, кўркмадигина эмас, уларни кечирмади... Шоир кейинги сатрларда Чўлпон тилидан ҳақиқий санъаткор қисматининг аччиқ насибасидай юз берган, аслида, кенг маънода, миллий маданиятимиз – тилимиз, адабиётимиз, санъатимиз учун қайта тиклаб, ўрнини тўлдириб бўлмас даражадаги руҳий-маънавий йўқотишнинг моҳиятини – ҳаёти, истеъдоди, заковати, қалби, руҳияти, она халқи учун бахшида қилинган зотларнинг ўлмаслиги ғоясини зўр эҳтирос билан, санъаткорона ифодалайди:

Йиллар баҳорини учирди чалқиб,

Музларга кўчирди ўтлик ёзимни.

Ахтардим муҳитда ҳас каби қалқиб –

Мен ўз юлдузимни, ўз Қуёшимни...

Юлдуз сен, Қуёш сен, сен туркий халқим,

Сен учун синдирдим синмас созимни.

Абдулла Қодирий каби авжи камолот боскичидаги умр шамчироғи ёвузлик салтанати, маънавий сўқирлар сотқинлиги билан сўндирилган адабиётимиз тараққиёти йўлида қанчалик кулфат бўлганлиги йиллар ўтган сайин равшанроқ кўриниб бораётган ҳақиқат эмасми? Шеъриятдаги ёруғ, катта йўлни ахтариб, ўз-ўзи билан, мунофиқ демагоглар, турфа тоифа мухолифлар билан курашиб, изтиробларда ёниб излагани – чин шоирлик тақдири фожеали интиҳо топганидан қатъи назар, давомли ижодий қийноқларда кўзлаган, ҳақиқат учун кураш жабҳаларида ахтарган”, интилган Юлдузини ҳам, ҳатто ҳаёт, нажот манбаи, эзгулик идеали – Қуёшни ҳам “сен, туркий халқим” деб таъбирлаши, биринчи қарашда, анъанавий бўлиб туюладиган бу нисбат шеърнинг руҳини, пафосини қанчалик ёрқин очиб беради! Шу тарзда, адабиётнинг чинакам ғоявий мазмундорлиги, маънавий қиммати, бадий бутунлиги каби белгиловчи талабларга тўла жавоб бера оладиган умумлашма-рамзий образ яратилади. Мисраларнинг зоҳиран мусиқий-равон оҳанги замирида чуқур дард – зиддиятли, ларзакор маънолар мавжуд; уларда нафақат улуг шоирнинг доғи-алами то ҳануз юракни ўртагувчи оғир маломатли, фоже қисмати, балки умуман шеъриятнинг табиати, моҳияти, шоир зотининг ҳеч кимникига ўхшамайдиганҳаёти, шахсияти, характери – аъмоли ажойиб лаконизм билан зухур этган. Қолаверса, шоирнинг ўзлиги, саъжияси, ўзининг эркисизлиги, йўлсизлигининг ҳасратини она халқига айтишида Чўлпон ва чўлпонларнинг руҳий фарёди умумлашма ифодасини топмаганми?

Рауф Парфининг Чўлпон дунёсини мумкин қадар чуқур таҳқиқ ва бадий таҳлил этишга интилиши сатрдан сатрга томон кучайиб, кескинлашиб борувчи туйғулар, хаёллар туғёнидаги сезилиб туради. Мана беихтиёр Чўлпон қаламини эслатувчи, катта маҳорат билан “тарашланган” (бу санъаткор шоир адабий муомалага олиб кирган истилоҳлардан) шеърӣ сатрлар:

Йўлсизлик йўлдоши, томи нигун
Ҳеч қачон тўярми ахир ёвузлар?
Бу – халқ душмани деб тутсалар бир кун,
Барибир, у халқнинг номидан сўзлар.
Бошида қора қиш, оппоқ баҳорлар,
Юраги яриму бутун имони,
Талотум оламни шивирлаб чорлар.
Тани омонатдир, нақд эрур жони.
Кўкрак қафасида ловуддаб порлар,
Буюк муҳаббатнинг қонли нишони.

Аввало, тШахс истибдоди, тузум зўравонликлари, қолаверса, ўз ичимиздан чиққан турли тоифадаги ғаразгўйларнинг “душман” деган “заҳарли ёлғон сўзлари” неча ўн йиллар давомида халқимиз ботинини имон изтироби, виждон азоби бўлиб ўртаб келгани, хусусан, турли авлодга мансуб шеърят мухлисларида ўта зиддиятли – кимда озор-ситамли, кимда ҳадик-шубҳали, яна кимдадир сохта курашчанлик каби тамойилларга сабаб бўлгани, умуман, ёвуз тухматнинг ғоявий-сиёсий, маънавий-ахлоқий, руҳий-психологик асорату оқибатларини қандай ўлчаб, баҳолаб бўлади?.. Тангрига ҳазар шукрлар бўлсинки, ҳақ жойига қарор топадиган кунлар келди: турли-туман ғаразли ниятлар зиддига янги замоннинг беназир ҳақгўй шоири қалби, заковати, шеърӣ даҳоси – бутун вужуди билан Ватан, Ҳуррият, Истиқлол манфаатларига хизмат қилгани, “халқнинг номидан сўзлагани”, бундай масъулиятли вазифани зиммасига олишга ўзини маънавий ҳақли деб билгани бутун, мана, оламга ошкор бўлди. III жиҳатдан қараганда, “Чўлпон” шеърида халқимиз учун ҳам ёруғ, ҳам аччиқ армон бўлиб қолган, лекин юлдузи сўнмас шоирнинг азиз сиймоси қанчалар ҳаққоний чизилган! Унинг “кўкрак қафасида буюк муҳаббатнинг қонли нишони” бўлиб порлаган қалби мудом “оламни шивирлаб чорлаш”да давом этиши Ҳуррият ва Истиқлолият шаҳидлари

руҳининг ҳамиша тириклиги тимсолидир. Хуллас, “Чўлпон” сарлавҳали уч сонетдан иборат шеърдан кўчирилган ҳар бир пурдард мисра, унинг ҳар бир қуйма сўз-тимсоли том маънодаги халқ шоирининг оламини бадий инкишоф этишда Рауф Парфи ўзи кузатган “эзгу ниятига, ниҳоятда босавоб, долзарб, журъатли юмушнинг амалига эриша олганидан далолат беради.

2. (II) Мажнуншиор қисмат (“Шоир”)

“Шеър йўли мушкул нақадар,
Қалтис дордан боради шоир.
Агар қалқиб кетмаса лангар,
Куйлаб берар қалбига доир”.
(“Шеър йўли”)

Инсоннинг кўнгил мулки, руҳий дунёси... Жаҳоннинг қанча буюк шоирлари – сўз даҳолари ҳайратини, эзгу ўй-армонларини ўзида тажалли этган сеҳрли хилқат! Фақат инсон зотиға хос зариф ҳиссиёт, ҳаёлот ва хотирот оламини табарруқ шуаро аҳлидан мерос фасоҳат қонунлари таҳқиқ ва таҳлил этиш мудом шеъриятнинг хос соҳаси эканлигига ким шубҳа қила олади? Бу “Тенгри эҳсонӣ” (Навоӣ) бўлмиш туғма истеъдод – шоирнинг қалб идроқи-ла етилган яратиш дарди, янги, бетакрор тимсол – бадий кашфиёт йўлидаги изланишлар қийноғи демакдир.

Р.Парфининг шеърят дунёси, ўзгача тимсол-образлари... Унинг моҳияти, шоир ҳаёти, ижодий тақдири ҳақидаги шеърларида ижодкорнинг ўзигагина аён, бошқалар учун сирли-ғаройиб жараёнлар тарзида зухур этади. Чунончи, “Шеърят”да ғоят нафису мўъжаз санъат табиатига хос шундай безовта-ўйчан сатрлар бор:

Ром этмас ҳеч нарса, саҳродир кўнгил,
Осмонларга фақат афсона сўзлар.
Маломат тошида очилган бир гул,
Дам ўтмас кулар ул, дам ўтмас бўзлар...

Не ажабки, ҳазрат Навоӣ ўзининг шоир, ориф, ошиқ, ринд, вали-дарвеш, арбобу мураббий зотларнинг тимсоли мужассами бўлмиш лирик қаҳрамонини мажозийлаштириб, “маломат булбули” деб атаган эди. Рауф Парфи устоз ташбеҳидан рағбат олиб, шоир зотининг бардошда, фидойиликда беназир кўнглини “маломат тошида очилган бир гул” деб таърифлайди. Юқоридаги мисралар, биринчи қарашда, шеър яратишдек

нозик, мураккаб изланиш жараёнларининг объектив ё субъектив сабаблар билан, эҳтимол, самарасиз кечган қийноқларини ифодалаётгандай туюлиши мумкин. Аслида, мунгли-ҳазин, айни чоғда, мағрур ва исёнкорона оҳангда шоир қисмати биз тасаввур қилганимиздан кўра пурдард ҳолат-турли зиддиятлардан холи эмаслигига ишора бор. Гарчанд, “саҳро” “кўнгил гўё умидсиз бир ҳолнинг сабабияти сир тутилса-да, мисралар моҳиятида шундай ҳақиқат ётади: шоирнинг руҳий изтиробларни ёнга олиши ё яшириб бериши ҳар доим осон кечавермайди, зотан, ҳаётда бўлгани каби. Драматик, ҳатто трагик ҳолатлар унинг табиати учун бегона эмас. Бу ҳол А.Ориповга бағишланган “Шоир” шеърида аниқ ифодаланади:

Кимни шоир дея тан олар жаҳон,
Биз кимни шоир деб атаймиз бугун?..
Кимдир ул, эрмак деб куйларми наҳот,
Сохта эҳтирослар чулғарми уни?..
Кимдир ул жафокаш шу хилқат аро
Ҳамнишин тутинган қора қаламга?..
Кимдир ул, ғамғусор ва мотамсаро,
Фикр сочаётган оламга?..

Бу фавқулудда безовта, нолон оҳангдаги сатрлар орқали шоирнинг “бу дунёга... жавобгар” (Шайхзода) миссияси – ҳаётнинг ўзи илгари сураётган умумбашарий муаммоларга дахлдор муносабати жуда самимий, ҳаққоний ифодаланган. Аслида “оламга... ғамғусор ва мотамсаро фикр” таратиш сири, ҳақиқат, эзгулик манфаатлари йўлида шунчалар “жафокаш” қисматга розилик боиси шу безовта-туғёнли саволлар замирига жойланган. Албатта, истеъдод табиати, характери билан изоҳланадиган бу ошкор мунгли оҳанг фақат ҳасратнишин кайфият аломати эмас. Шоир шеъриятнинг азалий гўзалликка, башарий идеалларга ва ҳозирги воқеликнинг маънавий-эстетик эҳтиёжлари

хизматига даъват этилганини, бу олис, азобли ва қутлуғ йўлда ҳали қанча омонсиз жанглар бўлишини ўша изтироб оҳангида, моҳиятда эса, ҳеч кимдан, ҳеч нарсадан ҳайикмас исёнкор руҳда ифодалайди.

Хусусан, шоир ва шшеърият учун фаол, ватан, миллат ғоялари тақозо этган курашчан, ижтимоий дард ягона мақсад ва матлаб эмас. Унинг ўзи инсоний, руҳий-маънавий эҳтиёжсиз яшай олмайди. Зеро, “Ўзаллик дунёни халос этади” (достоевский) сўзларида мужассамланган юксак бурч туйғусини “Ўзалликнинг ўзи ҳимояга муҳтож (Франк) драматик жумласида ифодаланган руҳий-маънавий эҳтиёждан ажратиб бўлмайди... Чунончи, Рауф Парфининг сарлавҳасиз шеърларидан бирида шоир кечириши табиий бўлган иккинчи ҳолат – руҳий эҳтиёж туйғуси жозиб мисраларга ўтади:

Излайсанми сен-да бир паноҳ,
Ҳеч тинарми бу куй, бу оғриқ.
Эҳтимолки, бекордир, эвоҳ,
Ўртанишинг бу қадар, бағрим?!
Ўйчан кеча, тун ичра танҳо,
Рауф Парфи, қолдик икковлон...
Биз меҳрга тўймадик асло,
Меҳр, меҳр истаймиз ҳамон.

Шубҳа йўқки, баъзан шоир ўз-ўзи билан, қалб, кўнгил, юрак, дил ташбеҳларида мужассам ифодаланган сирдоши билан “танҳо” қолганда ғаройиб руҳий мулоқот лаҳзаларида шеър яратиш дарди, шоир зотининг эзгу муроди, матлаби, бу муборак аъмолнинг маъно-моҳияти бир қадар ойдинлашгандай бўлади. Хусусан, “ҳеч тинарми бу куй, бу оғриқ... Меҳр, меҳр истаймиз ҳамон” мисралари руҳига жойланган дард, ҳасрат. Умид, армон, иминж, муножот туйғуларини бир қадар аниқроқ шарҳлаб бериш мумкинми?.. Шунга қарамай, шоирнинг ўзлиги билан қилган бу дил

суҳбати шеърят, унинг қаҳрамони дунёси ҳақидаги тасаввуримизни, ҳар қалай, конкретлаштиради, кенгайтиради, чуқурлаштиради...

Рауф Парфи шеъриятига хос моҳият ва руҳият бу гал янги миқёс, ўзгача характер касб этади:

Не эллар, ватанлар гулханда ёниб
Шоир кўз ўнгидан ўтади бир-бир
Барчанинг дардини ўзига олиб,
Мажнун бўлиб юрар шунинг-чун шоир.
Ҳали бўғизларда бўғилар нафас,
Эски яралардан чак-чак томар қон,
Шоирни куйлатган табиат эмас,
Шоирни куйлатган Ҳазрати Инсон.

Бу шеърда қаҳрамон дунёси кенг, унинг ижтимоий салмоғи асримиз зиддиятлари билан белгиланади. Шунинг учун ҳам Рауфнинг қаҳрамони ижодкор бурчини бошқача тушунади: поэзия – гўзалликдан ҳайратланиш ва муҳаббат дардининг маҳсули деган, ҳали қимматини йўқотмаган тасаввур билан баҳсга киришади (“Шоирни куйлатган табиат эмас”⁰ ва унинг чуқур эътиқоди бўйича, шеърят, даставвал, умумбашарий дард – инсон тақдири, уни баркамол кўришдек улуғ ният яратиши лозим (“Шоирни куйлатган Ҳазрати Инсон”). Шу боисдан ҳам Рауф шоир зиммасига энг шарафли “энг масъулиятли вазифалар юклашдан чўчимайди:

Кимдир ул жафокаш шу хилқат аро
Ҳамнишин тутинган оддий қаламга...
Кимдир ул, эрмак деб куйларми наҳот,
Сохта эҳтирослар чулғарми уни?..
Буюк эътиқоддир бу даҳр аро йўл.
Буюк эътиқоддир муборак илҳом.
Шоир юрагида очилмаган гул,

Шоир юрагида собит интиқом.

Чиндан ҳам, “буюк эътиқод” даъвати билан битилган бу безовта характердаги мисра-образлардан англашиладики, шоир фақат гўзаллик куйчиси бўлиб қололмайди, унинг ижодий тақдири, аввало, халқ ва Ватан таржимаи ҳоли, қолаверса, даврнинг таҳликали масалалари, башарий ўй-хаёллар билан чамбарчас боғланган. Рауф очиқ ва баралла: “Биз кимни шоир деб атаймиз бу кун?” – деган саволни ўртага ташлаши бежиз эмас...

3. (II) Мукаррам хотирот (“Туркистон ёди”)

Лирик шеър ва азал, абад муаммолари. Азалий зиддиятлар мавзуида шоир-файласуфнинг аксарият ўз-ўзи билан ботиний мунозара қилиш. Бу борада Рауф Парфи ўзининг хос нуқтаи назари, мушоҳада тарзи, ифода усулига эга. Аниқроғи, шоир “коргоҳ ваъзи” (Навоий) – оламнинг самовий буржлари, заминий минтақалари, турфа ҳодисоту синоатига том маънода, ижодий ёндашади – фавқулодда рамзу мажозлар, тимсолу истиоралар воситасида муносабат билдиради. Бу нозик-сирли жараёнда фалсафанинг объектив қонунлари шеъриятга хос сўз санъатининг субъектив– хос ва фасих қонунларига бўйсундирилади. Шу боисдан ҳам шоир қаламга олган анъанавий мавзулар кутилмаган бадий-образли талқини билан ҳайратга солади, ҳаёлга толдиради.

Чунончи, Р.Парфи “Туркистон ёди” манзумасида қаҳрамоннинг макон ва замон меъёрлари эътибори-ла поёни йўқ руҳий кечинмаларини рамзий характердаги кўп қиррали-умумлашма образларда ҳайратомуз аниқ, мухтасар ифодалашга муваффақ бўлади.

На-да узун, на-да оғирдир бу йўл,
Далалар ястаниуб ётар кўк каби.
Тиғлар хотирамни осмон чеки йўқ,
Тизгинсиз бу шиддат кенглик асаби.

Халқнинг ўзидай заҳматкаш, камтарликда шикастаҳол, халқнинг ўзидай ҳалол, ҳар хил тамаълардан холий, ҳақпарасат ва шикастадил шоир туғилиб ўсган (шеър Миртемир хотирасига бағишланган) кўҳна Туркистон тупроғи зиёратига отланган шогирд учун “кўк каби ястаниб ётган далалар” оралиғи нима деган гап? Бир қарашда “На-да, узун, на-да оғирдир бу йўл” шунга ишорадек туюлиши мумкин. Лекин шоир учун бобомерос замин Туркистоннинг “чеки йўқ осмон” ёш зиёратчи “хотирасини тиғлар” бу “тизгинсиз шиддат” шунчаки бўшлиқ эмас, балки “кенглик асаби” бўлиб туюлар экан, она халқнинг неча асрлик

тарихини, не-не буюк аждодларнинг мураккаб тақдири (шу жумладан, Миртемирнинг ҳам), енгил битилмаган ижодий қисмати, ушалмаган армонларининг ёзмиши – бу йўл ҳақиқатдан узун ва оғир йўл эди, дейишга ётарли асос беради. Айни пайтда, шеър тағзамини (подтекст)да: “Ҳолбуки, бу йўл узун ва оғир бўлмаслиги ҳам мумкин эди”, деган янада чуқурроқ фикр-баҳс қўзғатувчи маъно кузатилган бўлса-чи?.. Кейинги икки бандда шунга ишора бор:

Бу кенгликда ўйлар мени ғижимлар,
Ул ўз қофиясин судраб келадир.
Қанча қочсанг – шунча қилгай ҳужумлар,
Ўқ сингари хотирамни тиладир.
Теграмда зич ҳаво – она Туркистон,
Ёргай томиримни кўр ҳаяжоним.
Бу майдон ичинда мен тўкмаган қон,
Менинг уни дея аяган жоним...

Бу сатрларда истисносиз ҳар бир сўз, бирикма юксак поэзияга хос бўлган бадиият унсурларига, шеърый организмнинг таранглашган асаб толалаларига, пурмавж қон томирларига, драматик туйғуларнинг бетакрор образли томирларига айланади. Аста ойдинлашиб борадики, қаҳрамоннинг борлигини гўё “ғижимлаган”, қочган тақдирда ҳам таъқиб этиб, яна “ҳужум қилган”, “хотирасини ўқ сингари тилган” шафқатсиз ўйлар (эътибор беринг: хотира ҳам жароҳатли!) Туркистоннинг олис тарихи билан боғланади; ноҳақдан-ноҳақ унутилган, ҳалигача объектив ва субъектив сабабларга кўра, ўзининг муносиб баҳосини топмаган, замоннинг зайли билан қисмати, эҳтимол, мураккаб битилган турли аждодлар мероси ва бошқа руҳий-маънавий муаммолар билан боғланади. Шоир қаҳрамоннинг “томирини ёрган кўр ҳаяжон”нинг маъноси, “бу майдон ичида тўкилмаган қони”, “уни дея аяган жони” каби қийноқли руҳий нидолар, мураккаб ҳиссий образлар сири шунда эмасмикин?..

Шоир авлодларнинг руҳий алоқаси билан боғлиқ янада чуқурроқ қатламлар ҳақида баҳс очади:

Яна йироқларга чорлайди мозий,
Ватан тушунчаси келар етаклаб –
Айрилган, хўрланган улус овозин,
Шоирнинг бешиги айтар эртаклар.

Бунда “мозий чорлаган йироқлар” – ўзича, “Ватан тушунчаси етаклаб келган, айрилган, хўрланган улус овози” – ўзича, ниҳоят, шоир Миртемирнинг бешиги бўлган Туркистон “айтган эртаклар” (наҳотки, унинг айтар сўзи фақат эртак характери олиса!) ўзича – ҳар бири қанчалар зиддиятли бўлмасин, бирдан-бир одил баҳосини сўраб, гўё нидо ураётган руҳий муаммолардан баҳс қилади. Шеърга “Туркистон ёди” деб сарлавҳа қўйилиши бежиз эмаски, кейинги сатрларда моҳият ва руҳият ҳам чуқурлашиб, унинг янги қатламлари, қирралари очилиб боради:

Ўтган улуғларни эслайман барин,
Хотирот мозори Туркистон мангу.

Бундай ҳаққоний, пурдард сатрлар – руҳият образлари Рауф Парфининг чуқур маърифати ва маънавий ҳозирлигидан, поэтик тафаккур уфқи қанчалик кенг эканлигидан далолат беради.

Том маънодаги йирик, залворли шеърнинг кейинги сатрлари Яссавий дунёсига бағишланади – туркийзабон тасаввуф шеърияти даҳосининг шахсиятини, яссавия таълимотининг инсоний моҳиятини, руҳий қудратини, маънавий-ахлоқий қадриятини ҳайратомуз ани, мухтасар, бутун ва ёрқин фалсафий образ-лавҳаларда инкишоф этади (“Товушга айланди ҳар бир ғишт ранги: “Дунё менинг деганлар...” Нидо келур, “Ёлғон даъво қилганлар...” – Сўзлар шоир. “Оқни қаро қилганлар...” Айтинг кимлар?! Яна товуш: “Ҳаром еган ҳокимлар...” Мақбара бошимга йиқилар ҳозир”...) Саккиз асрлик тарих қаъридан

келган рухий нидо – валиulloҳ аждодларнинг муқаддас хотирот образи
фавқулodда ғаройиб шеър санъати қудрати-ла, шубҳасиз, бугунги
мураккаб воқеликнинг оғриқли муаммолари – ижтимоий дардининг ўзига
хос поэтик инъикоси вазифасини ўтайди. Инсон хотироти тасвири
рухий-маънавий мазмундор лавҳа-образлар билан ўзаро таносиб, бадий
силсила яратадики, бу ҳақиқий поэтик теранлик замон-макон
меъёрларига итоат этмаслигидан далолат беради...

4 (II) Муборак саждагоҳ (“Ватан”)

Рауф Парфи “Ватан ҳақида Бернд Иентшга мактуби” сарлавҳали тиниш белгиларисиз битилган манзумасида ватан тушунчасига хотирот-хофиза образлари орқали фавқулодда чуқур маъно беради, шунинг учун ҳам уни бирданига тадқиқ қилиш осон эмас. Шоир ўзини кўпдан қийнаган саволларга жавоб қидирар экан, ниҳоят, унинг мушоҳадаси табиий бир нуқтада тўхтади – ташқарида бўралаб турган қордан бадиий фон сифатида фойдаланади: “эзгин-эзгин”, “лўппи-лўппи ёғаетган қор дераза ёнида ўйчан ўтирган қаҳрамон хаёлини узоқ-узоқларга олиб кетади.

Ватан ҳақида сенга Бернд

Бу мактубни ёзаётган пайтим

Ташқарида қор ёғмоқда эзгин-эзгин

Тахайюл ёғар тахайюл отига минган осмон.

“Тахайюл” – хаёл йўллари қанчалар узун, манзиллари ҳадсиз-ҳисобсиз бўлса, суръати шунчалар тез, шиддаткор. Лекин шоир айрича қиммат берган “ватанни тушуниш ғояси шеърдан олган оғир-ҳазин таасуротимизни бир қадар тартибга солиш, ойдинлаштириш имконини беради. Рауфнинг эътиқодича, ватанни тушуниш “унутиш мумкин бўлмаган нарсалар” хотиротидан бошланади. Мактуб замондош немис шоирига қаратилгани учун “қор-тахайюл” тимсоли, даставвал, Освенцим қатлгоҳида – газ юбориб ёндирилган тутқунларнинг “чор қирра трубалардан шамолларга бўккан тутунлари” каби асрнинг таърифлаб бўлмайдиган даҳшатли фожеаси образида зухур этади.

Қор. Қор Инсон товушларига тўлиқ қор.

Сочларига тўла тутун Сояклар чанги

Аччиқ бир шеър бўғзимга келиб тикилди

Кўзларига чачради Бехер шеърининг қони

Тўсиб қўйди қорларни.

Азобли ҳофиза-хотиротнинг бундай драматик ва трагик лавҳалари шоир қаҳрамонини сергаклантиради, ғофиллик сўқмоғидан авлодлар тақдири учун масъул курашчилар сафига чорлайди: “Эҳтимол ечиб ташлашимиз керакдир қора рўмолини Дардли хотиротнинг мунгли бошидан, Эҳтимол бизни орзулар оҳангида алдаётганлар тўғрисида ўйлашимиз керакдир кўпроқ”, – дейди у Берндга (бу шеър 1973 йилда ёзилганини эътиборга олсак, айниқса, сўнгги шеърини жумланинг кинояли оҳангида кучли ижтимоий дард – исёнкор рух жойланганини англаб олиш қийин эмас). Қийноқли хаёл ўз уфқларини кенгайтира боради: Бернд Ватани ҳақидаги фожеъ хотиралар тадрижий суратда шу кунларнинг таҳликали ўйларига ўтади – “йигирманчи аср деб номланган оғриққа айланади, бу мисрадан-мисрага томон кучайиб, дунёнинг турпли минтақаларидаги ватанини, тилини, виждонини, инсонлик қиёфасини “унутганлар”га нисбатан шеърини айбнома даражасига кўтарилади. Лекин шоир “ватанни тушуниш”да ўз эътимодига содиқ қолади: “Унутишга арзир шон-шухрат бошқа унутилмас нарса фақат фоже Ватандир”. Шу тариқа сўзнинг трагик мазмуни ўзининг кўлами, характери билан тарихда нисбати бўлмаган энг буюк, энг ларзакор хотирот билан боғланади:

Қор ёғиоқда Тахайюл ёғар,
Улар йигирма миллионли шаҳид номидан сўзлар
Бу – буюк миллат эди,
Бу– буюк Давлат эди,
Дунёнинг севиқли Ватани эди
Мен шундай тушунаман Ватанни Бернд

Юксак гражданлик руҳи, эзгу идеалларимиз олдидаги бурчдорлик туйғулари, уруш қурбонларининг муқаддас хотироти билан йўғрилган бу рауфона пурдard мисралар Ватан ҳақида ғавқулодда оригинал

мушоҳада – бетакрор образлар (“Қор”, “Тахайюл ёғар”) сифатида теран фалсафаси билан ўйга толдиради, кўнгилни ларзага келтиради.

5. (II) Илоҳий гўзаллик қасидаси

Мен йўқсил, на бўлиб, уни суйибмен,
Унинг-чун ёнибмен, ёниб, куйибмен.
Бошимни зўр ишга бериб қўйибмен,
Мен суйиб... мен суйиб, кимни суйибмен?!

Чўлпон

На севинч, на кўз ёш, на ушбу севги,
Бу чексиз оламда ягона йўлим –
Ёлғиз инонганим сенсан-ку, севгим

(“Муҳаббат”)

Рауф Парфи “Муҳаббат” сарлавҳали севги идеалининг инсон заковати тасарруф этган жами пурмаъно тушунчалардан, инсон қалбига, руҳиятига дохил ва сирдош бўлган пурдард туйғулардан юксакроқ, самовий босқичга кўтарилишига қодир илоҳий қудратига шундай бадий нисбат беради:

Мен сенга инонмоқ истайман эвоҳ,
Барча кўргуликка кўниккан ҳаёт,
Буюк муҳаббат деб аталган Аллоҳ...
На ер сарварлари, на сарват, на дир.
Инонмоғи учун одам зотиға,
Мен сенга инонмоқ истайман олдин.

Муҳаббат қисматининг энг қаттол, ҳатто фожеъ интиҳосидан қатъи назар, дунё ошиқларини шу буюк эътиқодга содиқлик, фидойилик ҳисси нега тарк этмайди? Бу мислсиз гўзал руҳий дунёга мўъжизакор маъно ва қиммат берган сир ҳам асли унинг зиддиятли моҳиятида эмасмикин?! Кечилишнинг не-не покдомон, комил, вали зотлари ўз руҳини поклаш учун, “катарсис” (Арасту) ҳолатини кечирганларини – илоҳий ишқ кўйида риёзат чекмакани тақдири азал буйруғи деб билганлари каби, чин ушшоқ аҳли ҳам “муҳаббат деб аталган Оллоҳ”нинг ҳаёлий васлига

инониб яшаса, бу йўлда ҳаммасини кечирса не ажаб?! Шу тариқа, ҳассос шоир инсон руҳий драмасининг фақат муҳаббат туйғулари воситаси-ла бериш мумкин бўлган, фавқулодда бадиий (шеърӣ) мантиқ заминига қурилган бутун ва теран образини яратишга муваффақ бўлади.

Сени топгунга қадар

Қандай яшадим мен

Наҳотки яшадим.

Р.Парфи бу гал ҳам фақат ўзининг мушоҳада тарзига хос бадиий мантиқ орқали гўё имкондан ташқари бир ҳолдан ажойиб имконият яратади, муҳими, бунга китобхонни ишонтиради. Ва аксинча, агар одам дунёда муҳаббатдек бебаҳо маънавий мўъжизанинг мавжудлигига шак келтирса, уни авайлаб, покиза сақлашга, эътиқод даражасида тутишга ярамаса, бундай инсоний дард лаззатидан бебаҳра умрнинг қанчалик ғофил, нурсиз-ҳароратсиз ўтишига, охир бориб ўта ғариб қисматга айланишига ажабланмаса ҳам бўлади. Шоир ўзига хос ижодий таомилига кўра, сўзнинг маъно, мантиқ, бадиа, мусиқа, рангтасвир имкониятларига санъаткорона ҳассослик, фавқулодда изланувчанлик билан ёндошади: ғоят мухтасар уч сатр – саккиз сўз орқали (бунда билвосита рамзий-метафорик характердаги бирор ташбих йўқ) муҳаббатнинг мўъжизакор қудрати ҳақида, унинг инсон ҳаётига, маънавиятига, тақдирига шунчалар кучли таъсир кўрсатиш мумкинлиги ҳақида ҳайратомуз даражада бутун, ёрқин умумлашма-лирик образ яратади.

Рауф Парфининг фақат “ўз-ўзига ўхшайдиган” (М.Светлов) хос шеърӣяти ҳақида, бу нодир истеъдоднинг ўзига хослик сири-синоати, бадиий қонуниятлари, нозик меъёрлари ҳақида аста-аста тиниқлашиб боровчи тасаввуримизни, масалан, “Дилоромнинг кўзлари” шеъри, шубҳасиз, кенгайтиради, чуқурлаштиради. Мана ундан бир лирик парча:

Қора ёрқинликда шивирлар оят,

Кўзларингни тинглаяпман энтикиб...

Кўзларинг қаърида синиқ бир нола,

Балким қафас ичра уйғонган наво...

Бу мисраларда ҳар бир сўз, аниқроғи, сўз бирикмаси жазб этувчи бадий кучга эга: бунда инсон ҳуқуқлари кодекси эътибори билан эҳтимол, озод бўлса-да, руҳан том маънодаги эрк, тенглик самаридан, имконияту имтиёзларидан бебаҳра қолган қиз – Дилоромнинг пинҳоний орзулари, эзгу умид-армонлари инъикос этади. Аввало, “шивирлаш” эркка интиқ қалбнинг нидоси эмасми? Кўзларнинг ... “шивирлаши”, юқорида қайд этилганидек, Рауф Парфи учун характерли фавқуллода тасвир усули. Қолаверса, кўзларнинг шивирлаб “оят” ўқиши – шеърда сингдирилган ғоянинг ўзгача нафислик, сирлилиқ касб этган бадий ифодаси. Бу – зоҳиран имконсиз туюлган моҳиятни идрок қилишга, руҳият теранлигини кашф этишга интилиш намунаси. Бугина эмас. “Қора ёрқинлик...” тимсолининг бевосита кўз қорачиғига, билвосита мусулмон эътиқодидаги кишининг унсиз-сассиз руҳий ҳолати – ботинида муқаддас оят калимотини ўқиш жараёнига нисбат берилиши Дилоромнинг нигоҳи ўзида қанчалик чуқур дардни яширганини ифодалайди. “Кўзларинг қаърида синиқ бир нола...” Умуман, “кўзлар... қаъри” ҳаётни, муҳаббат оламини бутун зиддиятлари –қувончу аламлари билан дилдан ҳис этган одамнинг тасаввуридагина зухур этиши мумкин. Аксинча, юмшатиб айтганда, беғам-бамайлихотир, бедард (севмаган, севилмаган), бемехр кишининг кўзлари бир қадар чуқур маъно англата олиши, ўйчанлиги билан жозиб бўлиши даргумондир. Шу жиҳатдан, шоир қаҳрамонинг дард-ҳасратли кўзлари гўё “синиқ бир нола” бўлиб, “қафас ичра уйғонган наво” – муҳаббатдек сирли-сеҳрли хилқатнинг руҳий садолари бўлиб туюлиши ажабланарли эмас.

Шоир “Сунбула” шеърида ҳам “кўзлар” тимсолига қайтади, лекин бу гал... Яхшиси, эътибор беринг:

Бағрини эзишга яна шайланиб,

Дарё бўлиб сенинг кўзларинг боқар...

Узайиб, жимирлаб, сувга айланиб,

Дарёга лим тўлиб вужудим оқар.

Бизга туб сабаби номаълум бўлса-да, ҳар қалай, қачондир бири-бирини беҳад даражада, телбаларча севган, бироқ фалакнинг гардиши билан орага қандайдир шубҳа тушган, эҳтимол, уларнинг бири ўкинчу пушаймон изтиробида, бошқаси пинҳоний қаҳру нафрат ўтида ҳар ким ўз дарди, алами билан олиниб тўлғонаётгани сезилиб туради. Не тонгки, қизнинг кўзлари қорачиғида бир йўла ҳар икки жафодийданинг мураккаб драматик ҳолати инъикос этади. Мавжли “дарё бўлиб”, тўлиб-тўлиқиб қараган кўзлардан аввалгидай меҳр-шафқат кутиш абас, билъакс, улар қаршисидаги рақибини комига тортиши – ғарқ этиши мумкин ва пировард-оқибат шундай бўлиб чиқади: шоирнинг қаҳрамони – бечора ошиқ ўша туғёнли “дарёга лим тўлиб... оқади”. Қизиги шундаки, бошқача шароитда бундай “оқиш” унга фалокат эмас, аксинча, қувончу бахт бўлиб туюлиши мумкин эди. Лекин ошиқнинг фожеъ қисматидан қатъи назар, дарднок-мунгли иборалар (“Бағримни эзишга яна шайланиб”, дарё бўлиб, “сенинг кўзларинг”) руҳидан бир вақтлар орзу қилинган чин севги билан кечган дамларнинг унутилмас хотироти англашилиб туради. Шеърнинг кейинги бандида ўша сўнгсиз ҳасрат, унсиз ғиғон оҳанглари – азобли аросат комига ташланган, бири-биридан мушкул нажотсиз ўй-хаёллар ифодасини кузатамиз:

Қўй, бўлди. Гапирма. Кечирма мени,

Кўзингдаги тошни ғичирлатма, бас...

Тўхта. Бас қил. Гапирма. Бўлди!

Ўзим гуноҳкорман. Мендан – бу кўрлик.

О, умр савдоси, муҳаббат қисмати! Бунчалар ширину бунчалар аччиқ, оғули насиба йўқ, унинг инсонга аталган тансиқ инъом-эҳсонларига нисбатан озору ситамлари не чоғли, ортиқ, пурзиёд... Лекин

янада ажаброқ ва турфароқ ҳол шундаки, фожеъ интиҳо (бу мисралар мазмунидан англашилиб туради) – энди тиклаб, тузатиб бўлмас бир иморат, кайтариб топиб бўлмас бахт, янгидан бунёд этиб бўлмас давлат – муҳаббат мулки нафақат унутилмас хотирот бўлиб, азобли лаззат, “ғариб бахтиёрлик” бўлиб қолди, балки қасоскор соя каби ё хуфъя-айғоқчидай таъқиб этади, тинимсиз ва аёвсиз сўроққа тутди. Ҳаттоки, билиб-билмай қилган гуноҳларингга иқрор бўлган тақдирингда ҳам, барибир, тинч қўймайди, то тирик экансан, сарсону саргардон-овораи жаҳон қилади. Кимга арз-дод айтишни билолмайсан. Фақат сўнгги нажот-шаккоклигу исёнкорлик учун қудрати илоҳийдан, “тавбаи комил иноят айлаш” (Навоий)ни сўрашдан бошқа тасалли – руҳий мадад борми ушшоқ аҳлиға? Эҳтимол, муҳаббат эътиқоди ҳаққи иккала дунёдан кечган машрабона туғённинг моҳияти шунда бўлса керак. Шоирнинг чиндан-да руҳият олами буржларида шакл-шамойил топган сўзонли мисралари бизни ҳам зиддиятли ҳаёлларга чўмдирса не ажаб?!. Хулласи калом, Рауф Парфининг ошиқона шеърлари, шак-шубҳасиз, мумтоз шеъриятимизда ҳайратомуз уйғунлик ва таносиб касб этган зоҳирӣй ва ботинӣй ишқ-мажоз ва ҳақиқатнинг сирли оҳангларини, рангин жилоларини беихтиёр эсга солиб туради...

6. (II) “Юрак”

Пурдард хаёллару сўзонли туйғулардан йўғрилган рухий дунё ифодаси, рухий дунё бўлганда ҳам, хассос ижодкор фақат ўзи биладиган, бизга, ҳар қалай, дахлсиз бўлмиш изланишлар дунёси – шоир ижодхонасининг ёрқин мисоли сифатида “Юрак” шеърини шарҳлаб ўтамыз.

Юрак, йўлларида турганман такрор,
Роса сайраганман сенинг тўғрингда.
Ким билар, ақлимга келдинг неча бор,
Неча бор сўзладим сенинг йўғингда.

Биргина шу банднинг ўзида Рауф Парфининг хос мушоҳада тарзи гўё имконга сиғдириб бўлмас бир ҳолатни шеърий мантиқ меъёри-ла ифодалаш маҳорати аён бўлади. Беихтиёр, “Ажабо, юракнинг ҳам тирик тасвирини яратиш мумкин бўларкан-а!” деган ҳайратли кайфиятни кечирамиз ва не ажабки, бундай ногаҳоний таасуротдан руҳан қаноат ҳосил қилгандай бўламиз.

Яна бир бандда Рауф Парфидек фақат “ўз-ўзига ўхшайдиган” (Светлоа), бир шоирнинг ўзлик дунёси ва ижодий дарди (ҳамда шавқу рағбати, қувончлари)нинг тимсоли бўлмиш “юрак” икки сойир-шайдо кезувчига айланади:

Шул осмон остида кезгаймиз ҳали,
Мантиқ ахтаргаймиз изғиб изма-из.
Даркор бўла қолсанг, йиқилгил, майли,
Фақат йиқилмасин шўрлик дунёмиз.

Асосини Навоий ва Бобурлар қўйган мумтоз туркий поэтикамизнинг “илми балоға”, “илми бадеъ”, “илми саноеъ” мезонлари эътибор-ла шоир ўзлиги – “менлиги” билан шоир “юраги”нинг шеърият аталмиш улуғвор ва латиф ҳақиқат –фасоҳат мамлакатнинг ҳам машаққатли, ҳам шукуҳли йўлларида саргашта кезишлари, бу олис

сафарнинг гоҳ талотумли, гоҳи азиз – аржуманд манзилларида ўзгача, зарифона “мантиқ ахтариш”дек ҳаёт ва ҳаёл уйғунлигига эришмоқ масъулиятини зиммаларига олиши – аслида бу ўша юқорида қайд этганимиз – имконга сиғмас нарсадан имкон топишдек ижодий жасорат, бадий маҳорат, санъаткорлик мисолидир. Мазкур банднинг иккинчи байтида шеър яратишдек мўъжизий жараённинг юқори босқичи – баравж нуқтага кўтарилиши – шоир шеъриятининг фидойилик ғояси (“Даркор бўла қолсанг, йиқилгил майли”...) ҳақида мубоҳаса юритилади. Шу тариқа, кейинги бандлар учун мантикий замин ҳозирланади: шеър санъатининг биринчи эҳтиёжи – бадиият ибтидоси маълум такомил жараёнида етила бориб, ижтимоий дард ифодасига, оқибат-натижада умумбашарий ғоянинг тимсоли мужассамига айланади. Аниқроғи, бу асрлар давомида қанчадан-қанча фузалою зурафо аҳлининг эзгу армони бўлмиш фазлу камол соҳиблари жамияти ҳақидаги қадимий орзунинг замонавий шеърини инъикоси:

Майлига, ҳайқирай иймоним ҳаққи,
Кўкларга термулиб солайин уввос.
Мен фақат Туркистон аталган ёрқин,
Бир бутун Ватанни истайман, холос.
Гарчи тутқинман-ку эркин сеҳрингга,
Унда собит турар мақсад-манзилим.
Қолиб кетмасайдим сенинг меҳрингдан,
Қолиб кетмасайдим йўлда узилиб.

Кўчирилган шеърини парчанинг биринчи тўртлигида, не надоматлар бўлсинки, даҳрий мафкура касри билан ҳар қандай шафқатсизликдан қайтмас, энг оғир гуноҳдан, унинг муқаррар оқибати – интиқомдан ҳам қўрқмас йўқсиллар инқилобининг қонли жиноятлари, унинг популист даҳолари ўтказган машъум “тажрибалар” касофати билан даҳшатли туш – саробга, қаллоблик ва риёкорлик рамзига айланган “коммуна” ҳақидаги

тарихий ёлгон (не-не софдил, нодир истеъдодлар учун алдамчи хаёл!..), на чораки, шоирнинг озод-хур “юраги” билан ҳамрозу ҳамовоз истаги (“бир бутун Ватан”) тарзида ифодаланади. Инсоният тарихида мисли кўрилмаган тарихий хатолик фожиасининг биргина мисрада қолдирган асоратидан қатъи назар (аслида “барчанинг дардини ўзига олган” шоирнинг гуноҳи нимада?) кейинги тўртликда шеърнинг маъно-моҳиятини белгиловчи ғоя – ўша гўзаллик яратиш дарди – фасоҳат туйғусидан бебаҳра қолмаслик истаги – шеър ибтидосидаги безовта рух яна ўз мавқеини эгаллайди. Тўғри, бу – фақат самимий истак эмас, балки кўнгил муножоти, иймон даъвати, шоир қисмати, шеърият тақдири қайғусида, “куйиниб сўзлаш”нинг ёрқин далолати!..

Ва, ниҳоят, “Юрак” шеърининг охирги икки бандида шоир зотининг қисмати биз тасаввур қилганимиз – баҳоли имкон шарҳлашга уринганимиздан кўра, мураккаброқ эканидан далолат берувчи дарднок ўйлар, изтиробли кечинмалар шиддати “юрак” тимсолида юксак санъат билан ифодаланганини кузатамиз:

Айтгил, куйларманми бир кун, юрагим,
Айтгил, куйларманми боқмай ўзимга,
Сени жарроҳ каби совуққон ва жим,
Юлиб қўярманми қоғоз юзига?
У пайт алдамасдинг кўзимга боқиб,
Шодумон дардингни айтардинг буткул,
Унгача илҳомлар келмагай оқиб,
Унгача дунёни англамак мушкул.

Во ажаб!.. Юракни (эътибор беринг: санъаткор ўзининг замон ва макон меъёрларига сиғмас, моддий ва руҳий оламнинг аёну пинҳоний буржларида кезувчи юрагини!) бир қадар кашф этмай туриб, шоир зотининг чиндан-да, мурод топмоғи, тўла маънода “куйламак”ка маънавий ҳақдор бўлмоғи имконсиз... Бусиз бору будини, инон-

ихтиёрини шеърият аталмиш хос “санъат нафиса” – сўз мулки измига топширмоғи мумкин бўлмас. Бу – шеъриятни ижодий қисмат деб билган шоирнинг матлаби, армони эмасми? Юрак аталмиш рухий хилқатни моддийлаштириб, “жарроҳ каби юлиб”... қоғоз юзига қўйиш” (ҳа, бу фақат шеъриятнинг бадий мантиғи кўтара оладиган нисбатлаш усули!), бундан кузатилган мурод – ҳар бир шахснинг “ягона ғурури, ишонган бойлиги” (Гёте) бўлмиш юракнинг биз учун яширин “шодумон дарди”ни тинглаш – қалб қулоғи билан уқиб олиш... Асли шеърий санъатнинг сир-синоати ҳам шунда: бусиз – “илҳомлар келмагай оқиб”, бусиз – “дунёни англамак мушкул”. Шоир ҳаёллари, умид-армонлари ҳавойи – заминсиз бўлиб чиқмаслиги ё алдамчи – сароб тамойиллар, қаллоб ғоялар қулига айланмаслиги учун ҳам у ўз “юраги” билан ҳамдard бўлиб қолмоғи даркор...

Жаҳон шеъриятининг зукко билимдонлари – мутафаккир шоир ва назариётчилар шеърий санъат ибтидоси – илҳомий ҳолатни шоирлар ўзлари биладиган илоҳий шавқу рағмаб, дарду сурур туйғуларини мўъжиза деб аташлари, шоир дили, қалби, кўнгли – “юраги”ни ўз ижодхонаси, “санъатхона” (Шайхзода)сининг қутлуғ маскани, нуктадон маънолар дуржи сифатида эъзозлашлари, албатта ўз қонуниятига эга. Ҳазрати Навоий шеър туғилиши жараёнида “юрак” иштирокини “дард ила сўз”, “сўзон – ўт” ибораси-ла изоҳлайди...

7. (II) Диёнат шевасининг қасоскор тимсоли (“Ҳамлет”)

Маълумки, бугунги шеърятимизнинг турли бўғинига мансуб истеъдодли шоирларда шахснинг маънавий-ахлоқий оламига қизиқиш ҳар қачонгидан кучли. Рауф Парфи “Ҳамлет” шеърида, “виждон шеваси” ҳақида куюниб ёзади:

Бош эгиб тонглардан тонгларгача то

Виждон шевасига ташбеҳ иззлаймиз.

Одамда виждон ҳам бўлмасми ҳатто!

Сўзлаймиз, жигархун бўлиб сўзлаймиз.

Ҳаётнинг моҳияти, инсон умрининг мақсади ҳақида теран безовталиқ, дил-дилдан куюнчаклик ҳисларидан йўғрилган, ўзгача киноявий-полюмик оҳангдаги бу сўз-образлар замирида ҳаётнинг қанча ечими мушкул муаммолар – ҳақиқат сабоқларини зуҳур этганини фаҳмлаб олса бўлади. Шеър сатрлари руҳидан мислсиз йўқотишлар, маҳрумликлар, хатоликлар бадалига эришилган, демак ҳам аламдийда, ҳам нурли манзилда – неча-неча авлод ҳаёл қилган моддий фаровонлик, майли, нисбий маънода бўлсин, турмуш тарзига айланган бир шароитда... нечук инсонлик, унинг рўшнолиги шаънига бунчалар номуносиб ҳол – маънавий сўқирлик, бориб турган ношукурлик, нонтепкилик ҳоллари юз бериши, худбин-махдуд тамойиллар авж олиши керак?.. Киши виждонидек буюк ҳакам нега ўзининг дахлсиз мавқеини тарк этиши, мудроқ ғафлат домига тушиши, ожизлик, ночорлик қисматига рози бўлиши керак, деган исёнкор нидо-савол – руҳ ҳайқириғи эшитилади. Шоир сатрларининг аччиқ киноям оҳангидан (“...сўзлаймиз, жигархун бўлиб сўзлаймиз) одамнинг асл моҳиятини белгиловчи маънавий қадриятлардан бири ва балки биринчиси бўлмиш “виждон шева”си шунчалар қадрсиз ҳолга келтирилгани қаҳрамонни изтиробга солганини англаб олиш қийин эмас. Рауф Парфи инсонлик шаъни, номус ва диёнат шевасининг қасоскор тимсоли мужассами

Ҳамлетнинг таърифдан ташқари изтироблари тасвири орқали икки кутб – эзгулик ва тубанлик ўртасидаги азалий беомон курашга хос муносабат билдиради:

Кимларга ишониб кетасан, дўстим,

Наҳот етар сенга ёвузлик кучи?!

Йўқ, сени ўлдирди шоирнинг ўзи...

Бу оддий сатрларда – шоирнинг гениал Шекспир билан ғойибона мунозарасида, лафзан бирор рамзий-мажозий маъно ташимаган сўзларнинг лексик имкониятлари доирасига сиғдириш қийин бўлган қанча ўй-хаёллар теранлиги, руҳий-ҳиссий тугён мавжуд! Ҳолбуки, фавқулодда истиораю мажозлар – символика ва метафоризмлар усули (бу бадий умумлаштириш санъати учун характерли) Рауф Парфининг ижодий стихияси деса бўлади. Лекин сўзга истеъдод эҳтироси, санъаткор хуштабълиги билан муносабат туфайли шоирнинг зоҳиран оддий сатрлари буюк исёнкор Ҳамлет ўзгача-илоҳий маъно берган муҳаббат туйғуларидан фузунроқ ҳақиқат – ҳаёт ва ўлимдан кучли бўлган номусу виждон каби бебаҳо инсоний сифатларнинг мужассам рпоэтик тимсоли – ўзига хос чуқур тағзамин (подтекст)га эга бўлган лавҳа-образларга айланади.

ИККИНЧИ КИТОБ

РАУФ ПАРФИ – РУҲИЯТ МУСАВВИРИ

Рауф Парфи – руҳият мусаввири

(шоир портретига чизгилар)

То хаёлинг кўздадур, кўз уйи гўё Каъбадур.

Навоий.

Кўз ёшларида мени ўстирган асл шеърим...

Ҳақиқатнинг кўзларидан кўрқаман.

Чўлпон.

Шеър рағбати, шоир қисмати

Инсоннинг кўнгил мулки, руҳий дунёси... Жаҳоннинг қанча буюк шоирлари – сўз даҳолари ҳайратини, эзгу ўй-армонларини ўзида тажалли этган сеҳрли хилқат! Унинг биз тасаввур қилганчалик аниқ манзил-маконга, шакл-шамойилга сиғдириб бўлмас, ибтидою интиҳосиз буржларида мўъжизавий бир олам мавжудлигини эндиликда фан ҳам тан ола бошлади. Бас, бундай фазовий беҳудуд дунёнинг сир-синоатини фалсафа – ўзича, руҳшунослик – ўзича, мусиқа ва рангтасвир – ўзича (бири мантиқий, бошқаси бадий тафаккур воситаларида) ифодалашга интилса не ажаб!

Шеърят-чи? Фақат инсон зотига хос зариф ҳиссиёт, хаёлот ва хотирот оламини табаррук шуаро аҳлидан мерос фасоҳат қонунлари таҳқиқ ва таҳлил этиш мудом шеърятнинг хос соҳаси эканлигига ким шубҳа қила олади? Бу “тенгри эҳсони” (Навоий) бўлмиш туғма истеъдоднинг шеърят илоҳаси Аторуддан олган шавқу рағбати, шоирнинг қалб идроки-ла етилган яратиш дарди, янги, бетакрор тимсол – бадий кашфиёт йўлидаги изланишлар қийноғи демакдир.

Рауф Парфининг шеърят дунёси, ўзгача тимсол-образлари... Унинг моҳияти, шоир ҳаёти, ижодий тақдири ҳақидаги шеърларида ижодкорнинг ўзигагина аён, бошқалар учун сирли-ғаройиб жараёнлар

тарзида зухур этади. Чунончи, “Шеърят”да ғоят нафису мўъжиз санъат табиатига хос шундай безовта-ўйчан сатрлар бор:

Ром этмас ҳеч нарса, саҳродир кўнгил,
Осмонларга фақат афсона сўзлар.
Маломат тошида очилган бир гул,
Дам ўтмас кулар ул, дам ўтмас бўзлар...

Не ажабки, ҳазрат Навоий ўзининг шоир, ориф, ошиқ, ринд, вали-дарвеш, арбобу мураббий зотларнинг тимсоли мужассами бўлмиш лирик қаҳрамонини мажозийлаштириб “маломат булбули” деб атаган эди. Рауф Парфи: “Шоир, шеър айтмоққа сен шошма фақат улуғ Алишернинг қутлуғ тилида!” каби ғоят масъул сўзига ҳамиша амал қилгани ҳолда, устоз ташбеҳидан рағбат олиб, шоир зотининг бардошда, фидойиликда беназир кўнглини “маломат тошида очилган сир гул” деб таърифлайди. Юқоридаги мисралар, биринчи қарашда, шеър яратишдек нозик, мураккаб изланиш жараёнларининг объектив ё субъектив сабаблар билан, эҳтимол, самарасиз кечган қийноқларини ифодалаётгандай туюлиши мумкин. Аслида, мунгли-ҳазин, айни чоғда, мағрур ва исёнкорона оҳангда шоир қисмати биз тасаввур қилганимиздан кўра пурдard ҳолат – турли зиддиятлардан холи эмаслигига ишора бор. Гарчанд, “саҳро... кўнгил осмонларга фақат афсона сўзлаши” – зоҳиран гўё умидсиз бир ҳолнинг сабабияти сир тутилса-да, мисралар моҳиятида шундай ҳақиқат ётади: шоирнинг руҳий изтиробларни енга олиши ё яшириб бериши ҳар доим осон кечавермайди, зотан, ҳаётда бўлгани каби драматик, ҳатто трагик ҳолатлар унинг табиати учун бегона эмас. Бу ҳол “Шоир” шеърида аниқ ифодаланади:

Кимни шоир дея тан олар жаҳон,
Биз кимни шоир деб атаймиз бугун?..
Кимдир ул, эрмак деб куйларми наҳот,
Сохта эҳтирослар чулғарми уни?..

Кимдир ул жафокаш шу хилқат аро
Хамнишин тутинган қора қаламга?..
Кимдир ул жафокаш шу хилқат аро
Хамнишин тутинган қора қаламга?..
Кимдир ул, ғамгусор ва мотамсаро,
Фикр сочаётган оламга?..

Бу фавқулодда безовта, нолон оҳангдаги сатрлар орқали шоирнинг “бу дунёга... жавобгар” (Шайхзода) миссияси – ҳаётнинг ўзи илгари сураётган умумбашарий муаммоларга дахлдор муносабати жуда самимий, ҳаққоний ифодаланган. Аслида “оламга...ғамгусор ва мотамсарофикр” таратиш сири, ҳақиқат, эзгулик манфаатлари йўлида шунчалар “жафокаш” қисматга розилик боиси шу тезовта-туғёнли саволлар замирига жойланган. Албатта, истеъдод табиати, характери билан изоҳланадиган бу ошкор мунгли оҳанг фақат ҳасратнишин кайфият аломати эмас. Шоир шеъриятнинг азалий гўзалликка, башарий идеалларга ва ҳозирги воқеликнинг маънавий-эстетик эҳтиёжлари хизматига даъват этилганини, бу олис, азобли ва қутлуғ йўлда ҳали қанча омонсиз жанглар бўлишини ўша изтироб оҳангида, моҳиятда эса ҳеч кимдан, ҳеч нарсадан ҳайиқмас исёнкор руҳда ифодалайди.

Хусусан, шоир ва шеърят учун фаол, курашчан ижтимоий дард ягона мақсад ва матлаб эмас. Унинг ўзи инсоний, руҳий-маънавий эҳтиёжсиз яшай олмайди. Зеро, “Гўзаллик дунёни халос этади” (Достоевский) сўзларида мужассамланган юксак бурч туйғусини “Гўзалликнинг ўзи ҳимояга муҳтож” (Франк) драматик жумласида ифодаланган руҳий-маънавий эҳтиёждан ажратиб бўлмайди. Чунончи, Рауф Парфининг сарлавҳаси шеърларидан бирида шоир кечириши табиий бўлган иккинчи ҳолат – руҳий эҳтиёж туйғуси жозиб мисраларга ўтади:

Излайсанми сен-да бир паноҳ,

Ҳеч тинарми бу куй, бу оғрик.
Эҳтимолки, бекордир, эвоҳ,
Ўртанишинг бу қадар, бағрим?!
Ўйчан кеча, тун ичра танҳо,
Рауф Парфи, қолдиқ икковлон...
Биз меҳрга тўймадик асло,
Меҳр, меҳр истаймиз ҳамон.

Шубҳа йўқки, баъзан шоир ўз-ўзи билан, қалб, кўнгил, юрак, дил ташбеҳларида мужассам ифодаланган сирдоши билан “танҳо” қолганда, ғаройиб руҳий мулоқот лаҳзаларида шеър дарди, шоир зотининг эзгу муроди, матлаби, бу муборақ аъмолнинг маъно-моҳияти бир қадар ойдинлашгандай бўлади. Хусусан, “Ҳеч тинарми бу куй, бу оғрик... Меҳр, меҳр истаймиз ҳамон” мисралари руҳига жойланган дард, ҳасрат, умид, армон, илинж, муножот туйғуларини бир қадар аниқроқ шарҳлаб бериш мумкинми?.. Шунга қарамай, шоирнинг ўзлиги билан қилган бу дил суҳбати шеърят, унинг қаҳрамони дунёси ҳақидаги тасаввуримизни, ҳар қалай, конкретлаштиради, кенгайтиради, чуқурлаштиради...

Маълумки, бугунги шеърятимизнинг турли бўғинига мансуб истеъдодли шоирларда шахсининг маънавий-ахлоқий оламига қизиқиш ҳар қачонгидан кучли. Р.Парфи “Ҳамлет” шеърида “виждон шеваси” ҳақида куюниб ёзади:

Бош эгиб тонглардан тонгларгача то
Виждон шевасига ташбеҳ излаймиз.
Одамда виждон ҳам бўлмасми ҳатто!
Сўзлаймиз, жигархун бўлиб сўзлаймиз.

Ҳаётнинг моҳияти, инсон умрининг мақсади ҳақида теран безовталиқ, дил-дилдан куюнчаклик ҳисларидан йўғрилган, ўзгача киноявий-полемик оҳангдаги бу сўз-образлар замирида ҳаётнинг қанча ечими мушкул муаммолар – ҳақиқат сабоқларини зухур этганини

фаҳмлаб олса бўлади. Шер сатрлари руҳидан мислсиз йўқотишлар, маҳрумликлар, хатоликлар бадалига эришилган, демак, ҳам аламдийда, ҳам нурли манзилда – неча-неча авлод хаёл қилган моддий фаровонлик, майли, нисбий маънода бўлсин, турмуш тарзига айланган бир шароитда... нечук инсонлик, унинг рўшнолиги шаънига бунчалар номуносиб ҳол – маънавий сўқирлик, бориб турган ношукурлик, нонтепкилик ҳоллари юз бериши, худбин-махдуд тамойиллар авж олиши керак?.. Киши виждонидек буюк ҳакам нега ўзининг дахлсиз мавқеини тарк этиши, мудроқ ғафлат домига тушиши, ожизлик, ночорлик қисматига рози бўлиши керак, деган исёнкор нидо-савол – руҳ ҳайқириғи эшитилади. Шоир сатрларининг аччиқ кинояли оҳангидан (“...сўзлаймиз, жигархун бўлиб сўзлаймиз”) одамнинг асл моҳиятини белгиловчи маънавий қаждриятлардан бири ва балки биринчиси бўлмиш “виждон шеваси” шунчалар қадрсиз ҳолга келтирилгани қаҳрамонни истиробга солганини англаб олиш қийин эмас.

Р.Парфи инсонлик шаъни, номус ва диёнат шевасининг қасоскор тимсоли мужассами Ҳамлетнинг таърифдан ташқари изтироблари тасвири орқали икки қутб – эзгулик ва тубанлик ўртасидаги азалий беомон курашга хос муносабат билдиради:

Кимларга ишониб кетасан, дўстим,

Наҳот етар сенга ёвузлик кучи?!

Йўқ, сени ўлдирди шоирнинг ўзи...

Бу одди сатрларда – шоирнинг гениал Шекспир билан ғойибона мунозарасида, лафзан бирор рамзий-мажозий маъно ташимаган сўзларнинг лексик имкониятлари доирасига сиғдириш қийин бўлган қанча ўй-хаёллар теранлиги, руҳий-ҳиссий туғён мавжуд! Ҳолбуки, фавқулодда истиораю мажозлар – символика ва метафоризмлар усули (бу бадий умумлаштириш санъати учун характерли) Рауф Парфининг ижодий стихияси деса бўлади. Лекин сўзга истейдод эҳтироси, санъаткор

хуштабълиги билан муносабат туфайли шоирнинг зоҳиран оддий сатрлари буюк исёнкор Ҳамлет ўзгача илоҳий маъно берган муҳаббат туйғуларидан фузунроқ ҳақиқат – ҳаёт ва ўлимдан кучли бўлган номусу виждон каби бебаҳо инсоний сифатларнинг мужассам поэтик тимсоли – ўзига хос чуқур тағзамин (подтекст)га эга бўлган лавҳа-образларга айланади.

Шоирнинг “Она тилим” шеърисида ҳурфикрлилик ҳояси дахлсиз юксак, халқнинг ўзидай мангу ҳақиқат рамзи сифатида тараннум этилади:

Сен-ла абадийсан, эй она тилим,
Сенда аён бўлғай шафқатим, қаҳрим.
Ҳеч қачон, ҳеч кимса ололмас юлиб,
Ҳақиқатни юлиб ололмас, бағрим...

Банднинг аввалги икки сатрида нафақат шоир қаҳрамони мансуб бўлган халқнинг барҳаётлиги ғояси орифона ишонч билан улуғланади, аини пайтда, “она тили” ўз моҳиятига кўра, миллатнинг қиёфаси – ўзлиги, шаъни, мустақиллигининг рамзий ифодаси, мужассам тимсоли эканлиги айрича таъкидланади: “Сенда аён бўлғай шафқатим, қаҳрим”. Ажабо, шоир ўзаро муқобил маънодаги икки ташбеҳни “она тили”га нисбат бериш билан қандай мақсадни кузатди экан? Эҳтимолки, “шафқатим” эл-улуснинг миллат сифатида ҳақ-ҳуқуқини таниши, йўқотган маънавий қадриятларини, унутилган руҳий, маданий-маърифий меросини тиклаши билан алоқадор ёки бевосита ҳозирги даврнинг турфа ташвишлари, оғриқли муаммолари, эрталик тақдири – навқирон насллари истиқболига дахлдор армон, орзу-умид туйғуларини зухур этар... Ва, аксинча, “қаҳрим” ташбеҳи она халқнинг, она тилининг турфа қиёфадаги ғанимларига, жумладан империя сиёсатида қулларча хизмат қилган, “тилидан, элидан кечганлар” – кўрқоқ сотқинларга, маънавий қулларга қаратилгандир. Ниҳоят, учинчи-тўртинчи мисраларида барча софдил

кишилар эътиқоди – хуррият, миллий истиқбол, жумладан она тилининг софлиги, дахлсизлиги йўлида ёвуз бўхтону маломатлардан, ҳатто шарафсиз (кафансиз, жанозасиз, мозорсиз) ўлимдан ҳам қўрқмаган халқнинг асл фарзандлари – шаҳид кетганлар ва фақат мўъжиза билан тирик қолганлар, ҳар қалай, ишонган, букилса ҳам синмас, йўқ бўлмас – “ҳеч қачон, ҳеч ким юлиб оломас ҳақиқат”... безовта-туғёнли сўзлар такрори (“ололмас юлиб), (“юлиб ололмас”) тарзида умумлаштирилади.

Бундай исёнкор руҳ бошқа бир шеърда анчайин мунгли оҳангда ифодаланади:

Ҳеч нарса йўқотмас, шоир, ҳеч нарса,

Ғариб бахтиёрлик энди юпатар.

Биз неча-неча йиллар давомида сталинча-ждановча сохта оптимизм (“Дунёвий ғусса – бизнинг фалсафа эмас”) ақидасига мутеларча топиниб, даврнинг шафқатсиз ҳақиқатидан, замондош қисматига битилган драмалардан, ҳатто мисли қўрилмаган фожеалардан гумроҳларча кўз юмиб яшадик. Ҳолбуки, ҳақиқий ижодкор, жумладан, мустақил фикрлаш, сўз эркинлиги туйғусини йўқотмаган Рауф Парфининг ҳатто катта истеъдодлар ижодида ўз асоратини қолдирган машъум маддоҳлик, ғофиллик шароитида ҳам ҳеч кимдан, ҳеч нарсадан ҳайиқмасдан, “Ғариб бахтиёрлик энди юпатар” дея ўзининг руҳий ҳолатини рўйирост ифодалаши ҳаёт мантиқига ҳам, шеърят ҳақиқатига ҳам ҳилоф эмас. Айниқса, ҳақсизлик хуруж қилганда на юртнинг раҳнамоларидан, на дўстлардан бирон-бир юпанч, умид, нажот топмаган шоир қаҳрамони (бундай ҳазин танҳолик кайфияти ҳақпараст одамлар учун бегона эмас) ғариблик қисматини ҳаттоки бахт ўрнида қабул қилиш унинг сабру сабот туйғусидан далолат берувчи ўзига хос сабоқ сифатида талқин қилса бўладиган бир ҳолдир. Кейинги икки мисрада “ғариб бахтиёрлик” сабаби ойдинлашади:

Эҳтимол, ноҳақман, эҳтимол, ҳақман,

Лекин мен муқаддас сўзни изларман.

Баъзан рост сўзга ишон-иймон ҳисси билан эришиш имконияти топилмаганда иўтибоҳли ҳолатни кечириш мумкинки, бу ажабланарли эмас. Шоир такрорлаган “эҳтимол” ташбеҳи чиндан ҳам шундай хусусиятга эгами ёки унинг сўзларида маълум киноя оҳанги бормикин? Зеро, “лекин” сўзи орқали муддао аён бўлади: хоҳ шоир ўзининг ҳақлигига оғишмай турсин, хоҳ иккилансин (тўғрироғи, унинг бундай ҳукуки шубҳа остига олинсин), унинг кузатган мақсади ягона ва дахлсиз: “муқаддас сўзни излаш”. Тўғри, бу— ҳар бир иқтидорли шоир учун эзгу армон, юксак ҳаёл. Лекин Р.Парфи ўйидаги “муқаддас сўз” қачонлар ортга чекиниш: мурса йўлини тутиш, танг вазият юз берганда ҳатто баъзи валинеъмат-рахнамолардан “нажот” кутиш, баъзан унвону мукофот тамаъида “халққа қарши ҳақиқат” йўлида ҳамду сано ўқиш каби таҳқирли уринишу тамойиллардан мутлақ узоқ, том маънода, ҳақ ва комил сўз, шоирнинг ўз ибораси билан айтганда, “куюниб айтилган” сўзлар. Бугина эмас, “муқаддас сўз” шахсан ўзининг, бошқа бегуноҳ заҳматкашларнинг, чорасиз-қурбсиз “идрочилар”нинг тоталитар тартибот зўрлиги билан йўл қўйган хатолари учун чин дилдан тазарру қилиш – руҳий изтироблар ўтида ўзлигини поклаш маъносини ифодалаши эътибори билан ҳам “муқаддас сўз” деб аталишга лойиқдир.

Фожеона, орифона...

Улуғ ёзувчилар, дунёга машҳур санъаткорлар фожеъ оҳанглар – трагизм мотивларини санъат, бадий маданият оламининг авж даражаси, инсон кечинмалари драматизми – кульминацион чўққиси, руҳий изтиробларнинг самовий буржи деб билишлари бежиз эмас. Илло, оқибат – натижа қанчалар беомон, интиқо қанчалар озорли, мунгли бўлмасин, инсон қалби, руҳияти, хилқати фақат фожеона кечинмалар изтиробида покланиши мумкин. Бошқача айтганда, ҳақиқий бахтнинг

маъноси, қаҳри, айниқса, бахтсизлик билан юзма-юз келганда, ҳаётнинг чин моҳияти, умрнинг лаззати, ўлимнинг беомон ҳукми, ваҳшати олдида чорасиз қолган дақиқаларидагина тўла, бутунликда англашилиши мумкин. Ҳар бир имони бут одам ўзи учун азиз кишининг бахтсиз қисматини ёки ўлим мусибатини нечоғлик руҳий қийноқ, ботиний изтиробларда кечирази, қанчалар сабру сабот кўрсатади – фақат унинг ўзига аён (шахсий бахтсизлик, ғариблик, бедаво дард, бевалик, фарзандсизлик ёки кечирилмас, тузатиб бўлмас хато, муҳаббат фожеаси янада шахсий, пинҳоний бир олам). Санъат, шеърият ўша туб сабабияти номаълум бўлгани учун ҳам ўзга бир кишида лозим даражада дарддошлик кайфиятини уйғота олмайдиган бахтсиз ҳодисага кутилмаган тарзда инсоний илиқлик, дилга мунис ва ҳамроз маъно, ларзакор фожеъ саъжия (характер), эмоционал жозиба бағишлайди. Акс ҳолда, биз мусиқа, рассомлик, сахна ё сўз санъатининг энг яхши асарларини (улар аксарият трагик мазмунда) қайта-қайта тингламаган, томоша қилмаган, ўқимаган бўлардик. Шубҳа йўқки, Р.Парфининг фожеъ оҳангдаги шеърлари инсон драмаларининг моҳиятини. Руҳини таҳқиқ этишга қодир эмоционал жозибага эгадир.

Ҳозирги маънавий янгиланиш, покланиш шароитида адабиёт ва санъатнинг халқимиз азалдан мукаррам билган инсон хотирасига ҳар қачонгидан дадил, дахлдор муносабатда бўлиши, уни ларзакор, ҳазин-ўйчан мисраларда, бутун, ёрқин умумлашма образларда ифодалашдек халқ кўпдан орзу қилган маънавий миссияни ўтаётгани таҳсинга лойиқдир. Эндиликда Файзулла Хўжаев, Абдулла Қодирий, Усмон Носир, Акмал Икромов, Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдулла Қодирий, Усмон Носир каби ўлмас сиймоларнинг бадий (шеърий, насрий, сахнавий, тасвирий) образлари ёнига Абдулҳамид Чўлпоннинг дастлабки шеърий тимсоли келиб қўшилди. Рауф Парфи қаламига мансуб “Чўлпон”

сарлавҳали бу шеър монолог усулида – ўша суронли йилларнинг забардаст хурфикр шоири тилидан битилган.

Дунё оқ эмасдир, йўқ, қора бардош,
Куйиб, ёдимиздан кечганлар айтсин.
Сўзларида заҳар, кўзларида тош,
Тилидан, элидан қочганлар айтсин.
Тунлар босиб келар дунё ҳасрати,
Кунлар гизли туғён, босиб келар шеър.
Нечук қисмат эрур, шоир қисмат?!
Тушларимни бузар ҳазрат Алишер...

Бу сатрларнинг аламнок оҳангида дафъатан, шоир қисмати она халқининг тарихий тақдири билан, унинг азалий орзу-армонлари, дардлари билан узвий боғланган, деган теран маъно ётади. Лекин халқимизнинг нафақат гениал шоири, балки умуминсоний фазилатларининг мужассам тимсоли бўлган Навоийнинг муборак номи тилга олинishi бежиз эмас. Тарихда беназир зот, доҳий санъаткор, улуғ мураббий номи ва руҳи билан чамбарчас боғланган халққа, унинг номуси ва шаънига муносиб, шеърятга фидойи шоирларга нисбатан эрк, адолат, ҳақиқат, эзгулик қонунларига хилоф равишда қилинган турли усуллардаги ноҳақликлар, ҳатто қатағон даражасига бориб етган мудҳиш ёвузликларни ўйлаганда, шеър ва шоир зоти ҳақидаги безовта ҳаёллар туғёнга келса не ажаб? “Чўлпон” шеърида нафақат ҳазинлик, балки исёнкор руҳ бунчалар шиддатли, пурмавж даражада эканининг боиси ҳам шунда эмасмикин?... Р.Парфи ўзи кўзлаган ниятни, зоҳиран қараганда. Хурриятимиз шоирининг мураккаб ҳаёт йўли, унинг фожиали интиқоси тақозо этган оғир-ҳазин оҳангда ифодалаётгандай бўлади. Аслида, ўша безовта, аламли оҳанг замирида, мисралар моҳиятида бир киши драмасига нисбатан кенг ва теран ижтимоий дард бор. Шоир қисматининг бутун зиддиятларини – унинг шахсиятида машрабона хурфикрлилик

билан халқона шикастаҳоллик; ҳаёт қувончларига ошиқона шайдолик билан дард-аламларига куюнчак муносабати; умумбашарий ташвишлар – “дунё ҳасрати” билан кўнгилнинг хос, сирли-махрам кечинмалари омухта эканини – булар битта тирик вужудга, бир бутун оламга айланганлигини ким тушунади, ким кадрлай олади?.. Шоир қисматидек муборак ва масъул тушунча, халқ унинг зукко вакиллари қадимдан дахлсиз маъно берган, мозийнинг не-не ҳокими мутлақлари ғазиб ўтини сўндира олган бу мўъжизакор қудрат ўзи нималигини... “тилидан, элидан кечганлар” қаердан билсин?!.

Маълумки, Чўлпон катта иқтидорли шоиргина эмас, қаламини саҳнавий ва насрий жанрларда ҳам тарашлаган, Абдулла Қодирий мақомидаги сўз усталаридан эди. Бежиз эмаски, Р.Парфи мазкур шеърини ўз қаҳрамонининг кўҳна ва бой она тилига, унинг тимсолида қадим жафокаш халқига мурожаатидан, аниқроғи, саною муножот, илтижою фахрия, дарду ҳасрат, армон ва умид ҳислари йўғрилган шоирона дил сўзларидан бошлайди:

Она тилим! Сен руҳимнинг қаноти,
Абут турк нафаси, Олтой чечаги...
Ўрхун бўйларида тошга айландинг,
Кўкларга санчилдинг, Турон бўлдинг Сен.
Мангулик сафарга қачон шайландинг?
Қачон бу аламга – кучга тўлдинг Сен?

Чўлпон каби маърифат ва заковатда бутун, ҳаёл уфқлари кенг, бадий-образли сарзамин бой ва теран шоир учун она тилидек муборак тушунчанинг не чоғлик азиз тутилганига шубҳа қилмаса бўлади. “Она тилим! Сен руҳимнинг қаноти”. Шоир халқ ўзлигининг ёрқин тимсоли, кўҳна тарихининг баҳосиз ҳужжати, қадим маданиятининг тирик хазинадори, ижодий даҳосининг рангин рамзи, миллий ўзига хослигининг ёрқин нишони бўлмиш она тили ҳақида ёниқ дил сўзларини айтиши

керак эди. Бундай мўъжиз имконият, комил ва солим восита орқали халқ шаънини улуғлаш, унинг бағоят зиддиятли тақдири, эрки ҳақида қайғуриши, жамики армон-умидларини, дард-хасратларини қаламга олиши керак эди. Чўлпон айна шу йўлдан бориб, “руҳига қанот” излади, уни тоғанидан рағбатланди, аммо ёвузлар қанотини қайирдилар... “Мангулик сафарга қачон шайланинг? Қачон бу аламга – кучга тўлдинг сен?” ...Шеърӣ мантиқнинг ғаройиб сеҳри, қудрати билан шоир руҳи “руҳининг қаноти” бўлган она тили зоҳиран сезилмас, илоҳий-руҳий ришталар орқали халқнинг тарихий йўли, манзиллари билан боғланади, аниқроғи, “мангулик сафар”нинг суронли манзилларида тобланиб “кучга тўлган” халқ тимсолига айланади. Табиий, ўз тарихини таниш, англаб етишдек қонуний ғурур туйғуси – фахрия оҳанги яна иложсиз мунг билан алмашади:

Порлоқ осмонингда кузғунлар учди,
Э воҳ, ёғийларинг солди яғмони.
Ёғийларинг жигар-қонингни ичди,
Жигар-қон жаранги тутди жаҳонни.
Онасен. Кечирдинг. Қонидан кечдинг,
Бироқ кечирмадинг ёлғонни.

Дунёда энг мукаррам она халқи, она юрти кечирган жами бедодликлар, ҳурлик ва ҳақоратлар интиқоми учун, уларнинг ҳақиқа қилинган барча хиёнатлар, ёлғонлар учун диёнатли фарзанд, аламонк, дарддош шоир сифатида дилида қатланиб ётган, охири туғёнга келган оташин ҳисларини тилига кўчириши керак эди. Чўлпон ўзи каби заковати теран, эътимоди бутун қаламкаш дўстлари қаторида шундай йўлни тутди. Тарихий ҳақиқат қанчалик аччиқ, шафқатсиз бўлмасин, уни баралла айтиши керак эди ва шундай қилди, жафокаш она халқи учун ёнди-ўртанди. Унга, эрк, тараққиёт йўли очила бошлаганини кўриб қувонди, бу йўлдаги қийинчиликлардан, биз бугун англаб етган,

юмшатиб айтганда, кенгайишлардан, тойилишлардан, уларнинг туб сабаблари – ёмонлик илдизларини билолмай тўлғонди, зорланди ва эҳтимол, ўша тор-танглик муҳитида айрим субъектив тамойилларга, иштибоҳларга борди, бундан каттиқ изтироб чекди. Лекин ҳеч қачон виждонига ҳилоф иштутмади, ёлғон сўзламади, айна чоғда, қаллоб демагоглар маломатидан кўркмади, қурумадигина эмас, уларни кечирмади... Шоир кейинги сатрларда Чўлпон тилидан ҳақиқий санъаткор қисматининг аччиқ насибасидай юз берган, аслида, кенг маънода, миллий маданиятимиз – тилимиз, адабиётимиз, санъатимиз учун қайта тиклаб, ўрнини тўлдириб бўлмас даражадаги руҳий-маънавий йўқотишнинг моҳиятини –ҳаёти, истеъдоди, заковати, қалби, руҳияти она халқи учун бахшида қилинган зотларнинг ўлмаслиги ғоясини зўр эҳтирос билан, санъаткорона ифодалайди:

Йиллар баҳоримни учирди чалқиб,
Музларга кўчирди ўтлик ёзимни.
Ахтардим муҳитда хас каби қалқиб –
Мен ўз юлдузимни, ўз Қуёшимни...
Юлдуз сен, Қуёш сен, сен туркий халқим,
Сен учун синдирдим синмас созимни.

Абдулла Қодирий каби авжи камолот босқичидаги умр шамчироғи ёвузлик салтанати, маънавий сўқирлар сотқинлиги билан сўндирилгани адабиётимиз тараққиёти йўлида қанчалик кулфат бўлганлиги йиллар ўтган сайин равшанроқ кўриниб бораётган ҳақиқат эмасми? Шеъриятдаги ёруғ, катта йўлни ахтариб, ўз-ўзи билан, мунофиқ демагоглар, турфа тоифа мухолифлар билан курашиб, изтиробларда ёниб излагани – чин шоирлик тақдири фожеали интиҳо топганидан қатъи назар, давомли ижодий қийноқларда кўзлаган, ҳақиқат учун кураш жабҳаларида “ахтарган”, интилган Юлдузни ҳам, ҳатто ҳаёт, нажот манбаи, эзгулик идеали – Қуёшини ҳам... “сен, туркий халқим” деб

таъбирлаши, биринчи қарашда, анъанавий бўлиб туюладиган бу нисбат шеърнинг руҳини, пафосини қанчалик ёрқин очиб беради! Шу тарзда, адабиётнинг чинакам ғоявий мазмундорлиги, маънавий қиммати, бадиий бутунлиги каби белгиловчи талабларга тўла жавоб бера оладиган умумлашма-рамзий образ яратилади. Мисраларнинг зоҳиран мусиқий-равон оҳанги замирида чуқур дард – зиддиятли, ларзакор маънолар мавжуд; уларда нафақат улуғ шоирнинг доғи-алами то ҳануз юракни ўртагувчи оғир маломати, фожеъ қисмати, балки умуман шеърятнинг табиати, моҳияти, шоир зотининг ҳеч кимникига ўхшамайдиган ҳаёти, шахсияти, характери – аъмоли ажойиб лаконизм билан зуҳур этган...

Р.Парфининг Чўлпон дунёсини мумкин қадар чуқур таҳқиқ ва бадиий таҳлил этишга интилиши сатрдан сатрга томон кучайиб, кескинлашиб борувчи туйғулар, хаёллар туғёнидан сезилиб туради. Мана беихтиёр Чўлпон қаламини эслатувчи, катта маҳорат билан “тарашланган” (бу санъаткор шоир адабий муомалага олиб кирган истилоҳлардан) шеърӣ сатрлар:

Йўлсизлик йўлдоши, толеи нигун
Ҳеч қачон туярми ахир ёвузлар?
Бу – халқ душмани деб тутсалар бир кун,
Барибир, у халқнинг номидан сўзлар.
Бошида қора қош, оппоқ баҳорлар,
Юраги яриму бутун имони,
Талотун оламини шивирлаб чорлар.
Тани омонатдир, нақд эрур жони,
Кўурак қафасида ловуллаб порлар,
Буюк муҳаббатнинг қонли нишони.

Аввало, Шахс истибдоди, тузум зўравонликлари, қолаверса, ўз ичимиздан чиққан турли тоифадаги ғаразгўйларнинг “душман” деган “заҳарли ёлғон сўзлари” неча ўн йиллар давомида халқимиз ботинини

имон изтироби, виждон азоби бўлиб ўртаб келгани, хусусан, турли авлодга мансуб шеърият мухлисларида ўта зиддиятли – кимда озор-ситамли, кимда ҳадик-шубҳали, яна кимдадир сохта курашчанлик каби тамойилларга сабаб бўлгани, умуман, ёвуз тухматнинг ғоявий-сиёсий, маънавий-ахлоқий, руҳий-психологик асорату оқибатларини қандай ўлчаб, баҳолаб бўлади?.. Тангрига ҳозир шукрлар бўлсинки, ҳақ жойига қарор топадиган кунлар келди: турли-туман ғаразли ниятлар зиддига янги замоннинг беназир ҳақгўй шоири қалби, заковати, шеърий даҳоси – бутун вужуди билан Ватан, Хуррият, Истиқлол манфаатларига хизмат қилгани, “ҳалқнинг номидан сўзлагани”, бундай масъулиятли вазифасини зиммасига олишга ўзини маънавий ҳақли деб билгани бугун, мана оламга ошкор бўлди. Шу жиҳатдан қараганда, “Чўлпон” шеърида халқимиз учун ҳам ёруғ, ҳам аччиқ бўлиб қолган, лекин юлдузи сўнмас шоирнинг азиз сиймоси қанчалар ҳаққоний чизилган! Унинг “кўкрак қафасида буюк муҳаббатнинг қонли нишони” бўлиб порлаган қалби мудом “оламини шивирлаб чорлаш”да давом этиши Хуррият ва Истиқлолнинг шаҳидлари руҳининг ҳамиша тириклиги тимсолидир. Хуллас, “Чўлпон” шеъридан кўчирилган ҳар бир дардли мисра, ундаги ҳар бир қуйма сўз-образ том маънодаги халқ шоирининг оламини бадий инкишоф этишда Рауф Парфи ўз мақсадига эришганидан далолат беради.

Шоирнинг “Абдуллажон марсияси” шеърида трагизм бу кўҳна дунёнинг жавоби мушкул саволларидан бири – тинчлик кунларида содир бўлган аскар йигит ўлимининг фалсафий таҳлили тарзида ифодаланади:

Наҳот, дўстим, шу қабр сенми?

Сенми ёзилмаган шу китоб?

Кўмиларми ҳеч қачон севги?

Мен жавоб истайман, жавоб!..

Шоир қаҳрамонининг қийноқли сўроқлари замирида инсон бахти ва фожиасига бефарқ, гунгу лол табиат билан ички-руҳий мунозара ҳам, шунингдек, қай даражада алоқадор бўлмасин, муайян ижтимоий шароит, реал вазиятнинг қаттол талаблари – “шафқатсиз ҳақиқат”ига қарши исён туйғулари зухур этади. Наҳотки, “сўқир ўлимнинг тилсиз, совуқ гувоҳи – “у қабр” оламни “йигирма беш ёшида ... тарк этиб” кетган дўстининг абадий хобгоҳи бўлса? Наҳотки энди йигитлик кучига тўлиб, орзулари етилиб бораётган тенгдошининг “ҳеч қачон кўмилмас” муҳаббати, ҳаёт, умр ҳақидаги “ёзилмаган китоби” шу ғариб гумбаз қаърида абадий пинҳонлигича кетса?.. Айниқса, “Мен жавоб кутаман, жавоб!” сатри орқали ўрнини ҳеч қачон, ҳеч нарса билан тўлдириб бўлмайдиган тўзимсиз жудоликнинг маълум ва номаълум сабабкорларига, кенг маънода, ҳозирги мураккаб воқеликнинг турли адолатсизликларига, кенг маънода, ҳозирги мураккаб воқеликнинг турли адолатсизликларига, кутилган ва кутилмаган фожиаларига нисбатан азоби ҳам, ғазаби ҳам ўлчовсиз туйғулар ифодаланади.

Р.Парфи “Нозимнинг садоси” шеърида машҳур турк шоирининг “ҳасрат янглиғ, жаннат янглиғ” дунёсини кўп қиррали “овоз” образи орқали инкишоф этади:

Кетди Нозим! Келар Нозим овози:

Ҳасрат янглиғ, жаннат янглиғ

Менинг дунём фикрларим соқчилигида.

Атрофимда айланар энг дардли,

Энг бахтли тириклик сайёраси,

Мен унинг ўртасида...

Бу сатрларда ҳали ёш шоирнинг анчайин мураккаб мушоҳада тарзи кўзга ташланса-да (шеър 1963 йилда ёзилган), поэтик фикр, хаёл масштаби, барибир, ўзига тортади: “Нозим овози” – исёнкор шоирнинг руҳиятга, ўлмас шеърятга ўтган олами шундай космик қудрат касб

этадики, гўё “Нозим кетган” дунё – “энг дардли, энг бахтли тириклик сайёраси” энди унинг теварагида “айлана” бошлайди: “Мен унинг ўртасида” ...Нозим Ҳикматдек эрксевар шоир ўз “мен”лигини она-сайёранинг “ўртаси”, юраги деб билиши чуқур рамсиз маънога эга. Бу фавкулудда поэтик нисбат руҳан Г.Гейненинг: “Оламнинг дарзлари менинг қалбимдан ўтган” сўзларида ифодаланган ғоят пурмаъно рамзий образ билан ҳамоҳангдир. “Нозим овози” образи шеърнинг кейинги мисраларида янги бадиий қирралар кашф этади:

Кетди Нозим! Қолди Нозим садоси

Садонинг акс-садоси.

Акс-садонинг акс-садоси.

Садога ўралашиб борар тобора

Бу дунё.

Садо кенгликлари теран боқар менга

Нозим Ҳикмат кўзлари ила.

Нозим Ҳикматнинг том маънода ижодий жасорат ва фидойилик тимсоли бўлиб қолган тақдири поэтик ифоданинг бундай масштаб, силсиласи усулларига етарли мантиқий асос беради: шоир-курашчи овози нафақат ўзи яшаган муҳит – реал дунёнинг, уни катта шахс сифатида шакллантирган даврнинг акс-садоси бўлиб янграши, балки билвосита – ички садолари, пинҳоний тебранишлари билан инсоннинг руҳий оламига таъсир этиши мумкин. Бундай руҳий-ботиний қирралари кашф этилган “садо” образи кутилмаганда Нозим Ҳикматнинг бошқа ҳеч кимникига ўхшамаган “теран боқувчи” кўзлари тимсолига айланши (эътибор беринг: ўқиш-эшитиш нигоҳга, товуш ёруғликка кўчирилади) Рауф Парфининг мушоҳада тарзи учун ажабланарли ҳол эмас.

Р.Парфи “Ватан ҳақида Бернд Иеншцга мактубим” сарлавҳали тиниш белгиларисиз битилган манзумасида ватан тушунчасига хотирот-ҳофиза образлари орқали фавкулудда чуқур маъно беради, шунинг учун

ҳам уни бирданига тадқиқ қилиш осон эмас. Шоир ўзини кўпдан қийнаган саволларга жавоб қидирав экан, ниҳоят, унинг мушоҳадаси табиий бир нуктада тўхтади –ташқарида бўралаб турган қордан бадиий фон сифатида фойдаланади: “эзгин-эзгин”, “лўппи-лўппи” ёғётган қор дераза ёнида ўйчан ўтирган қаҳрамон ҳаёлини узоқ-узоқларга олиб кетади.

Ватан ҳақида сенга Бернд
Бу мактубни ёзаётган пайтим
Ташқарида қор ёғмоқда эзгин-эзгин
Тахайюл ёғар Тахайюл отига минган осмон.

“Тахайюл” – ҳаёл йўллари қанчалар узун, манзиллари ҳадсиз-ҳисобсиз бўлса, суръати шунчалар тез, шиддаткор. Лекин шоир айрича қиммат берган “ватанни тушуниш” ғояси шеърдан олган оғир-ҳазин таассуротларимизни бир қадар тартибга солиш, ойдинлаштириш имконини беради. Рауфнинг эътиқодича, ватанни тушуний “унутиш мумкин бўлмаган нарсалар” хотиротидан бошланади. Мактуб замондош немис шоирига қаратилгани учун “қор-тахайюл” тимсоли, даставвал, Освенцум қатлгоҳида – газ юбориб ёндирилган тутқунликларнинг “чор қирра трубалардан шамолларга бўккан тутунлари” каби асрнинг таърифлаб бўлмайдиган даҳшатли фожеаси образида зуҳур этади.

Қор. Қор. Инсон товушларига тўлиқ қор
Сочларга тўла тутун Сояклар чанги
Аччиқ бир шеър бўғзимга келиб тиқилди
Кўзларимга сачради Бехер шеърининг қони
Тўсиб қўйди қорларни

Азобли ҳофиза-хотиротнинг бундай драматик ва трагик лавҳалари шоир қаҳрамонини сергаклантиради, ғофиллик сўқмоғидан авлодлар тақдири учун масъул курашчилар сафига чорлайди: “Эҳтимол ечиб ташлашимиз керакдир қора рўмолини Дардли хотиротнинг мунгли

бошидан. Эҳтимол бизни орзулар оҳангида алдаётганлар тўғрисида ўйлашимиз керакдир кўпроқ”, – дейди у Берндга (бу шеър 1973 йилда ёзилганини эътиборга олсак, айниқса, сўнгги шеърый жумланинг кинояли оҳангида кучли ижтимоий дард – исёнкор руҳ жойланганини англаб олиш қийин эмас). Қийноқли хаёл ўз уфқларини кенгайтира боради: Бернд Ватани ҳақидаги фожеъ хотиралар тадрижий суратда шу кунларнинг таҳликали ўйларига ўтади – “йигирманчи аср деб номланган оғрик”қа айланади, бу мисрадан-мисрага томон кучайиб, дунёнинг турли минтақаларидаги ватанини, тилини, виждонини, инсонлик қиёфасини “унутганлар” нисбатан шеърый айбнома даражасига кўтарилади. Лекин шоир “ватанни тушуниш”да ўз эътимодига содиқ қолади: “Унутишга арзир шон-шуҳрат бошқа Унутилмас нарса фақат фоже Ватандир”. Шу тариқа сўзнинг трагик мазмуни ўзининг кўлами, характери билан тарихда нисбати бўлмаган энг буюк, энг ларзакор, хотирот блан боғланади:

Қор ёғмоқда Тахайюл ёғар

Улар йигирма миллионли шаҳид номидан сўзлар

Бу буюк миллат эди

Бу буюк Давлат эди

Дунёнинг севикли Ватани эди

Мен шундай тушунаман Ватанни Бернд

Юксак гражданлик руҳи, эзгу идеалларимиз олдидаги бурчдорлик туйғулари, уруш қурбонларининг муқаддас хотироти билан йўғрилган бу рауфона пурдard мисралар Ватан ҳақида фавқулодда оригинал мушоҳада – бетакрор образлар (“Қор”, “Тахайюл ёғар”) сифатида теран фалсафаси билан ўйга толдиради, кўнгилни ларзага келтиради.

* * *

Лирик шеър ва фалсафа, азал ва абад муаммолари. Азалий зиддиятлар мавзуида шоир-файласуфнинг аксарият ўз-ўзи билан

ботиний мунозара қилиши. Бу борада Рауф Парфи ўзининг хос нуктаи назари, мушоҳада тарзи, ифода усулига эга. Аникроғи, шоир “коргах вазъи” (Навоий) – оламнинг самовий буржлари, заминий минтақалари, турфа ҳодисоту синоатига том маънода ижодий ёндашади – фавқулодда рамзу мажозлар, тимсолу истиоралар воситасида муносабат билдиради. Бу нозик-сирли жараёнда фалсафанинг объектив қонунлари шеърятга хос сўз санъатининг субъектив – хос ва фасих қонунларига бўйсундирилади. Шу боисдан ҳам шоир қаламга олган анъанавий мавзулар кутилмаган бадий-образли талқини билан бизни ҳайратга солади, ҳаёлга толдиради.

Чунончи, Р.Парфи “Туркистон ёди” манзумасида қаҳрамоннинг макон ва замон меъёрлари эътибори-ла поёни йўқ руҳий кечинмаларини рамзий характердаги кўп қиррали – умумлашма образларда ҳайратомуз аниқ, мухтасар ифодалашга суваффақ бўлади.

На-да узун, на-да оғирдир бу йўл,
Далалар ястаниб ётар кўк каби.
Тиглар хотирамни осмон чеки йўқ,
Тизгинсиз бу шиддат кенглик асаби.

Халқнинг ўзидай заҳматкаш, камтарликда шикастаҳол, халқнинг ўзидай ҳалол, ҳар хил тамалардан холий, ҳақпараст ва шикаста дил шоир туғилиб ўсган (шеър Миртемир хотирасига бағишланган) кўҳна Туркистон тупроғи зиёратига отланган шогирд учун “кўк каби ястаниб ётган далалар” оралиғида нима деган гап? Бир қарашди “На-да, узун, на-да оғирдир бу йўл” шунга ишорадек туюлиши мумкин. Лекин шоир учун бобомерос замин Туркистоннинг “чеки йўқ осмони” ёш зиёратчи “хотирасини тиглар”, бу “тизгинсиз шиддат” шунчаки бўшлиқ эмас, балки “кенглик асаби” бўлиб туюлар экан, она халқнинг неча асрлик тарихини, не-не буюк аждодларнинг мураккаб тақдири (шу жумладан, Миртемирнинг ҳам), енгил битилмаган ижодий қисмати, ушалмаган

армонларининг ёзмиши – бу йўл ҳақиқатдан узун ва оғир йўл эди, дейишга етарли асос беради. Айни пайтда, шеър тағзамини (подтексти)да: “Ҳолбуки, бу йўл узун ва оғир бўлмаслиги ҳам мумкин эди”, деган янада чуқурроқ фикр-баҳс қўзғатувчи маъно кузатилган бўлса-чи?.. Кейинги икки бандда шунга ишора бор:

Бу кенгликда ўйлар мени ғижимлар,
Ул ўз қофиясин судраб келадир.
Қанча қочсанг – шунча қилгай ҳужумлар,
Ўқ сингари хотирамни тиладир.
Теграмда зич ҳаво – она Туркистон,
Ёргай томиримни кўр ҳаяжоним.
Бу майдон ичинда мен тўкмаган қон,
Менинг уни дея аяган жоним...

Бу сатрларда истисносиз ҳар бир сўз, бирикма юксак поэзияга хос бадиият унсурларига, шеърий организмнинг таранглашган асаб толаларига, пурмавж қон томирларига, драматик туйғуларнинг бетакрор образли тимсолларига айланади. Аста ойдинлашиб борадики, қаҳрамоннинг борлигини гўё “ғижимлаган”, қочган тақдирда ҳам таъқиб этиб, яна “ҳужум қилган”, “хотирасини ўқ сингари тилган” шафқатсиз ўйлар (эътибор беринг: хотира ҳам жароҳатли!) Туркистоннинг олис тарихи билан боғланади; ноҳақдан-ноҳақ унутилган, ҳалигача объектив ва субъектив сабабларга кўра, ўзининг муносиб баҳосини топмаган, замоннинг зайли билан қисмати, эҳтимол, мураккаб битилган турли аждодлар мероси ва бошқа руҳий-маънавий муаммолар билан боғланади. Шоир қаҳрамоннинг “томирини ёрган кўр ҳаяжон”нинг маъноси, “бу майдон ичида тўкилмаган қони”, “уни дея аяган жони” каби қийноқли руҳий нидолар, мураккаб ҳиссий образлар сири шунда эмасмикин?.. Шоир авлодларнинг руҳий алоқаси билан боғлиқ янажда чуқурроқ қатламлар ҳақида баҳс очади:

Яна йироқларга чорлайди мозий,
Ватан тушунчаси келар етаклаб –
Айрилган, хўрланган улус овозин,
Шоирнинг бешиги айтар эртақлар.

Бунда “мозий чорлаган йироқлар” – ўзича, “Ватан тушунчаси етаклаб келган, айрилган, хурланган улус овоз” – ўзича, ниҳоят, шоир Миртемирнинг бешиги бўлган Туркистон “айтган эртақлар” (наҳотки, унинг айтар сўзи фақат эртақ характери олиса!) ўзича – ҳар бири қанчалар зиддиятли бўлмасин, бирдан-бир одил баҳосини сўраб гўё нидо зиддиятли бўлмасин, бирдан-бир одил баҳосини сўраб гўё нидо ураётган руҳий муаммолардан баҳс қилади. Шеърга “Туркистон ёди” деб сарлавҳа қўйилиш бежиз эмаски, кейинги сатрларда моҳият ва руҳият ҳам чуқурланиб, унинг янги қатламлари, қирралари очилиб боради:

Ўтган улуғларни эслайман барин,
Хотирот мозори Туркистон мангу.

Бундай ҳаққоний, пурдард сатрлар – руҳият образлари Рауф Прафининг чуқур маърифати ва маънавий ҳозирлигидан, поэтик тафаккур уфқи қанчалик кенг эканлигинидан далолат беради.

Том маънодаги йирик, залворли шеърнинг кейинги сатрлари Яссавий дунёсига бағишланади – туркийзабон тасаввуф шеърияти даҳосининг шахсиятини, яссавия таълимотининг инсоний моҳиятини, руҳий қудратини, маънавий-ахлоқий қадриятини ҳайратомуз аниқ, мухтасар, бутун ва ёрқин фалсафий образ-лавҳаларда инкишоф этади (“Товуш айланди ҳар бир ғишт ранги: “Дунё менинг деганлар...” Нидо келур, “Ёлғон даъво қилганлар...” – Сўзлар шоир. “Оқни қаро қилганлар...” Айтинг кимлар?! Яна товуш: “Ҳаром еган ҳокимлар...” “Мақбара бошимга йиқилар ҳозир” ...) Саккиз асрлик тарих қаъридан келган руҳий нидо – валиуллоҳ аجدодларнинг муқаддас хотирот образи фавқулудда-ғаройиб шеър санъати қудрати-ла, шубҳасиз, бугунги

мураккаб воқеликнинг оғриқли муаммолари – ижтимоий дардининг ўзига хос поэтик инъикос вазифасини вазифасини ҳам ўтайди. Инсон хотироти тасвири рухий-маънавий мазмундор лавҳа-образлар билан ўзаро таносиб, бадий силсила яратадики, бу ҳақиқий поэтик теранлик замон – макон меъёрларига итоат этмаслигидан далолат беради...

* * *

Санъат, жумладан шеърятда классиклар анъанасига ижодий муносабат – меросга ўзига хос дахлдор ворислик амалда синалган, авлодлар сабоғига айланган таомилдир. Мана, Чўлпон шеърининг таъсирида туғилган (бунинг эҳтимоли ҳақиқатга яқин) “Бинафша”нинг умид ва ғусса унсурларидан йўғрилган мисралари:

Бинафша, исмингиз умидли,
Нафосат тўла – Бинафша?
Яна бир йил, оҳ, бир йил ўтди,
Эй, умр, сен бунчалар шошма!

Масалан, бойчечак қир-адирлар бағрида баҳор олди эпкинлар энди кўтара бошлаган сўнгги қор чойшаблари – “муз соябонлар” остидаёқ униб-амалланган биринчи довюрақ гул-лола сифатида халқона ўланга, аниқроғи, болалигимизнинг ҳар йили наврўзда жўровоз бўлиб куйланадиган хайрли алёрига айланган-ку!.. Лекин бинафша она заминга – бултурги чаманзорлар саҳифасига “тараб (қувонч) сўзини яшил хат била ёзиб” (Навоий) улгурган баҳор малагининг тўнғич қизи – эрка, нозли фарзанди сифатида ғамсиз болаликдан кўра, айниқса, илк бор ишқ фаолига кирган мастона ёшликни ошириб-энтикиб муборақбод этувчи ҳайрат ва умид чачагидир. Шоир навбаҳорий тароват рамзи – “нафосат тўла – Бинафша”ни нафақат табиатга хос ўзгариш – уйғонишнинг том маънода, латиф ва солим даракчиси сифатида, балки инсонни умрнинг “бунчалар шошма”... яна бир йили”дан огоҳ этувчи ҳам шукрона, ҳам армонли туйғулар тимсоли тарзида таърифлайди. Бунда табиатга ва

шеърятга хос нозик мантиқ уйғунлиги мавжуд: умрнинг инсон ихтиёрига боғлиқ бўлмаган “шошма”лиги, айникса, ҳар гал наврўзда – табиат ва йилнинг янгиланиши жараёнида ажралиб кўринади. Шу маънода шоир талқинидаги бинафша қувонч, ҳайрат, соғинч, умид, армон, ўкинч, шукрона, ҳасрат каби зиддиятли туйғуларнинг мужассам ифодасига айланади:

Хафа бўлманг юракдан кулсам,

Хафа бўлманг йиғласам тошиб...

Шоир қаҳрамони – эҳтимол, ошиқ, ориф ё ижодкор дунёсини, эҳтимол, оддий ўзбек жафокаши – деҳқон ё косиб, эҳтимол, жаҳонгашта дарвеш (қаландар) – турлди шуру ғавғолар тазйиқи ва таъсири туфайли узлатгоҳга чекинган бир ғариб баногоҳ бинафша очилганини кўриб дам йиғласа, дам кулса, табиий хилқатнинг бу шаффоф ва мўъжиз чечагига озор етмасмикин?! Қаҳрамоннинг “хафа бўлманг” каби илтижо сўўлари билан бинафшага муножот айтиши ўз зиддияти билан гўзал эмасми? Шеърнинг кеийнги мисраларида кечинмалар, хаёллар зиддияти чуқурлашади – теран ҳазинлик касб этади:

Чунки шодликларим Сиз – танҳо,

Аламларим Сизсиз менинг...

Ажабо! Ғаройиб, ҳатто фожеъ маънолардаги зиддиятни қарангки, шоир қаҳрамони учун бу ёруғ оламда, балким, шу лаҳзада бинафша инъом этган қувончу ҳайратдан ўзга “шодликлар” бегона. Шунинг учун унинг “аламлари” ҳам ёлғиз бинафша. У шеърини мантиқнинг кучини кўринг. Бас, инсон баъзан шундай умидсиз ва нажотсиз ҳолатларни кечириши мумкин эмас, бинафшанинг маъною баҳоси чегара билмаса не ажаб:

Сиз тилсимот каби бир дунё,

Сиз дунёси – сизни кўрганнинг.

Афсус ва надоматлар бўлсинки,бу дунёда шундай лоқайд-дардсиз, худписанд кимсалар бор (энг даҳшатлиси, бу тоифанинг уруғи кўпайиб, илдиз отиб, мавқеи ортиб, таъсир доираси кенгайиб бораяпти), улар наврўзда на бинафшанинг шукрона муждасию мўъжизасини сезади, на ундан таъсирланиб кула ё йиғлай олади. Шоир эса, инсонга Тангри инъоми бўлган ҳаёлот ва шеърият қонунларига таянган ҳолда, классик муболағанинг ифрот усулини қўллаб, бунимантиқан асослай олгани билан фахрланишга ҳақлидир: “Сиз дунёси – Сизни кўрганнинг”.

Мутрибона, мусаввирона

Рауф Парфининг ижодий индивидуаллигини таъмин этувчи бадий омиллар ҳақида равшанроқ тасаввурга эга бўлиш учун шоирнинг адабий ўйларига мурожаат қилиш мумкин. Ойбек шеъриятига бағишланган қайдларида Р.Парфи ёзади: “ Шеър мукаммал шаклини топган бир бутунлик намунасидир. У сўз орқали ифодаланганда атрофимизни ўраб турган моддий дунё бир муддат ўзлигидан қочаётган каби енгил ва хафиф оҳанглар дунёсига айланади... Дунёда боқий нарса оз. Оҳанг – боқийлик рамзи. Аммо шеърий оҳанг ҳам эскиради. Шоир учун муҳим уни унутилишдан сақлайдиган ғоявий оҳанглар яратиш. Шу оҳангда сўз уйғонади, образ яралади, инсон ўзлигини танийди, Ватанини топади. Руҳнинг мураса билмас туғёнлари, эҳтиросларининг олов шиддати – бу оҳанг...”

Шоирнинг товуш-оҳанг рамзларига кўчган ўзига хос олами ҳақидаги кузатишларга “Оҳанг” сарлавҳали шеър таҳлили билан тамсил қилсак бўлади.

Менинг ўйчан, меҳрибон онам –
Ер шаридан олинган тасвир...
Йўқ, сен оҳанг эмассан, ёлғон,
Сен қалбимда эшилган нидо.
Сен ҳам менга ўхшаган инсон,
Сен ҳам дунё, шу ёруғ дунё!

Ҳассос шоир сабр бобида тенгсиз, “ўйчан” она сиймосидан унсиз нидоларни – руҳий садоларни тингламағнида унинг беминнат заҳматларини, таърифдан ташқари меҳру саҳоватини, тузимсиз бардошини ер куррасининг “тасвири”га муқояса қилармиди? Маълумки, тасвирий санъат асарларида лаҳзали ҳол сувратланади. Шеъриятда эса, ўша оний бир ҳолат муайян вақт, давр ё асрлар садосигина эмас, балки абадий тимсолига айланиши мумкин (гениал рассмолар яратган

асарларнинг боқийлик сири уларнинг вақт изчиллигига муносабати билан эмас, бадий-образли бетакрорлиги билан изоҳланади). Шунинг учун бўлса керак, Р.Парфи гоҳ оҳангнинг “соф” муסיкий-интонацион хусусиятидан рухий ҳолат образини яратади (“Сен қалбимда эшилган нидо”), гоҳ унга конкрет ижтимоий маъно беради (“Сен ҳам менга ўхшаган инсон”), гоҳ фалсафий меъёр билан ёндошади (“Сен ҳам дунё, шу ёруғ дунё”). Умуман, Рауф Парфи яратган ўзгача товуш-оҳанглар символикаси ижодий стихияга айланган деса бўлади: “Ўт ичидан термакдаман товушни, Куйиб бўлган нарса куймас қайтадан”. “Абадий бир наво сингари само”, “Бу – ой тўккан шуъла эмас, йўқ, бу навога айланган сўзлар”, “Аста тўхтар бу куй оғир. Куй бўлиб қолдинг ёдимда”, “Товушга айланди ҳар бир ғишт ранги”, “Бунда у кўзларни тингламоқ керак”... Бу мисралрда товуш-оҳанг символикаси оламнинг нафақат интонацион тебраниш-ҳолатларини ифодалашга хизмат қилади, балки унинг рангин, ҳарир қирраларини инкишоф этиш орқали асли инсон туйғулари, рухий кечинмалари, қалб хотиралари қанчалик нафис, нуктадон, кўп қиррали эканини, умуман, шеърият, шеърий образ имкониятлари битмас-туганмас эканини боз таъкидлаб туради...

Шоир сарлавҳасиз шеърларидан бирида ёмғирли тун манзарасининг қаҳрамон кайфиятига таъсирини шундай ифодалайди:

Деразамдан боқар зулумот
Зулмот билан кенг қилар ёмғир.
Юрагимга оқар зулумот,
Оқиб фикримни тилар ёмғир.

Бе шеърий манзаранинг ўзига хослиги шоир кашф этган мажозий нисбатнинг жонлилигида: айниқса, осмон яксара қора булут билан қопланган, ёмғир эзиб ёғаётган тим қоронғи (демак, ойнинг иккинчи ярмидаги) кечанинг даразадан ичкарига боққан шубҳали, кўрқинчли одамга қиёс этилиши билан туннинг мубҳам-хаос ҳолати маълум

конкретлик ва тартиб касб этади: зим-зиётундаги ёмғир турли предметларда турли тарзда, турли даражада ҳосил қилган шарпа-шовқин, унинг аск-садолари жанг айни қизиган паллага нисбат берилиши сирли манзарани аниқроқ тасаввур этишга имконият яратади. Кейинги икки мисрада бу ғаройиб кечанинг қаҳрамон кайфиятида қолдирган ҳазин асорати чизилади. Шу тарзда табиатнинг тунги вазияти ва инсоннинг руҳий ҳолати фақат Рауф дастхатига хос оригинал метафора ва истиоралар (“зулмотнинг боқиши”, “юракка оқиши”, “ёмғирнинг жанг қилиши”, “фикрни тилиши”) воситасида сувратланади – тутилмаган ҳиссий лавҳа-образ яратилади. Шоир “Рассом” шеърида табиат ва инсон образига яна ўзгача поэтик усуллар орқали ёндашади.

Қорларга қоришди осмон,
Элас кетди нурли чангини.
Қайдан олсин бечора рассом
Бундай маъюс севинч рангини...
Кўзларида турар ўша ранг,
Осмонларга тикилар бекор.

Дастлабки икки мисрада аск этган табиий манзара, хусусан, мусаввир ижодхонаси учун асосли натура ҳамда ранглар колоритининг бой арсенали сифатида етарли қулайлик яратиши керак эди ((рассом бошқа санъаткорлардан фарқли равишда, табиий ландшафтлар билан билвосита эмас, бевосита муносабат боғлай олади). Лекин гўзаллик қонунлари тақозосига кўра, мусаввир муайян имтиёзлардан қатъи назар, шоир ё композитор каби ўзига ҳаммадан яқин, ошно, сирдош бўлиб кўринган ўша азалий хилқатни ҳар гал қайтадан кашф этиб, бу ҳолдан ҳайратга тушган тақдирдагина унинг таассуроти санъат асари сифатида шаклланиши – янги образ яратилиши мумкин. Шеърда рассомнинг ана шундай қизғин ижодий ҳолат – табиий гўзаллик ва ундан ҳайратланиш жараёни санъаткорона аниқлик билан чизилган: қор роса маромида

ёғаётган палладаги осмоннинг кўриниши – “маъюс севинч ранги” бўлиб
рассомнинг шавқу рағбат тўла кўзларига ўтган... Зеро, табиатга бевосита
яқин турган тасвирий санъат ҳам табиат, унинг шакл-шамойил,
моделларидан, рангларида тайёр андоза-нусха кўчириш орқали эмас,
балки янги “тарҳи тоза, беандоза” (Навоий) шакллар, ранглар, садолар,
манзаралар – турфа бадий қирралар, тимсол-лавҳаларида билвосита
оламнинг фалсафий моҳиятига; азалий “жозиб қонунлари”га бир лаҳза
бўлсин “назар айлаш” (“Назар айла бу коргоҳ вазъига, Ки ортар
тамошосида ҳайратим” – Навоий) рубоий шеърининг доимий
мотивларидан. Рауф Парфининг назаридан ўтиб, шеърин сайқал топган
ўзгача манзара лавҳаларидан бошқа бир намуна:

Шундай жимжит зангори осмон –
Заминларнинг нидоси бекор.
Эҳ, нақадар ахир бепоён
Сукунат деб аталган диёр!..

Фақат “чуқур сукунатни тинглаган” (“Слқшу глубокой тишинк” –
А.Блок) шоирнинг қалб нигоҳи воситасида ана шундай жонли-ҳиссий,
жозиб лирик образ шаклланиши мумкин.

Р.Парфининг “Бетховен” шеърида кўп қиррали “стереоскопик”
(Харченко) характердаги рамзий образнинг бағоят оригинал намунасини
кузатамиз.

Шивирлар, ҳайқирар бепоён денгиз,
Мен уни сипқормоқ истаيمان танҳо.
Фақат сен кузингни бағишла, Зиё,
Фақат сен, Жасорат, қўлингни бер тез.
Балки бу Осмон – Орзу садоси,
Денгиз – хаёлларин садосидир бу...

Шоирнинг хаёл уфқлари, хаёл теранликларини нозикликлари билан,
эҳтимол бадий ижоднинг турли соҳасига мансуб санъаткорлардан фақат

гениал композиторлар дунёси рақобатга киришса ажаб эмас. Шу маънода, башариятнинг Бетховендек гигант сиймоси ҳақида ёзишга, унинг умумлашма-полифоник образини яратишга журъат этиш катта масъулиятни тақозо қилади. Ҳассос шоир чиндан ҳам Бетховендек мусиқа даҳосининг бадий тафаккур ва туйғулар оламини шеърӣ образ оламига кўчира олган: осмон – осмон эмас, балки Бетховеннинг дунёда нисбати бўлмаган мусиқӣ Орзулари садосидир... Гоҳ сокин шивирлаган, гоҳ ҳайқирган бепоён денгиз – Бетховен ҳаёлларининг сирли-сеҳрли (фақат унинг ўзигина теран уқадиган) садосидир... Бадий нисбатлашнинг бундай фавқулудда самовӣ масштаби фақат соҳир ижодкорларгагина муносиб, мавзун бўлиши мумкин. Лекин Р.Парфи гениал санъаткор образини яратишда бундай нозикхаёл нисбатлар ўзи кифоя қилмаслигини билиб, ўша космик кўламга монанд бадий-мантиқӣ замин ҳозирлайди: шоирнинг қаҳрамони табиатнинг Зиё, Жасорат отлиқ икки боқӣ қудратидан мадад сўрайди. Зеро, Бетховеннинг сеҳргар музыкага айланган оламини фақат азалнинг Зиё кўзи билан кўриш, фақат абаднинг Жасорат кўли билан инкишоф этиш мумкин... Шу тарзда Рауф Парфига хос умумлашма характердаги ассоциатив образлар силсиласи туғилади...

Шоир жаҳон халқларининг турли даврга, турлича дунёқараш, эътиқод ва ғоявий-эстетик принципга мансуб санъаткорлари ҳақидаги шеърларида махсус лирик портретлар: Яссавӣ, Навоӣ, Микеланжело, Шекспир, Ван Гог, Бетховен, Лермонтов, Блок, Маяковский, Пабло Неруда, Нозим Ҳикмат, “Тавфиқ, Фитрат, Чўлпон, Усмон Носир, Ойбек, Ғафур Ғулом, Миртемир, Абдулла Орипов, Луис Моран, Бернд Иеншц, Виктор Хара, Егише Чаренц, Николай Рубцов, Чингиз Айтматов ва бошқа образлар гелереясини яратади.

Чунончи, шоир “Ван Гог шеърида XVII асрда яшаган буюк голланд рассомининг лирик портретини чизар экан, гўё тасвирий санъат воситаларини сўз оламига кўчиради.

Буюк севги рангин излаб юарди...

Ёзар мовийликка рангин қасида

Бироқ ҳайрат ичра қалқар юраги

Яхшилик, ёмонлик чегарасида.

Бунча ғариб, разиллар кўп дунёда?!

Уни англамади кибор оломон...

Билмоқчи бўлди у, бу қандай замон?!

Юрагин рангин кўрмоқчи бўлди...

Айниқса, ижодкор-мусаввир дунёсига монанд, унинг характери билан ҳамжинс ифода изланишлари, поэтик мушоҳаданинг бу гал кўпроқ азалий ранглар билан уйғунлигига эришиш тамойили бетакрор образларни кашф этади (“буюк севги ранги”, “мовийликка рангин қасида”, “юрагин ранги” кабилар. Лекин шеърнинг қаҳрамони – гениал мусаввирнинг ҳар қандай ғубордан, эҳтимол, иштибоҳлардан холи бўлган бокира қалби ҳаётнинг доимий зиддиятлари, давр фожиалари билан тўқнашади. Аввалги гўзал романтика – лазиз хаёллар оғушида, илҳомнинг илоҳий қанотида ҳаволанган нозиктаъб рассос бора-бора ҳаётнинг аччиқ синовларини кечириб, “уни англамаган кибор оломон” – маънавий сўқирлар муҳитида ўзини ўғай ҳисоблайди, алам, изтироб, таҳқирланиши, ғазаб, нафрат ҳислари исканжасида қолади (“Бунча ғариб, разиллар кўп дунёда”). Оқибат шунга бориб етадики, қаҳармон ўша совук, бегона муҳитдан бош олиб кетишга рози бўлади. Шу тарзда, ажойиб санъаткорнинг, асосан, ранглар символикаси, қисман, характерли турмуш тафсилотлари билан йўғрилган обра-портрети чизгилари трагик руҳдаги “юрагин ранги” шеърий нисбатида интиҳо топгандай бўлади.

Кўп йиллар шеърият шарҳи, таҳлили, танқиди билан шуғулланган тажрибали бир олим шоирнинг гўё қор, ёмғир, булут, шамол, тун каби “табиат ҳодисалари ҳақидаги” (аслида табиат орқали инсон кечинмалари, дардлари, руҳий ҳолати акс этган) шеърларидан “давримизнинг қон томири уришини” аниқлаёлмай, улардан “катта мазсун” (?) тополмай хуноб бўлган айрим мисраларни шарҳлаб кўрсак бўлади. Мана, шамол воситасида чизилган сарлавҳасиз бир шеърнинг ажаб завқли кайфият уйғотувчи манзара-образларидан намуналар:

Япроқларда шамол ўйнар,
Сув мавжида ўйнар шамол.
Сарин шамол нима сўйлар,
Юрагида қандай хаёл?..

Табиат ҳодисаси гўё сездирмасдангина “инсонийлаштирилади” – туйғулар, кечинмалар оламига ўтади, яъни шамол одамларга хос уч ҳолатга киради (аслида тўрт қиррали кўринади): япроқларда ўзгача, сув мавжида яна ўзгача “ўйнайди”, ўзича нималарнидир “сўйлайди”, унинг “юрагида” аллақандай “хаёл” кезинади... Тўғри, дастлабки икки қиррали ташбеҳ (шамолнинг “япроқларда”, “сув мавжида” ўйнаши)халқона-анъанавий истиоранинг янгиланган, қайта кечирилган шакли. Лекин “сўулайди”, “хаёл” суриши нафақат мажознинг жозиб-нафис кўриниши, айнаи чоғида бу – “фикрловчи”-ҳиссий образ намунаси. Кейинги мисраларда шамол сирли кечанинг аллақандай афсунли, кўринмас-руҳий кучига айланади. Лекин бу фариштасифат қанотли меҳмон шоир кузатган ниятни аниқ ва бутун очиб беролмаган бўлса керак, шамол тунда бедор кезувчи ошиқ куйчи қиёфасига киради:

Сочларимга кўнар шамол,
Шамол кўнар кўзларимга.
Кўшиқ, эртақ айтиб хушҳол,
Сўнгра қайтар изларига.

Бу қайси минтақанинг шамоли, дерсиз. Тунги чўл шамоли ёки тоғу тош, қир-адирлар шамоли бундай нозик тасвирга асос бермаса керак. Шубҳа ёўқки, бу заҳматкаш юртдошлар – боғу чаманлар ошиғи миришкор ва соҳибкор деҳқон-боғбонлар бунёд этган водий, лоақал кичик бир воҳанинг ўзимизга ошно, дилга яқин, оромбахш тунги насимлар манзараси. Сўнгра, бу – музаҳҳиб ва мутриб табиат шоир қаҳрамонининг фақат чаманзор кечаси бағридаги “хушҳол” (не тонгки, бндай хушнуд кайфият Р.Парфи шеърларида кам учрайдиган ҳодиса), эркин, озориз ҳаёлларининг билвосита-рамзий ифодаси (шамолнинг “сочларга”, айниқса, “кўзларга” қўниши қанчалик ғаройиб бўлса, унинг ўзи гўё “қўшиғи” ва “эртаги”ни айтиб бўлиб (яъни маълум муддатга тиниб) “изларига қайтиши” шунчалик табиийдир...

Бошқа бир сарлавҳасиз шеърда шамол орифона ҳаёллар елканинг дарғасига айланади:

Йўлни дарға шамоллар олди,
Мана судраб борар кемани.
У томонда нималар қолди,
Бу томонда не кутар мени?..

Дастлабки икки сатр баайни лирик ибтидо –шеърый экспозиция вазифасини ўтайди: Эътиборимизни муайян замон ва макон доираси томонга йўналтиради, яъни бизга кечинма-образ объекти ҳақида махсус информация беради; бундай шеърый ахборот – оригинал мужданинг ўзиёқ шавқ-ҳайрат уйғотади: елканли кеманинг ихтиёри (аслида ҳаёт уммонида кезувчининг қисмати) “дарға шамоллар” амрида. Бу – инсон эрки, ўй-ҳаёллари, орзулари азалий стихия, аниқроғи, илоҳий қудрат билан чуқур руҳий алоқада деган сўз. Кейинги икки мисрада чиндан ҳам ҳеч ким аниқ жавоб беролмайдиган “мангу саволлар” (У.Азим)дан бири ўртага ташланади. Айниқса, кечаги қарахтлик ва мудроқлик, кўрқув ва ҳадик-гумон муҳитидан аста халос бўлиб, уйғониб бораётган тақаккур

эгалари: адиб-публицистлар, мунаққидлар, файласуфлар, муаррихлар, заковатли, илғор руҳонийлар босиб ўтилган йўлимизнинг драматик, ҳатто трагик манзиллари баҳсида, шунингдек, жамият тузуми, табиат муҳофазаси каби муаммолар баҳсида “азобли ўйлар (А.Мухтор) га тақалиши ажабланарли ҳол эмас. “У томонда нималар қолди?” Бундай зоҳиран оддий, моҳиятда ўйчан-тагдор саволнинг чуқур маъносини, сабабий илдизларини ким англаб етади ва унга бирдан-бир одил, комил ва солим баҳр бера олади? Ёинки: “Бу томонда не кутар мени?” саволи эндигина ўзлигини таний бошлаган инсон-замондош учун янада ортиқроқ мушкулот бўлиб, унинг “жавоби”ни фақат илоҳиёт қонунларига ҳавола қилиш мумкин. Шу тариқа “шамоллар” тимсоли ғавқулодда теран фалсафий мушоҳадалар воситасига айланади.

Энди “булутлар ҳақида” (аслида булутлар воситасида) яратилган шеърдан “руҳий манзара” (Блок) акс этган мисраларни кузатайлик.

Кулранг булут кезинади жим,

Кулранг булут ўхшар уйқумга...

Бу – булутли осмоннинг аниқ шакл-шамойилисиз бир кўриниши заминида ўзининг хос аломати, маълум қиёфасига эга бўлган, жонли-жисмли, ҳис этилган лирик манзара яратиш наъмунаси. “Кулранг булут”нинг биринчи осмон буржидаги ҳаво тўлқинлари таъсирида бир минтақадан иккинчи минтақа томон аста силжиб бориши “жим кезинар” ҳолатда, эҳтимол, изтиробли, қийноқли ўйларни кечираётган қай бир бахтсиз ё исёнкор одам тимсолида сувратланишининг ўзиёқ, ҳар қалай, бизни лоқайд қолдирмайди. Кейинги мисра яна ўзгача оҳанрабога эга: сезилмас-сокин оқиб бораётган булут менинг “уйқумга ўхшар” тарзида таърифланиши шоир кузатган ният анъанавий манзара чизиш доирасини ёриб чиққанлигини кўрсатмайдими? Бундай тахминимизни кейинги икки мисра бир қадар ойдинлаштиради:

Ғамгин-ғамгин кўринар дунё –

Ўйлари кийнайдн ўйлаб.

Энди аён бўладики, шоир қаҳрамонининг “уйқуси” биз тасаввур қилган уйқудан ўзгача экан!.. зоҳиран “жим кезинган”, эҳтимол, шоирлару ошиқлар уйқусига “ўхшар” булут асли булут эмас, балки “ғамгин-ғамгин кўринар дунё” тимсолига айланади. Р.Парфи наздида дунёнинг ғам-ғуссалари, дарду оғриқлари шунчалар фузундирки, ҳатто “ўйлари кийнайдн ўйлаб”. Демак, булут кенг маънода ўз ғам-ташвишларига эга бўлган дунёнинг фалсафий-рамзий ифодаси бўлса, конкрет маънода қаҳрамоннинг руҳий ҳолатини кўрсатувчи анъанавий усулдир. Кейинги шеърий бандда “кулранг булут” парчаланади – ёмғир айланади:

Қалқиб-қалқиб куяди қараб

Табассумлар ёзилган тупроқ.

Чапак чалиб, сочини тараб,

Бош ювади бир ҳовуч япроқ...

Бу гал манзара объекти ҳам, унинг ранг-оҳанглари ҳам янгиланади, ҳатто туғилган таассурот характери ўзгаради; илк ёмғир томчилари тушган тупроқнинг ранг-рўйига назар солинг: “табассумлар ёзилган”, унинг ҳаракат-ҳолатига эътибор қилинг: “Қалқиб-қалқиб кўяди қараб”. Япроқлар-чи? Улар ёзнинг кўркем табиати бағрида эркаланиб, гоҳ чапак чалиб ўйнаган, гоҳ бош ювган, соч тараган қизалоқларга ўхшайди. Шундай қилиб, “ғамгин-ғамгин кўринар дунё” – булутли осмон тугуни ечилгандан кейин қаҳрамоннинг руҳий ҳолати ҳам ўзгаради – умидворлик, сафобахшлик касб этади:

Нафасларга тўла бу осмон

Узилмайди асло кўзимдан...

Ёмғир қатралари боғу чаман ичра ҳосил қилган, сафоли унсурлар билан тўйинган шаффоф ҳаво нафаслардан нигоҳларга ўтса – кўзлар ўйига кириб борса не ажаб?! Ҳаёт билан нафосат уйғунлиги қанчалик

ҳаққоний ва жозибали чизилган! Мана шу азалий тароват- “нафасларга тўла” ҳилқатдан баҳраварлик ҳисси – “куздан узилмаган... осмон” қувончидек шукрона кайфиятнинг ўзи гўзал, эзгу эмасми?

Навбат “қор ҳақида” ёзилган (йўқ, қор сабаб бўлиб уйғонган кечинмаларакс этган) сарлавҳасиз бир шеърга:

Ёмғир оппоқ, паға-паға қор,
Дардим қорлар каби сочилар.
Хув, йироқда гуллаган баҳор
Бўйлари кўксимга санчилар...

Қорнинг табиат наққоши яратган мўжизакор кристалл заррачалари ҳаво тўлқинида турфа айланалар ясаб, гўё муаллақ ўйину рақслар кўрсатгандай учиб-елиб, чор атрофга таралаётган эртаксимон бир манзара... асли изтиробли кишининг паришон ўйларига, қўнимиз дард-ҳасратларига муқояса этилиши қнчалик мунглигу қанчалик жозиб! Бу тирик қорли манзара камлик қилгандай, лирик қаҳрамон ошиқ ё дарвеш /қаландар/нинг тахайюл боғида – “хув, йироқда гуллаган” бўстоннинг олис жилваси, алдамчи жозибаси бамисоли оғули наштар бўлиб “кўксига санчалар бўйлари” – Масиходай ҳаёлий нафаси етгандай жони-жаҳонини ўртайди. Эҳтимол, табиатнинг мўъжизавий биллур қатралари – “паға-паға қор” айланиб ёғмаганда эди, қаҳармон ҳаёлини ўша васлсиз муҳаббат баҳори, сеҳр- жодули гўзалликлар маскани банд этмаган бўлурди... Айниқса, “баҳор бўйлари кўксимга санчилар” лавҳа-образи Р.Парфи қаҳрамонининг характерини ёрқин очиб бериши билан нафис ва жозибдир.

Шоирнинг бошқа бир сарлавҳасиз шеърида тун зулмати бағрида ўзгача қўшиқ бўлиб янграган, одамзотнинг қадимий кашфиёти – шамчироқ ўйчан мажозий образга айланди:

Чироқ. Чироқ ёнар бўзариб...
У бир қўшиқ айтар, дўстларим.

Сахаргача айтар куйиниб...

Чирок ёнар – севимли орзу.

Айникса, узун кечалар шамчирок ёруғида мутолаа қилган, тадқиқот билан банд бўлган, бирор янгилик, кашфиёт иштиёқида ёнган ёки ижодий изланишлар шавқи ва қийноғида на вақт ўлчовини, на уйқу оромини билмаган “тунги заҳматкаш” тоифасидаги одамлар назарида чирок фақатгина ёруғлик воситаси бўлмаса керак... Шоир эса, уни жонли, руҳли, фидойи бир куйчи тимсоли – махсус мажозий образга айлантиради: у тунги ҳамроҳига фақат ёруғлик қувончини бахш этмайди, балки жисман тўлғониб, “бўзариб ёнади”, шамнинг ҳаво тўлқинида ҳосил бўлган безовта ҳаракат-ҳолати, то “сахаргача” ўз манбаи –қувватини аямай “сарф этиши” унинг жоннисор этиб, “севимли орзу” (қўшиқсиз, орзусиз яшашда маъно йўқ). Айни чоғда, ҳаёт орзудангина иборат эмас. Чирок рамзи ҳам шундай.

Чирок ёнар – сўнгги йўқ ҳасрат...

Сизни куйлар у тонгга қадар,

То навлатни олгунча қуёш,

Чирокни тинглангиз, одамлар.

Том маънода, дарднок руҳият образи! Шубҳасизки, шоир “одамлар” деганда онгли равишда тунни уйқусиз кечирган (уйқуни ғафлат деб билган) қалби, закоси, руҳияти билан уйғоқ, ҳаёт ва умр отлиғ буюк неъматга ўзича қиммат берган алоҳида тоифани назарда тутаётгани англашилиб туради... Чиндан ҳам чирок ўз нури ёрдамида шуур ва заковатингизга олам-олам мўъжиз муждалар, бебаҳо руҳий баҳралар етказиш, қалбингиз уйини равшан этиши билан баробар. Эҳтимол, ўзингиз истаб ё истамасдан кимнидир ёдга солиши, эскирган дардни янгилаши, кўнглингизни, эҳтимол дарду ҳасратлар, армонлар гирдобига тортиши мумкин... На чораки, киши ҳаётда шамчирок билан танҳо, юзма-юз қолиб, унинг мунгли қўшиғини ҳам тинглаши муқаррар бўлган,

тунларни тонгга улайдиган руҳий ҳолатларни кечиришга рози бўлади. Зеро, “навбатни қуёш олшига” умид боғлаб, унгача садоқатли ҳамроҳ, самимий мусоҳиб – аниқроғи, шамчироқ куйини тинглаш ҳар кимга ҳам муяссар бўлавермайд. Шу тариқа, хпассос шоир чироқни ўзича хос восита билиб, ёлғиз кишининг тунги хаёллари ҳақида янги, бетакрор лирик қўшиқ-лавҳаяратади.

Ошиқона

Хусусан, лирик шеърятни “абодий мавзу” – муҳаббат қисматининг ҳаётӣ-дунёвий ва самовӣ-илоҳӣ маънолари таҳқиқига бағишланган дарднок, соҳир шеърлар, бир-биридан рангину жозиб образларсиз тасаввур этиш қийин. Беихтиёр Навоийнинг: “Ошиқ ўғлон кечди нангу нондин, Миллату иймону дини исломдин” каби зоҳиран исёнкорона байти ёдга тушади. Не тонгки, ислом динининг аркону аҳкомларидан бўлмиш улуғ валиуллоҳ зот сўз даҳоси сифатида ошиқлик қисматини энг юқори – муқаддас каломлар мезони билан баҳолайдики, бундай нисбатлаш усулини идрок эта олган (маълум маърифатга эга бўлган) киши учун ҳақиқӣ, демак, илоҳӣ маънодаги комил ишқ фақат “иймону дини ислом” билан мунозара қилишга матлуб ва мансубдир. Р.Парфининг ошиқона шеърларида ана шундай юксак маснад (мақом, мартаба) даги мунозара руҳи, фақат теран мушоҳада, заковат соҳибларига мушарраф бўладиган ёруғ иштибоҳ кайфияти аён сезилиб туради.

Шоирнинг бамисоли ҳаёт моҳиятини, инсон руҳиятини инкишоф этишга даъват этилгандай таассурот қодирадиган мушоҳада тарзи, ҳамиша ёниб куйлаш – “куйиниб сўзлашни ижодӣ таомилга айлантирган ўйчан – безовта табиати” “абодий мавзу”даги шеърларида янада чуқурроқ

очилгандай туюлади. Шоирнинг сарлавҳасиз бир манзумасидан характерли сатрлар:

Бу ёруғ оламда мен сени топдим,
Сенинг излаганинг мен эмас, эссиз...
Ўпиб хаёлингни қонайди дардим,
Йиғлар хотирамнинг ғариб боғлари.
Сени тушларимда, сўраб ахтардим,
Қайтариб бўлмас ҳеч ўша чоғларни...

Фақат фидойи эътиқод ва эътимод эгасигина ҳаётда бирон бир чора – илож топишга умид қилиб бўлмайдиган бахтсиз муҳаббат қисматига рози бўлиши, унинг тўзимсиз озору ситамларини руҳ озиғи, кўнгил эҳтиёжи ўрнида қабул қилиши, тақдир насибаси деб билиши мумкин. Бу интим лирика тарихида мўътабар ғоялардан бўлиб, “васли мумкуни йўқ” (Навоий) муҳаббатнинг ҳасрат оҳанглари ошиқ аҳлини зинҳор таҳқирламайди, аксинча, бу руҳий қийноқлар муҳаббатнинг ҳаётий моҳияти ва зиддиятини (“... мен сени топдим, Сенинг изларинг мен эмас...”) очиб беришга кутилмаган лирик – трагик образларнинг туғилишига хизмат қилади. Юқоридаги мисралар ҳақиқий интим шеър учун дард, алам ноталари нафақат бегона эмаслигидан, аксинча, ҳазин оҳанглар фузунлиги, муҳаббатнинг ҳеч бир “табибга ошкор этиш” (Фузулий) имкони ва давоси йўқ дард эканлигидан, шунинг учун уни фақат саботли одамлар, фидойи ошиқ аҳлигина кечира олишидан далолат беради.

Мана “Соя” шеърининг, биринчи қарашда оддийгина туюладиган икки сатри:

Муҳаббат, сен менга вафо қилмадинг...
Мен сени билардим, мени билмадинг.

Шоир “муҳаббат” сўзини инсонийлаштириш (тирик гавдалантириш) орқали кутилмаганда ўз зиддияти билан жозиб лирик

лавҳа яратади:ҳаёт, умр, бахт нима эканини теран англаган, шунинг учун муҳаббатдек илоҳи туйғуга ўз қалбидан жой берган, уни тақдир инъоми, эзгулик ва поклик руҳий-маънавий гўзаллик тимсоли деб билган диёнатли одам учун маҳбубнинг “вафо қилмаслиги” шеърят тарихида янги гап эмас. Демак, авваллари дунёда муҳаббатнинг борлигига шунчалар қаттиқ ишонган, уни ардоқлаган (“Мен сени билардим”) кўнгилни ишқ илоҳи абадий тарк этган (“вафо қилмадинг... мени билмадинг”). Бундай бахтсиз қисматнинг сабаби нимаю сабабкорлари кимлар?.. Р.Парфи бу гал фавқулудда ташбеҳларсиз, оддий сўзларнинг бадий-манتيқий силсиласи орқали бизни қийноқли саволларга тутди... Шоир муҳаббатнинг бахтсиз қисмати, не ажабки, “дард аҳли” бахт ўрнида кўриб, бу васлсиз мушкул насибани суфиёна ризолик – шукроналик деб қабул қилишдек фидойилик ғоясига шундай нисбат беради:

Ойдан, юлдузлардан нарида –
Кўзим ичра сенинг юлдузинг...
Бу ерларга беҳуда келдим,
Сувга чўккан чўғдек сўзларим.
Гўзалликнинг мен қули эдим,
Сен –хунхора малак гўзалим.

Шоир қаҳармонининг руҳан нажотсиз ҳолати билан маҳбуба раҳм-шавқатидан умидворлик оралиғи рўёдек олислигини бунчлар ўзгача ва аниқ ифодалаб бериш учун ҳудудсиз ҳаёл масофаси – абадий ҳажр дунёсини шахсан кечириш, дил-дилдан ҳис этиш, унда яшаш тақозо этилади. Келтирилган ешърий парча, шубҳасиз, шундай таассурот қолдиради – азобли ўйларга толдиради...

Р.Парфи “Муҳаббат” сарлавҳали сонеталарида севги идеалининг инсон заковати тасарруф этган жами пурмаъно тушунчалардан, инсон қалбига, руҳиятига дохил ва сирдош бўлган пурдard туйғулардан

юксакроқ, самовий босқичга кўтарилишга қодир, илоҳий қудратига шундай бадиий нисбат беради:

Мен сенга ишонмоқ истайман, эвоҳ,
Барча кўргуликка кўниккан ҳаёт,
Буюк муҳаббат деб аталган Оллоҳ...
На ер худолари, на сарват, на дин,
Инонмоғи учун одам зотига
Мен сенга инонмоқ истайман олдин.

Муҳаббат қисматининг энг қаттол, ҳатто фожеъ интиҳосидан қатъи назар, дунё ошиқларини шу буюк эътиқодга содиқлик, фидойилик ҳи сси нега тарк этмайди? Бу мислсиз гўзал руҳий дунёга мўъжизакор маъно ва қиммат берган сир ҳам асли унинг зиддиятли моҳиятида эмасмикан?! Кечмишнинг не-не покдомон, комил, валий зотлари ўз руҳини поклаш учун “катарсис” (Аристотель) ҳолатини кечирганлари – илоҳий ишқ кўйида риёзат чекмакни тақдири азал буйруғи деб билганлари каби, чин ушшоқ аҳли ҳам “муҳаббат деб аталган Оллоҳ”нинг ҳаёлий васлига ишониб яшаса, бу ёўлда ҳаммасини кечирса не ажаб?! Шу тариқа, ҳассос шоир инсон руҳий драмасининг фақат муҳаббат туйғулари воситаси-ла бериш мумкин бўлган, фавқулодда бадиий (шеърый) мантиқ заминига қурилган бутун ва теран образини яратишга муваффақ бўлади.

Шоир бошқа бир миниатюрасида муҳаббатнинг бахтли насибасини нафақат ҳаёт билан тенглаштиради:

Сени тоғгунга қадар
Қандай яшадим мен
Наҳотки яшадим.

Р.Парфи бу гал ҳам фақат ўзининг мушоҳада тарзига хос бадиий мантиқ орқали гўё имкондан ташқари бир ҳолдан ажойиб имконият яратади, муҳими, бунга китобхонни ишонтиради. Ва аксинча, агар одам дунёда муҳаббатдек бебаҳо маънавий мўъжизанинг мавжудлигига шак

келтира, уни авайлаб, покиза сақлашга, эътиқод даражасида тутишга ярамаса, бундай инсоний дард лаззатидан бебаҳра умрнинг қанчалик ғофил, нурсиз –ҳароратсиз ўтишига, охир бориб ўта ғариб қисматга айланишига ажабланмаса бўлади. Шоир ўзининг хос ижодий таомилига кўра, сўзнинг маъно, мантиқ, бадия, мусиқа, ранг-тасвир имкониятларига санъаткорона ҳассослик, фавқулодда изланувчанлик билан ёндашади: ғоят мухтасар уч сатр – саккиз сўз орқали (бунда билвосита рамизий-метафорик характердаги бирор ташбеҳ йўқ) муҳаббатнинг мўъжизакор қудрати ҳақида, унинг инсон ҳаётига, маънавиятига, тақдирига, шунчалар кучли таъсир кўрсатиши мумкинлиги ҳақида ҳайратомуз даражада бутун, ёрқин умумлашма-лирик образ яратади.

Р.Парфининг фақат “ўз-ўзига ўхшайдиган” (М.Светлов) хос шеърини ҳақида, бу нодир истеъдоднинг ўзига хослик сир-синоати, бадий қонуниятлари, нозик меъёрлари ҳақида аста-аста тиниқлашиб боровчи тасаввуримизни, масалан, “Дилоромнинг кўзлари” шеъри, шубҳасиз, кенгайтиради, чуқурлаштиради. Мана ундан бир лирик парча:

Қора ёрқинликда шивирлар оят,
Кўзларингни тинглаяпман энтикиб...
Кўзларинг қаърида синиқ бир нола,
Балким қафас ичра уйғонган наво...

Бу мисраларда ҳар бир сўз, аниқроғи, сўз бирикмаси жазб этувчи бадий кучга эга: бунда инсон ҳуқуқлари кодекси эътибори билан, эҳтимол озод бўлса-да, руҳан том маънодаги эрк, тенглик самарадан имконияту имтиёзларидан бебара қолган қиз – Дилоромнинг пинҳоний орзулари, эзгу умид-армонлари инъикос этади. Аввало, “шивирлаш” эркка интиқ қалбнинг нидоси эмасми? Кўзларнинг... “шивирлаши”; юқорида қайд этилганидек, Р.Парфи учун характерли фавқулодда тасвир усули. Қолаверса, кўзларнинг шивирлаб “оят” ўқиши – шеърда сингдирилган ғоянинг ўзгача нафислик, сирлилик касб этган бадий

ифодаси. Бу – зоҳиран инмконсиз туюлган моҳиятни идрок қилишга, руҳият теранлигини кашф этишга интилиш намунаси. Бугина эмас. “Қора ёрқинлик...” тимсолининг бевосита кўз қорачиғига, билвосита мусулмон эътиқодидаги кишининг унсиз-сассиз руҳий ҳолати – ботинида муқаддас оят калимотини ўқиш жараёнига нисбат берилиши Дилоромнинг нигоҳи ўзида қанчалик чуқур дардни яширганини ифодалайди. “Кўзларинг қаърида синиқ бир нола...” Умуман “кўзлар... қаъри” ҳаётни, муҳаббат оламини бутун зиддиятлари – қувончу аламлари биоан дилдан ҳис этган одамнинг тасаввуридагина зухур этиши мумкин. Аксинча, юмшатиб айтганда, беғам-бамайлихотир, бедард (севмаган, севилмаган), бемехр кишининг кўзлари бир қадар чуқур маъно англата олиши, ўйчанлиги билан жозиб бўлиши даргумондир. Шу жиҳатдан шоир қаҳрамонининг дард-ҳасратли кўзлари гўё “синиқ бир нола” бўлиб, “қафас ичра уйғонган наво” – муҳаббатдек сирли-сеҳрли хилқатнинг руҳий садолари бўлиб туюлиши ажабланарли эмас.

Шоир “Сумбула” шеърида ҳам “кўзлар” тимсолига қайтади, лекин бу гал ... Яхшиси, эътибор беринг:

Бағримни эзишга яна шайланиб,
Дарё бўлиб сенинг кўзларинг боқар...
Узайиб, жилмайиб, сувга айланиб,
Дарёга лим тўлиб вужудим оқар.

Бизга туб сабаби номаълум бўлса-да, ҳар қалай, қачондир бир-бирини беҳад даражада телбаларча севган, бироқ фалакнинг гардиши билан орага қандайдир шубҳа тушган, эҳтимол уларнинг бири ўкинчу пушаймон изтиробида, бошқаси пинҳоний қаҳру нафрат ўтида – ҳар ким ўз дарди, алами билан олишиб, тўлғонаётгани сезилиб туради. Не тонгки, қизнинг кўзлари қорачиғида бир йўла ҳар икки жафодийданинг мураккаб икки драматик ҳолати инъикос этади. Мавжли “дарё бўлиб”, тўлиб-тўлиқиб қараган кўзлардан аввалгидай меҳр-шафқат кутиш абас,

билъакс, улар қаршисидаги рақибини комига тортиши – ғарқ этиши мумкин ва пировард оқибат шундай бўлиб чиқади: шоирнинг қаҳрамони – бечора ошиқ ўша туғёнли “дарёга лим тўлиб... оқади”. Қизиғи шундаки, бошқача шароитда, бундай “оқиш” унга фалокат эмас, аксинча, қувончу бахт бўлиб туюлиши мумкин эди. Лекин ошиқнинг фожеъ қисматида ватъи назар дарднок мунгли иборалар (“Бағримни эзишга яна шайланиб”, “сенинг кўзларинг”) руҳидан бир вақтлар орзу қилинган чин севги билан кечган дамларнинг унутилмас хотироти англашилиб туради. Шеърнинг кейинги бандида ўша сўнгсиз ҳасрат, унсиз фиғон оҳанглари – азобли аросат комига ташланган, бир-биридан мушкул, нажотсиз ўй-хаёллар ифодасини кузатамиз:

Қўй, бўлди, гапирма. Кечирма мени,

Кўзингдаги тошни ғичирлатма, бас...

Тўхта. Бас қил. Гапирма. Бўлди!

Ўзим гуноҳкорман. Мендан бу кўрлик.

О, умр савдос, муҳаббат қисмати! Бнчалар ширину, бунчалар аччиқ, оғули насиба йўқ, унинг инсонга аталган тансиқ инъом-эҳонларига нисбатан озору ситамлари нечоғлик ортиқ, пурзиёд... Лекин янада ажаброқ ва турфароқ хол шундаки, фожеъ интиҳо (бу мисралар мазмунидан англашилиб туради) – энди тиклаб, тузатиб бўлмас бир иморат, қайтариб топиб бўлмас бахт, янгидан бунёд этиб бўлмас давлат – муҳаббат мулки нафақат унутилмас хотирот бўлиб, азобли лаззат, “ғариб бахтиёрлик” бўлиб қолди, балки қасоскор соя каби ё хуфия айғоқчидай таъқиб этади, тинимсиз ва аёвсиз сўроққа тутди. Ҳаттоки, билиб-билмай қилган гуноҳларингга иқрор бўлган тақдирингда ҳам барибир, тинч қўймайди, то тирик экансан, сарсону саргардон – овораи жаҳон қилади. Кимга арз-дод айтишни билолмайсан, фақат сўнгги нажот–шаккоклигу исёнкорлик учун қудрати илоҳийдан “тавбаи комил иноят айлаш” (Навоий)ни сўрашдан бошқа тасалли – руҳий мадад борми ушшоқ

аҳлига? Эҳтимол, муҳаббат эътиқоди ҳаққи иккала дунёдан кечган машрабона туғённинг моҳияти шунда бўлса керак. Шоирнинг чиндан-да руҳият олами буржларида шакл-шамойил топган сўзонли мисралари бизни ҳам зиддиятли ҳаёлларга чўмдирса не ажаб?! Хулласи калом, Р.Парфининг ошиқона шерлари, шак-шубҳасиз, мумтоз шеъриятимизда ҳайратомуз уйғунлик ва таносиб касб этган зоҳирӣй ва ботинӣй ишқ – мажоз ва ҳақиқатнинг сирли оҳангларини, рангин жилоларини беихтиёр эсга солиб туради...

2.Рухий хилқат тимсоллари

Кўнгил мулки. Дил меҳвари, рухият буржлари... Бу – кўхна дунёнинг буюк шоирлари – сўз даҳолари ҳайратини, шавқу рағбатини, армонларини ўзида мужассам этган ғаройибот олами. Унинг сир-синоатини даҳриёна-синфий мафкура домидан халос бўлган фанимиз ҳам тан ола бошлади. Шеъриятнинг факвулодда имконият ва имтиёзлари, макон ва замон меъёрларига сиғмас (эҳтимол, сиғдириб бўлмас) теранликларини самовий кенгликлари ҳақида махсус, бафуржа баҳс юритишга тўғри келади...

Рауф Парфи шеърияти... Шоирнинг хосу бетакрор мажозлари, рангин рамзу истиоралари. Сўз-тимсоллар лавҳасида ҳассос санъаткор қалами-ла битилган кўнгил мулкининг бири биридан зарифу ҳарир сувратлари, рухий оламининг ўз мақомига монанд ҳайратбахш манзаралари...

Хусусан, Рауф Парфи “тенги кам” (Миртемир) истеъдод эгалари (тўғриси, уларнинг рўйхати бармоқ билан санарлидир) тоифасидан – яна нимаси биландир ажралиб туради. Эҳтимол, бу қалб тафаккури нури-ла йўғрилган, бизга таниш назаргоҳдан холи ҳиссий ҳаёлот (одатий ақл-зако ўлчамларига сиғмас), пурдard хотирот тажаллиси, эҳтимол, мумтоз шеъриятимизга хос дунёвий ибтидою илоҳий интиҳонинг шеърий шарҳлари, йўқ, чинакам бадий таҳлилидир... Келинг, хос тамсилларга навбат берайлик, “Аста қора кийди мудраган жаҳон. Рухимнинг асрлик музлари синди... Надир бу?! Қўлимда қора лоладир, ул кўздан ғойибдур, тирик ноладир” (“Бир замон...”). “Дўсти ғариб, хуш қол бу кеча. Юлдузларга сени топширдим” (“Мен ғолибмен”, “Минг йил кимни изладингиз, Минг йил сизни изладимми мен?! (Юлдузларнинг раҳми келади...)”) Во ажаб! “Дўсти ғарибни ... юлдузларга топшириш” – бу шеъриятнинг ғаройиб мантиқи сиғдира оладиган фақат шеърий тил орқали шакл-шамойилга солиш мумкин бўлган бетакрор образ-лавҳадир.

Ёки шоирнинг қаҳрамони хаёлидан маҳбуб билан ошиқ кўнгил бири бирини “минг йил излаши”. “бир зумда айрилмаги” фақат руҳият дунёсига хос сирли-пинҳоний жараёнлар ифодаси эмасми?

Бошқа бир мисолни мушоҳада этиб кўрайлик. “Тонггача суҳбат курдим дарахтлар билан, тушларимни сувга айтдим. Кел, йўқолиб кетма, дедилар” (Ёдингдами қандай тун эди...) “Танҳолик кечаси ёлғиз “дарахтлар билан” мулоқотда бўлиш, дил розини “сувларга айтиш” – табиий хилқат унсурларининг жафокаш ошиққа ҳамдардлиги – озурдаҳазин руҳ аломати (биз ўзимизча шундай хаёл қиламиз: бу “дарахтлар”, “сувлар” аввалроқ, қачондир бахтиёр дақиқалар – икки шайдо кўнгил бирга кечирган фараҳбахш учрашув лаҳзаларининг шоҳиди бўлган). Балким, тун сукунатидаги бу галги тилсиз мулоқот мажнунсифат ошиқ учун биз ўйлаганчалик нажотсиз эмасдир. Сабаби, аҳли ҳол – вали зотлар сингари аҳли дард ҳам нафақат одамлар жамоасидан, балки ўзлигидан – шахсий ҳаёт эҳтиёжларидан узоқ хилватгоҳни ихтиёр этса не ажаб? Билъакс, ошиқ ўзининг бундай аҳволидан руҳан ҳаловат топиши, тақдири илоҳийга шукурлар келтириши мумкин... Шу маънода, шоир қаҳрамонининг тунги сукунатда якка-танҳо қолишини халқимизнинг “Ёлғизнинг ёри Худо” нақли нуқтаи назари-ла фақат ноиложлик, шикоят ифодаси деб талқин этиш бирёқламалик бўлмасмикин?... Менинг назаримда, дарахтлар, сувлар тилидан айтилган: “Кел, йўқолиб кетма” илтижосида теран маъно зуҳур этади, унда истанг – ёлғизлик, ғариблик фожеаси қанчагача давом этиши мумкин, деган ҳазин нолавор руҳ, истанг – юқорида қайд этилган қисматга розилик аломати мужассам аксини топган. Айни шу мавзуга дахлдор “сўз лавҳи”га чизилган образ-тимсолларни мушоҳада этайлик: “Бу – ой тўккан шуъла эмас, йўк, Бу навога айланган сўзлар”, “Бу ерларга беҳуда келдим, сувга чўккан чўғдек сўзларим”, “Хотирамнинг тасбеҳлари тизилди, Қайғулиман, дардга қоришган сўзим”; “Ўзимдан узоққа бормадим, Сўзимдан узоққа

бормадим”; “Сўзлардир пешонада тўпланган ажин, кўзларимиз фикрчан сўзлардир...” Рауф Парфининг санъаткорона тарашланган, қуйма бандлари, мисралари “тоза ва беандоза” (Навоий) аломатлари билан, ўзгача оҳанги-садо, акс-садолари; руҳий нидо – ўйчан паузалари, нуктадон жилолари билан ажралиб туради. Мана, яна бир тур тамсиллар мажмуи – “кўз уйи” воситаси-ла чизилган лирик манзаралар: “Кўзларинг қаърида синиқ бир нола, балким қафас ичра уйғонган наво”; “Кўзинг осмонидан учган юлдузлар. Мангулик осмони – бу теран кўзлар”; “Нафасларга тўла бу осмон узилмайди асло кўзимдан”; “Юлдузларнинг нурлари оғрир, Кўзларирмга келиб санчилиб”; “Эзилган юрагин эзиб тўймайдир, Гулим, кўзларингга беркинган жаҳон”; “Қора ёрқинликда шивирлар оят, Кўзларингни тинглаяпман энтикиб”... Лоақал шу сўнгги байтни таҳлили қилиб кўрайлик. Аллоҳ таолонинг мўъжизаларидан бўлмиш, борлиқ жонли мавжудотга (демак, ички сезги орқали наботот дунёсига ҳам), аввало, ёруғ дунёнинг олти жиҳатини таниб, билиб, илғаб олмоқ, сўнггра ундан турли даражада фойдаланмоқ, шу жумладан ўзини муҳофаза қилмоқ учун ато этилган кўриш салоҳияти нафақат зоҳирий, балки ботиний дунёни идрок этиш учун қанчалик зарурлигини шоиртабиат халқимиз: “Кўз –кўнгилнинг кўзгуси”, “ақл кўзи”, “ишнинг кўзи”, “кўз гавҳари”, “кўзнинг оқу қораси”, “нури дийдаси” каби зарифу доно нақллар, иборалар билан ифодалайди. Ҳассос шоир Миртемир “қора ёғду”, “қора оташ” деб таърифлаган кўзнинг қорачиғи торайган зиёга Рауф Парфи кутилмаган тарзда илоҳий маъно беради: маҳбуба кўзлари “шивирлаб оят” ўқиётган обида (ибодат қилувчи) муслимага муқояса этилади; ошиқона нигоҳли кўзлар муҳаббат нури-ла мунис ҳабибига “қора ёрқинлик” бахш этиш билан кифояланмайди, балки умид, нажот рамз бўлган руҳий савдо бергандай, сас ила ғамнок кўнгилга сафо бахш этгандай бўлади...

Пурдard хаёллару сўзонли туйғулардан йўғрилган рухий дунё ифодаси, рухий дунё бўлганда ҳам, хассос ижодкор фақат ўзи биладиган, бизга, ҳар қалай, дахлсиз бўлмиш изланишлар дунёси – шоир ижодхонасининг ёрқин мисоли сифатида “Юрак” шеърини шарҳлаб ўтамыз.

Юрак, йўлларида турганман такрор,
Роса сайраганман сенинг тўғрингда.
Ким билар, ақлимга келдинг неча бор,
Неча бор сўзладим сенинг йўғингда.

Биргина шу банднинг ўзида Рауф Парфининг хос мушоҳада тарзи гўё имконга етдириб бўлмас бир ҳолатни шеърини мантиқ меъёри-ла ифодалаш маҳорати аён бўлади. Беихтиёр, “Ажабо, юракнинг ҳам тирик тасвирини яратиш мумкин бўларкан-а!” деган ҳайратли кайфиятни кечирамиз ва не ажабки, бундай ногаҳоний тассуротдан руҳан қаноат ҳосил қилгандек бўламыз.

Яна бир бандда Рауф Парфидек фақат “ўз-ўзига ўхшайдиган” (М.Светлов), бир шоирнинг ўзлик дунёси ва ижодий дарди (ҳамда шавқу рағбати, қувончлари)нинг тимсоли бўлмиш “юрак” икки сойир-шайдо кезувчига айланади:

Шул осмон остида кезгаймиз ҳали,
Мантиқ ахтаргаймиз изғиб изма-из.
Даркор бўла қолсанг, йиқилгил, майли,
Фақат йиқилмасин шўрлик дунёмиз.

Асосини Навоий ва Бобурлар қўйган мумтоз туркий поэтикамизнинг “илми балоға”, бадеъ”, “илми саноеъ мезонлари эътибори-ла шоир ўзлиги – “менлиги” билан шоир “юраги”нинг шеърият аталмиш улуғвор ва латиф ҳақиқат – фасоҳат мамлакатининг ҳам машаққатли, ҳам шукуҳли йўлларида саргашта кезишлари, бу олис сафарнинг гоҳ талотумли, гоҳи азиз-аржуманд манзилларида ўзгача

зарифона “мантиқ ахтариш”дек ҳаёт ва ҳаёл уйғунлигига эришмоқ масъулиятини зиммаларига олиши – аслида бу ўша юқорида қайд этганимиз – имконга сиғмас нарсадан имкон топишдек ижодий жасорат, бадий маҳорат, санъаткорлик мисолидир. Мазкур банднинг иккинчи байтида шеър яратишдек мўъжизавий жараённинг юқори босқичи – баравж нуқтага кўтарилиши – шоир шеъриятининг фидойилик ғояси (“Даркор бўлса қолсанг, йиқилгил майли...”) ҳақида мубоҳаса юритилади. Шу тариқа, кейинги бандлар учун мантикий замин ҳозирланади: шеър санъатининг биринчи эҳтиёжи – бадиият ибтидоси маълум такомил жараёнида етила бориб, ижтимоий дард ифодасига, оқибат-натижада умумбашарий ғоянинг тимсоли мужассамига айланади. Аниқроғи, бу асрлар давомида қанчадан-қанча фузалою зурафо аҳлининг эзгу армони бўлмиш фазлу камол соҳиблари жамияти ҳақидаги қадимий орзунинг замонавий шеърини инъикоси:

Майлига, ҳайқирай иймоним ҳаққи,
Кўкларга термулиб солайин уввос.
Мен фақат Туркистон аталган ёрқин,
Бир бутун Ватанни истайман, холос.
Гарчи тутқинман-ку эркин сеҳрингга,
Унда собит турар мақсад-манзилим.
Қолиб кетмасай дим сенинг меҳрингдан,
Қолиб кетмасайдим йўлда узилиб.

Кўчирилган шеърини парчанинг биринчи тўртлигида, не надоматлар бўлсинки, даҳрий мафкура касри билан ҳар қандай шафқатсизликдан қайтмас, энг оғир гуноҳдан, унинг муқаррар оқибати – интиқомдан ҳам қўрқмас йўқсиллар инқилобининг қонли жиноятлари, унинг популист даҳолари ўтказган машъум “тажрибалар” касофати билан даҳшатли туш–саробга, қаллоблик ва риёкорлик рамзига айланган “коммуна” ҳақидаги тарихий ёлғон (не-не софдил, нодир истеъдодлар учун алдамчи ҳаёл!), на

чораки, шоирнинг озод-хур “юраги” билан ҳамрозу ҳамовоз истаги (“бир бутун Ватан”) тарзида ифодаланди. Инсоният тарихида мисли кўрилмаган тарихий хатолик фожиасининг биргина мисрада қолдирган асоратидан қатъи назар (аслида “барчанинг дардини ўзига олган” шоирнинг гуноҳи нимада?!) кейинги тўртликда шеърнинг маъно-моҳиятини белгиловчи ғоя – ўша гўзаллик яртаиш дарди – фасохат туйғусидан бебаҳра қолмаслик истаги – шеър ибтидосидаги безовта рух яна ўз мавқеини эгаллайди. Тўғри, бу – фақат самимий истак эмас, балки кўнгил муножоти, иймон даъвати, шоир қисмати, шеърият тақдири қайғусида, “куйиниб сўзлаш”нинг ёрқин далолати...

Ва ниҳоят, “Юрак” шеърининг охири икки бандида шоир зотининг қисмати биз тасаввур қилганимиз – баҳоли имкон шарҳлашга уринганимиздан кўра мураккаброқ эканидан далолат берувчи дарднок ўйлар, изтиробли кечинмалар шиддати “юрак” тимсолида юксак санъат билан ифодаланганини кузатамиз.

Айтгил, куйларманми бир кун, юрагим,

Айтгил, куйларманми боқмай ўзимга,

Сени жарроҳ каби совуққон ва жим

Юлиб қўярманми қоғоз юзига?

У пайт алдамасдинг кўзимга боқиб,

Шодумон дардингни айтардинг буткул,

Унгача илҳомлар келмагай оқиб,

Унгача дунёни англамак мушкул.

Во ажаб!.. Юракни (эътибор беринг: санъаткор ўзининг замон ва макон меъёрларига сиғмас, моддий ва руҳий оламнинг аёну пинҳоний буржларида кезувчи юрагини!) бир қадар кашф этмай туриб, шоир зотининг чиндан-да мурод топмоғи, тўла маънода “куйламак”ка маънавий ҳақдор бўлмоғи имконсиз... Бусиз бору будини, инон-ихтиёрини шеърият аталмиш хос “саноеъ нафиса” – сўз мулки измига топширмоғи мумкин

бўлмас. Бу – шеъриятни ижодий қисмат деб билган шоирнинг матлаби, армони эмасми? Юрак аталмиш руҳий хилқатни моддийлаштириб, “жарроҳ каби юлиб... қоғоз юзига қўйиш”, (ха, бу фақат шеъриятнинг бадий мантиғи кўтара оладиган нисбатлаш усули!), бундан кузатилган мурод – ҳар бир шахснинг “ягона ғурури, ишонган бойлиги” (Гёте) бўлмиш юракнинг биз учун яширин “шодумон дарди”ни тинглаш – қалб қулоғи билан ўқиб олиш... Асли шеърий санъатнинг сир-саноати ҳам шунда: бусиз – “илҳомлар келмагай оқиб”, бусиз – “дунёни англамак мушкул”. Шоир хаёллари, умид-армонлари ҳавойи – замонсиз бўлиб чиқмаслиги ё алдамчи – сароб тамойиллар, қаллоб ғоялар қулига айланмаслиги учун ҳам у ўз “юраги” билан ҳамдард бўлиб қолмоғи даркор...

Жаҳон шеъриятининг зукко билимдонлари– мутафаккир шоир ва наҳарийётчилар шеърий санъат ибтидоси – илҳомий ҳолатни шоирлар ўзлари биладиган илоҳий шавқу рағбат, дарду сурур туйғуларини мўъжиза деб аташлари, шоир дили, қалби, кўнгли – “юраги”ни ўз ижодхонаси, “санъатхона” (Шайхзода)сининг қутлуғ маскани, нуктадон маънолар дуржи сифатида эъзозлашлари, албатта, ўз қонуниятига эга. Ҳазрат Навоий шеър туғилиши жараёнида “юрак” иштирокини “дард ила сўз”, “Сўзон-ўт” ибораси-ла изоҳлаши бежиз эмас... Балким, шу боис Рауф Парфи “Она тилим” шеърида шоирларни бу хусусда хушёр оғоҳ бўлишга даъват этади: “Шоир, шеър айтмоққа сен шошма фақат улуг Алишернинг қутлуғ тилида...”

3. Шеърятнинг хуррият буржи

Ўзбекистон халқ шоири Рауф Парфининг таркибан уч сонетдан тартиб берилган “Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон” шеъри (“Тавба” китоби, “Ёзувчи”, 200) асли ёзилган 1974 (!) йилдан то ўз номида, бутун ҳолида босилиб чиққунича мураккаб йўлни босиб ўтди. Аввал “Сабр дарахти” тўпламида (1986) ношир қўмита билан муҳаррир “тахрири” муҳофаза орқали “Шоир қисмати” дея номаланган бўлса-да, дарҳол мухлису муҳиблар тилига тушди... Ҳолбуки, камина ҳам ўша чала-ярим ошкоралик вазиятида ғойибданми, журъат топиб (шубҳасиз, адабий ҳафталикнинг муҳаррири шижоати билан) “Шоир образи” (“Бир шеър шарҳи”) сарлавҳали мўъжаз мақола эълон қилиб эдим. Ҳа, таажжуб ҳол шундаки, мана бугунгача улуғ, ҳақиқатпарвар фидойи шоиримиз ҳақида қанча яхши гаплар айтилди ва ёзилди... Лекин, ялангтўш, ҳақсевар боболаримздан мерос жасорат ила биринчи бўлиб майдонга чиққан ўша ҳурфикр, мағрур шеър ҳақида ё унинг иймон-эътиқоди собит, ўз сўзли муаллифи тўғрисида ҳеч кимдан садо чиқмади...

Мазкур шеър бор вужуди-ла миллий шоиримиз Чўлпон руҳиятининг мухтасару мужассам тимсоли, нафис сўз – фасоҳат мулкининг сарчашмаси, миллат эрки, Ватан мустақиллигининг сарзамини – қадим туркий тилимиз шаънига бахшида шоҳ мисрадан бошланади:

Она тилим, сен – руҳимнинг қаноти...

Ҳеч шубҳасиз, муқаддас қасам қасамдай янграгувчи, баайни ҳурриятимизнинг биринчи оташнафас куйчисининг ўктам ва забардаст овозини эслатиб тургандай наърадор, айни чоғда, пурмаъно сўзларни рамзан Чўлпон монологи – шеърӣ нутқининг аввали (муסיқа тилида даромади, ўзига хос аккорди) деса бўлади. Рауф Парфи армонлари беадад. Буюк эрксевар шоиримиз тилидан миллий истиқлолият фидойилари хотироти – сўнмас руҳиятини дастлаб анъанавий ташбеҳлар номарғуб маънодаги “қора тавба” (Навойи)– мажоз тилида ифодалайди:

Порлоқ осмонингда кузғунлар учди...

Йўқ, кейин шоир тарзи тақозоси-ла ошкор исёнкор рух эҳтиёжини сезади – моҳиятда халқнинг ўзи кашф этган ёвузлик рамзи (“кузғунлар” мажози) инсоният тарихида мисли кўрилмаган дахрий худобехабар хунрезликлар даҳшатини рўй-рост очиб беролмаётгандай туюлади – шаклан одам қиёфасидаги, лафзан риёкор (қаллоб ва сароб “коммунизм” ғоялари билан маккорона ниқобланган), табиатан ёвуз, дажжол тоифа “рахнамо”лар ўйлаб топган қирғинбарот усулларни энди анъанавий ташбеҳларсиз бевосита – “ёғийлар яғмоси” тарзида ифодалашни афзал кўради:

Эвоҳ, ёғийларинг солди яғмони,

Ёғийларнинг жигар-қонингни ичди.

Фақат большевизм “даҳолари” ишлаб чиққан “қизил террор” – ҳарбий-инқилобий трибунал жазо усуллари, мустабид замонлардан қолган “қатли ом”нинг тарихда мисли кўрилмаган янгича қатағон (репрессия)лари жаҳон афкор оммасини ларзага келтирди!.. Рауф Парфи буни “зодаи табъ”и (Навоий) – ўз истеъдодига монанд кутилмаган истиоралар тилида, ўзгача тафаккур тарзига мувофиқ, ғаройиб истиоранисбатлар орқали ифодалайди:

Жигар-қон жаранги тутди жаҳонни...

Шундан кейин яна анъанавий ифода тарзига ўтилади, аниқроғи, кутилмаганда энди халқона – пурҳикмат лавҳа яратилади:

Онасен. Кечирдинг. Қонидан кечдинг...

Беихтиёр равишда: “Воажаб!” дея ёқа ушларсиз: наҳотки “қизил террор” жаллодлари ё ўз элига, миллатдошларига сотқинлик қилганлар... “қонидан кечиб” бўлса? Буни одамлар, халқ кечирган тақдирда ҳам, келгуси авлодлар, башарият ва тарих кечирармикин? Аслида-ку бу – сабрбардош бобида “тенги кам” (Миртемир), тийиқлилик, кечиримлилик ҳадисини бамисли суннат ибодати деб билган халқимизнинг “одамийлар

одамийси” (Навоий) – кенг феллигининг ёрқин, умумлашма мисоли бўлиб, фақат Рауф Парфи таъби назмининг аломатларидан бири, эҳтимолки, сонет поэтикасининг ўзига хос лаконизми тақозосидир... Зотан, шеърят мантиқи, шеърят баиияти учун кутилмаган янгиланиш-ўзгаришлар, бир рухий ҳолатдан – бошқа тусдаги ботиний эврилишлар жараёни ажабланарли эмас: ҳассос шоир ўқувчига аввал анчайин бадий-мантикий сакталикдай туюлган мушкулотни “тузатмоқ” тараддуди биланми ё азалий зиддиятлар қонунига итоат қилибми... яна хирадманд халқимизнинг ҳаёт тажрибасидан, ҳақиқат синовларидан ўтган бошқа бир аёвсиз – одилona ҳукмини ўша содда (лекин теран, пурмаъно) мухтасар шаклдаги умумлашма ифодасини яратади:

Бироқ, кечирмадинг асло ёлғонни...

Ҳа, не-не қаро кунларни, ваҳшат балоларини бошидан кечирмади жафокаш ва болокаш халқимиз! Буни лоақал, буюк ҳақпараст шоиримиз Чўлпоннинг “Бузилган ўлкага”, “Кўнгил”, “Кишан”, “Ер асиралари”, “Яна ўт” каби шеърлари, ҳеч ким, ҳеч қачон рад этолмайдиган “шафқатсиз ҳақиқат” тамсилларида умумлашма ифодасини топган ташбеҳлари, мухлису муҳиблар аллақачон “ўзлаштириб” олган ёрқин тимсоллари исботлаши мумкин. Ҳақиқат эгилади, лекин синмайди, дейди доно аждодларимиз. Бас, юқоридаги шоҳсатр шеърнинг биринчи рақамли сонетидан чиқарилган ўзига хос мантикий хулоса бўлиб, бу – барча шуаро аҳлининг муқаддас қуроли – сўзга, моҳиятда эса: “Она тилим, сен руҳимнинг қаноти” янглиғ умумлашма ифодасини топган, шеърдан кузатилган асосий мақсад –улуғ муддао санъаткорона ёндашишнинг мухтасар мисоли эди.

“Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон” шеърининг “савти навоси” – баравж пардаси – юқори, кульминацион нуқтаси 2-рақамли сонетда ўзининг тимсоли мужассамини топган. Унда жафокаш халқимиз тарихининг миллий уйғониш, том маънода, ислохотлар, эркин

ривожланиш ва равнақ йўлига кириш даври дея буюк умидлар билан яшаган энг журъаткор –пешқадаму собитқадам сўз санъаткорларидан Чўлпоннинг умумлашма бадиий образи бор бўй-басти, пурвикор салобати-ю эрксевар миллатпарвар салоҳияти ва ирфоний билан алаҳхусус, тўзимсиз армонлари, дард-ҳасратлари... бори “намудори” (Навоий)нинг ёрқин зуҳури – тажаллиси ёлқинли аломатлари-ла ажралиб, барқ уриб туради:

Дунё оқ эмасдир, йўқ, қора бардош,
Куйиб ёдимиздан кечганлар айтсин.
Сўзларида заҳар, кўзларида тош,
Элидан. Тилидан кечганлар айтсин.
Тунлар босиб келар дунё ҳасрати,
Кунлар гизли туғён, босиб келар шеър...

Айни шу нуқтада – иккинчи сонет иккинчи бандининг нақд ярмида бироз тин олиб (пауза қилиб), дастлабки шарҳга навбат берамиз: айниқса, шоҳ сатрлараро мусиқа-оҳанг тебранишлари шеърга бошқача жозиба бахш этади; чунончи, мени такроран келган “айтсин” радифига юкланган мусвиқий интоцион урғу – шоир топган ташбеҳнинг қайсидир хиёнаткор кимсаларга қаратилгани, доғ-алами дилдан, хотиротдан, бор вужуди жондан кетмайдиган, майли пинҳон интиқомгами ё бор алам-зори тўзимсиз армонларга, афсус-надоматларгами даҳлдор моҳиятан киноявий сеҳри ўзига банд этади... Сўнгра, кўчирилган уч байт мазмунан қанчалик исёнкор, ҳасратнишин бўлмасин, мумтоз маънодаги шоир дунёси, унинг хос хилқати, оромсиз-безовта саъжияси ҳақида, туб сабабиятига етиб бўлмас мураккаб олами ҳақида, бугина эмас, унинг эътиқод ва эътимодига хиёнат қилган элатдош, миллатдош “дўстлари” туфайли тортган изтироблари ҳақида шундайин беомон баҳс очиладики, бу бардавом ички мунозара – гоҳ мусоҳаба, гоҳ аёвсиз ҳукм-хулосалар сираси сифатида шаклланган энг кучли, энг ёрқин суврат (чуқуррок

идрок этиб кўрсак – сийрат) лавҳаларидир. Кўчирилган парчадан: “Тунлар босиб келар дунё ҳасрати, Кунлар гизли зиркиратувчи туғён, босиб келар даъваткор шеър” байтининг ҳарфу руҳини матн остидан англашилган маънони аниқроқ шарҳлаб бериш осон эмас. сўнгра: “Куйиб ёдимиздан кечганлар...”, “Элидан, тилидан кечганлар...” – кимлар? Наҳотки, улар донишманд, тоғбардош халқимиз сўтсиз аламу ҳасрат-надоматлар ила таъбирлаган: “ўзимиздан-ичимиздан чиққан бало” – иймону эътиқоддек муборак туйғудан маҳруму мосуво, фақат нафратга, мазаллатга маҳкум кўрқоқ хиёнаткор сотқинлар бўлса?!. “Империя мустабидлари” (Чўлпон) маҳаллий хиёнаткорлар гуруҳини махсус қидириб топиб, иблисона синовдан ўтказиб, энг разил, энг қабих “юмуш”га солмаганмиди?.. Уларда заррача инсонийлик, мусулмонлик асари сақланиб қолганида эди, ёвуз, уйдирма ёлғонлар, қора маломат бўхтонлари қулига айланмаган, ҳеч йўқ, энг бухронли вазиятда сўнгги муқаррар қасосдан кўрқиб, мислсиз айбнома ҳукмдан сақлана олганларида, эҳтимолки, улуғ сиймолардан қай бири “қатли ом” балосидан омон қолиб, майли сургунлар азобини торта-торта, охир бир кун она юртга қайтиш кимгадир насиб этармиди (масалан, машҳур рус шоир-адиблари орасида охир-оқибат сўнгги “илиқ насимлар” шароитида ёруғликка чиққанлар бор-ку!) “Банданинг боши – Аллоҳнинг тоши” дейди халқимиз, яна ким билади, дейсиз...

Мазкур (иккинчи) сонетнинг кейинги байт ва бандларида “шоир қисмати” каби тамомила бошқа ҳаёт, инсон умрининг аччиқдан-аччиқ сабоқлари, шоир зотининг мислсиз, балким, ўжар қатъияти, унинг хос саботидай илоҳиёна қудрат (“Тилар кўнглум қуши Анқодин ўтса нари – юз водий, мунугдек сайр этарга Қофдин ортиқ саботим бор”, дейди ҳазрат Навоий), бугина эмас, ўша сабот “жавҳари” шоир мансуб бўлган халқ, миллат тақдири билан нақфақат тил, сўз воситаси-ла, балки жон риштаси, қалб ва руҳиятнинг сирли-ботиний олами билан боғлиқ, ҳам

ҳаётий-дунёвий, ҳам ғаройиб-илоҳий жиҳатлари ҳайратомуз мухтасар шаклда, яна аниқроғи, рауфона вазндору миқёсли ва сервиқор тимсоллар тилида ифода этилади:

... Нечук қисмат эрур шоир қисмати?
Тушларимни бузар ҳазрат Алишер.
Йиллар баҳоримни учирди чалқиб,
Музларга кўчирди ўтлик ёзимни.
Ахтардим муҳитда ҳас каби қалқиб,
Мен ўз Юлдузимни, ўз Қуёшимни.
Юлдуз— сен, Қуёш — сен, сен — она халқим,
Сен учун синдирдим синмас созимни.

Қарангки, аслан халқона содда, табъи равон бир услубда, шунчалар пурдард, сеҳрли сўз-тимсоллар, қанчалик ҳасратсаро руҳий нидо лавҳалари кимнинг номидан айтиляпти? Бу улуғ армонли шоиримиз Чўлпоннинг, Мирзо Бобур тавсифича, ҳазрат Навоийнинг муборак назари тушган (Самарқанд мадрасаларида таҳсил олиб, сўнг устоз мақомига етган андижонлик шоиру воизу мутриб — фазлу камол аҳли билан яқин мусоҳиблик таъсирида) “тили қалам била ростдур” дея ҳаққоний баҳосини топган Фарғона-Андижон лаҳжасини эслатиб турмайдими? Шак-шубҳасиз, ҳар бир сўз-ташбеҳ, истиоравий бирикмав, мажозу тимсол (“баҳорим”, “ўтлик ёзим”, “ўз юлдузим”, “ўз қуёшим”, “синмас созим”...), ҳар бир мисра, байт асли кимнинг — қайси туғёну сўзонли, исёнкор шоирнинг нафасини эслатувчи, ўзига беихтиёр жалб этувчи оҳанрабо, ўзбеона мағрур ва ўктам суҳанварлик самари эканлигини англаб олиш қийин эмас... Рауф Парфининг санъаткорона маҳорати... ана шу сирли калитни тополгани, Чўлпоннинг сўз дуржи — қулфи дилини зарифона дид билан очиб беролгани, шоир тилидан унинг ўз монологини ярата олганида!.. Бугина эмас. Мен ҳайратимни яширолмайман: “Ҳазрат Алишер”га меҳр-ихлосим баланд бўлганиданми юқорида келтирилган

саккиз сатрнинг биринчи байтидан англашилган маъно миқёсини шунчаки шарҳлаб ё кенгроқ таҳлил қилиб, борингки, таҳқиқ этиб, интиҳосига етолмасам керак, деб ўйлайман:

Нечук қисмат эрур шоир қисмати?

Тушларимни бузар ҳазрат Алишер!..

Халқимизнинг “Ўйқум бузилди, ўйқум қочиб кетди” каби узоқ хаёл, аксари изтиробли хотиротни образли-истиоравий тилда ифодалаган ибора-нақллари борлигини билардим. “Тушларимни бузар” – янада ғаройиб анчайин мураккаб руҳий жараёнлар ифодаси эмасми? Шунинг учун ҳам мен байт охирида ундов аломати билан кўп нуқта қўйишга журъат этдим. Рауф Парфи эса, ҳатто элюарча услубда, яъни тиниш белгиларисиз ҳам ўқувчини зиёдроқ жазб эта олади!.. Аввалги сўзимга қайтаман: “Ҳазрат Алишер”нинг барча шуаро аҳли орасидан тенги топилмас номини бугун биз эмас, балки Чўлпон каби, энди ўзи ҳам сирли бир дунё бўлиб қолган буюк шоиримиз чексиз ифтихор ила тилга оляпти (дарвоқе, Рауф Парфи ўз ижодий йўлининг деярли бўсағасида – 1965 йилда “Она тилим” шеъридаёқ фавқулодда масъулият қатъият ила баралла айтган эди: “Шоир, Сўз айтмакка сен шошма фақат улуг Алишернинг қутлуғ тилида”). Юқорида кўчирилган парча мисраларини шарҳлашда давом этамиз: “Ахтардим муҳитда хас каби қалқиб, мен ўз Юлдузимни, ўз Қуёшимни”. Бизни беихтиёр равишда азобли саволлар чулғаб олади: тўзимсиз маломатлар – “ҳақорат ва сафолатлар муҳитида Чўлпон “ ахтарган... ўз Юлдузи, ўз Қуёши” унинг таҳаййур ва таҳаййул оламига, шоир рағбатига рағбат бағишлаши мумкин эди!.. Шоирнинг “ўз Юлдузи” унинг ҳам волаи шайдо, ҳам ортиқ озурда кўнглига мадору малҳам, букилмас иродасига қувват, тушкин руҳига нажот берган бўлмасмиди, эмин-эркин орзу қилинган бошқача шароитда... Чўлпон ва чўлпонлар хаёли яратган – шоирнинг “ўз Қуёши”дан ёғилган, ҳиммату саховат бобида бебадал ва бенисбат неъматлар-чи? Айниқса, шоир зоти

тасарруфидаги “насаб ва ҳасаб” (аслий-туғма ва шахсан ўзи интилиб-изланиб эришган) имкониятларини теран англаб етган соҳибкамол, забардаст шоирнинг ўша мустамлака қарамлиги шароитида (эрксизлик сиқуви муҳитида туғёну исён шиддати-ла ғазабнок тусга кирган, чинакам футувватли-журъаткор кайфиятда.. “ўз Қуёшини ахтариши”ни қай тил билан айтиб тугатиб бўлади?.. Айниқса, сўнгги байт замирига жойланган, унинг ташбеҳу тимсоллари руҳига сингдирилган, ҳам умидвор-таскинли, айнаи чоғда, ҳам ҳазин-мунгли оҳанглар пардасида – ўз зиддияти-ла кучли лирик-драматик лавҳани (“Юлдуз – сен, Қуёш – сен, Сен– она халқим, Сен учун синдирдим синмас созимни...”) фақат зоҳиран – умумийтарпзда, асосан, муштарак маъно англатувчи, анъанавий тақрир санъати намунаси сифатида шарҳлаб ўтиш мумкин.

Ва ниҳоят, сўнгги – учинчи сонет андозасида яна ўша сирли-ғаройиб дунё – шоир қисмати тавсифи даражасида (гарчи аввалги қисмбайтлари каби баравж пардаларда бўлмаса-да, ҳатто улуғ ижодкорларнинг барча байтлари бирдай салмоқдор, жозиб-пурвиқор бўлиши имконсиз), ҳар қалай. Чўлпон услубига монанд салмоқдор ҳикматлар – халқона равон, ҳаётнинг ўзидай рўйирост, муқобил фалсафий нисбатлар тилида ифодаланади:

Завқларга тўлар у, Бир Сўзни излар,
Дунёда ҳеч бир зот билмас, не учун,
Айрича кулар у, айрича бўзлар...
Юарги яриму бутун иймони,
Талотум оламини шивирлаб чорлар,
Тани омонатдир, нақд эрур жони.

Шоир характери – саъжиясининг зоҳиран гўй муқобил кўринган шеърӣ нисбатлар (“Завқларга тўлар у – Бир Сўзни излар”; “тани омонатдир – нақд эрур жони”) умуман шоир дунёси, хусусан, Чўлпоннинг шафқтсиз ва золим замона зайли билан рўйирост

лавҳаларда битилган қисмат китоби ҳақидаги муайян тасаввуримизни тиниқлаштиради; бу гал энди ортиқ ҳаяжон-ҳайратга солмаса-да, беихтиёр ўйга толдиради. Мазкур бўлим бандларида ҳам ўз халқининг “тили ва дили”, номуси ва виждони саналган ҳақиқий шоирга ножинс ҳасадгўйлар, ғаразли ғаламисларнинг ёвузларча муносабати миллатимиз рухий илдизларида, миллатимиз шуурида, қалбида бимтмас захм-жароҳат яратган ғояти совуқ, маломат тамғаси (“халқ душмани”) ... бу сафар ўша нияти қора нокасларнинг ўзлари устидан чиқарилган тарих ҳукмидай “тавқи лаън” рамзидайин ғазабнок оҳангда янграйди:

Йўлсизлик йўлдоши, толеъи нигун,

Ҳеч қачон тўярми ахир ёвузлар?!

Бу – халқ душмани, деб тутсалар бир кун,

Барибир, у халқнинг номидан сўзлар.

Ғаройиб бир зиддият (асли юнонча “парадокс” сўзининг рауфона топқирлик маҳсули (мудҳиш уйдирма-маломатли сўз бирикмасининг кутилмаган ҳолда марғуб талқини: “халқ душмани... халқининг номидан сўзлар”), бу – мумтоз поэтикамизда “тазоди ийҳом” деб юритилади. Аллоҳга минг-минг шукрлар бўлсинки, ҳақ жойига қарор топди: халқнинг асл, довюрак, ҳалол-пок, фидойи фарзандлари худобезори даҳрий каззоблар бедодлиги, жабру жафосидан ҳам, уларнинг турфа хил, ёвузлик асорати “тамға”лари ҳақорат-маломатидан ҳам бир йўла халос бўлади! Агар бу ҳақрост, журъаткор мисралар ҳали 1974 йилда яратилганини, борингки, 1986 йилда “Сабр дарахти” китобининг, юқорида қайд этиб ўтилган айрим эҳтиёткорона-маҳфуз “ислоҳотлари”-ла эълон қилинганини эътиборга олсак, Ўзбекистон халқ шоири Рауф Парфининг ҳам ижодий, ҳам инсоний ва фуқаролик эътиқоди аввал-бошдан устувор (луғавий маъноси: мустаҳкам, пойдор) бўлганидан далолат бермайдими?!

Илло қадим-қадимдан то ҳануз жафокаш юртимиз, балокаш халқимизнинг том маънодаги сўз санъаткорлари каби Чўлпоннинг ҳам:

Бошида қора қиш, оппоқ баҳорлар,
Талотум оламни шивирлаб чорлар...
Кўкрак қафасида ловуллаб порлар
Буюк муҳаббатнинг қонли нишони...

Ҳассос ҳақгўй шоир, руҳият мусаввири – Рауф Парфининг бу янглиғ хосу рост сўзлари – ташбеҳу тимсоллари, рамзу мажозлари, кутилмаган истиораю киноялари, дақиқ тажнислари – фақат шеърят мантиқи кўтара оладиган нуктадон маъно жилolari, ҳаёл нозикликлари сирига биз ўзимизни бақадри имкон тайёрлаб бораётганимизни аста-аста идрок эта бошласак, масалан: “талотум оламни *шивирлаб чорлагувчи*” руҳий хилқат ҳам, “кўкрак қафасида *ловуллаб порлагувчи*” сирли қудрат ҳам (зоҳиран мажозий, моҳиятда ҳақиқий-илоҳий), бку – “буюк муҳаббатнинг қонлинишони”– *шоир юраги* эканига, “фақат унинг ўзига, ўзлигига мансую қалб мулки, ягона бойлиги ва ғурури” (Гёте) эканига мутлақ амин бўламиз...

Алқисса, “Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон” – нафақат Рауф Парфининг ижодий тақомилида (шоир 2003 йилда олтмиш ёшга тўлди!) эзгу ва муқаддас ҳақиқатнинг мужассам тимсоли – “Бир Сўз”ни баралла айтишга (майли, ўша чала-махдуд “ошкоралик” арафасидаёқ) астойдил чоғлангани, ахийри, ғойибданми, журъат топгани эътибори-ла, бу ўтган XX аср ўзбек шеърятини қаҳқашонида ҳеч муболағасиз, бурилиш нуктаси – янги инкишоф этилган “митти юлдуз” (А.Орипов)лардан бири сифатида ўзининг муносиб ўрни ва баҳосини олажагига ҳеч кимда шубҳа-иштибоҳ қолдирмаса керак...

* * *

Ҳай, дариг! Улуғ шоиримиз Чўлпоннинг шунчалар мухтасару шунчалар мужассам шеърӣ тимсолини уч сонет доирасида санъаткорона ярата олган “Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон” унвонидаги тенги, нисбати йўқ бу ёднома манзуманинг кутилмаган тақдирини кўрингки... мана

фалак айланиб, бу журъаткор шеър унинг бетакрор ижодкори –Рауф Парфининг ўзи сўнмас сиймоси учун ҳам билвосита ёдгор асарларининг бирига айланди... Аслида шеърятни қисман деб билган шоирнинг ва ҳақиқий шеърятнинг боқийлиги сири ҳам шунда бўлса керак...

Ботирхон Акрам,
профессор